

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
*«ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ
ΕΩΣ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
ΕΛΛΑΔΑ, ΑΙΓΥΠΤΟΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗ»*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θέμα: Η Εξέλιξη του θεσμού των δικαστηρίων από τον 6^ο έως τον 5^ο αιώνα π.Χ στην Αθήνα και Σπάρτη.

Όνοματεπώνυμο: Μπίλλη Νεκταρίτσα Τσαμπίκα

ΡΟΛΟΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2019

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
*«ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ
ΕΩΣ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
ΕΛΛΑΔΑ, ΑΙΓΥΠΤΟΣ, ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗ»*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θέμα: Η εξέλιξη του θεσμού των δικαστηρίων από τον 6^ο έως τον 5^ο αιώνα π.Χ στην Αθήνα και Σπάρτη.

Όνομ/πώνυμο: Μπίλλη Νεκταρίτσα-Τσαμπίκα

Επιβλέπων Καθηγητής: Σπύρος Συρόπουλος

Συμβουλευτική Επιτροπή: Σ. Συρόπουλος, Π. Κουσούλης, Μ. Στεφανάκης

ΡΟΛΟΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2019ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «*Αρχαιολογία της Ανατολικής Μεσογείου από την Προϊστορική εποχή στην Ύστερη αρχαιότητα, Ελλάδα, Αίγυπτος, Εγγύς Ανατολή*» του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές και εγκάρδιες ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Σπύρο Συρόπουλο για την συμπαράσταση του, την ουσιαστική και πολύτιμη συμβολή του στην εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας. Η υπομονή του, η άμεση ανταπόκριση του καθώς και η ευγένεια του λειτούργησαν αποτελεσματικά στην υλοποίηση της μελέτης μου. Οι εύστοχες παρατηρήσεις του αποτέλεσαν πολύτιμη βοήθεια. Επίσης ευχαριστώ θερμά και ιδιαίτερος τους καθηγητές των θεματικών ενοτήτων μου που με βοήθησαν και με στήριξαν κατά τη διάρκεια των σπουδών μου.

Αυτό το μακροχρόνιο μαγευτικό ταξίδι στη γνώση δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς τη βοήθεια και τη συμπαράσταση της οικογένειας μου. Ευχαριστώ τον σύζυγο μου Σπύρο και τα παιδιά μου Τάσο και Γιάννη για τη βοήθεια την κατανόηση και τη συμπαράσταση όλα αυτά τα χρόνια. Η παρότρυνση τους και η θετική τους στήριξη στις δύσκολες ώρες της κόπωσης και της απουσίας ήταν πολύτιμη. Ευχαριστώ τέλος τους γονείς μου για την ηθική και μακροχρόνια στήριξη τους στο ταξίδι της γνώσης. Ξέρω ότι ο πατέρας μου θα είναι πολύ περήφανος για την προσπάθεια μου αυτή, και του την αφιερώνω.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Κεφάλαιο πρώτο: Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο	σελ: 7
1.1. Πηγές Αρχαίου Ελληνικού Δικαίου	σελ .9
1.2. Αρχαϊκοί Χρόνοι	σελ.10
1.3. Νομοθέτες	σελ.12
1.4. Ο Κώδικας της Γόρτυνας	σελ.17
Κεφάλαιο Δεύτερο	
2.1. Κλασικοί Χρόνοι	σελ. 19
2.2.Δηλωτικές Αρχές και χαρακτηριστικά της Δημοκ. Των Αθηναίων	σελ. 20
2.3. Πολιτειακό Πλαίσιο. Νόμοι	σελ. 22
2.4. Πολίτες	σελ. 23
2.5. Ιδιωτικό Δίκαιο	σελ. 25
Κεφάλαιο Τρίτο Εγκαθίδρυση Δημοκρατίας στην Αθήνα	
3.1. Μεταρρυθμίσεις Κλεισθένη	σελ. 32
3.2.Από τον Κλεισθένη στον Εφιάλτη	σελ.33
3.3.Η Δημοκρατία του Περικλή	σελ 35
Κεφάλαιο Τέταρτο Η Λειτουργία της Δικαιοσύνης στην Αθήνα	
4.1. Διαιτησία	σελ. 37
4.2.Μηνύσεις και Μηνυτές	σελ.38
Κεφάλαιο Πέμπτο. Οργάνωση των Δικαστηρίων Είδη και αρμοδιότητες	
5.1. Τα Ολιγομελή Δικαιοδοτικά Όργανα	σελ. 43
5.2.Μονομελή Δικαιοδοτικά Όργανα	σελ 46

5.3 Πολυμελή Δικαιοδοτικά Όργανα σελ.50

Κεφάλαιο Έκτο. Η Ηλιαία και τα Ηλιαστικά Δικαστήρια

6.1. Ηλιαία σελ.59

6.2. Τα Ηλιαστικά Δικαστήρια σελ. 66

6.3.Ναυτοδικεία-Εμποροδικεία σελ. 69

Κεφάλαιο Έβδομο Η Προδικασία και οι αρχές της

7.1. Υποχρεωτική Προδικασία σελ. 71

7.2. Έναρξη της Δίκης σελ. 72

7.3.Αποσεικτικά Μέσα για τη διενέργεια της δίκης σελ. 73

7.4. Οι κυριότερες επιβαλλόμενες ποινές σελ. 75

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Κεφάλαιο Πρώτο Σπαρτιατικό Δίκαιο σελ. 79

1.1. Το Κοινωνικό Καθεστώς των Λακεδαιμονίων σελ. 80

1.2. Περίοικοι σελ.81

1.3. Είλωτες σελ.82

1.4. Απελεύθεροι σελ.83

1.5. Μόθακες σελ.83

1.6. Υπομείονες σελ.84

1.7. Τρέσαντες σελ.84

1.8. Νεοδαμώδεις σελ.84

Κεφάλαιο Δεύτερο Οι Πολιτικοί Θεσμοί της Σπάρτης

2.1. Η Συνέλευση (Απέλλα)	σελ.85
2.2.Η Γερουσία	σελ.85
2.3.Οι Έφοροι	σελ.86
2.4. Οι Βασιλείς	σελ.87
Κεφάλαιο Τρίτο Η Στρατιωτική Υπηρεσία και η Αγωγή στη Σπάρτη	σελ.90
Κεφάλαιο Τέταρτο Οι Γυναίκες της Σπάρτης και ο Θεσμός του Γάμου	σελ.92
Κεφάλαιο Πέμπτο Κατοχή Γης και Κληρονομιά	σελ.95
Κεφάλαιο Έκτο Ο Θεσμός του Συσσιτίου	σελ.102
Κεφάλαιο Έβδομο Η Απονομή της Δικαιοσύνης	σελ.104
7.1.Οι Δικαστές	σελ.104
7.2. Διεξαγωγή Ιδιωτικών Δικών	σελ.109
7.3.Διαιτησία	σελ.113
7.4.Ποινές	σελ.113
Συμπεράσματα	σελ.116
Βιβλιογραφία	σελ.118

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη αφορά στο θεσμό και στη λειτουργία των δικαστηρίων στην αρχαία Ελλάδα κατά την αρχαϊκή και κλασική περίοδο. Πρόκειται να δομηθεί σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος το οποίο απαρτίζεται από επτά κεφάλαια και υποενότητες, θα αναφερθούμε γενικότερα στο αρχαίο ελληνικό δίκαιο της Αθήνας στις πηγές από τις οποίες προκύπτει και στους νομοθέτες κατά την αρχαϊκή και κλασική περίοδο. Θα περιγράψουμε τα βασικά χαρακτηριστικά και τις βασικές αξίες της αθηναϊκής δημοκρατίας, το πολιτειακό πλαίσιο του νόμο και τις κοινωνικές τάξεις των πολιτών. Θα γίνει εκτενής αναφορά στους θεμελιωτές της δημοκρατίας των Αθηναίων και στις βασικές μεταρρυθμίσεις που επέβαλαν. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στους θεσμούς της αθηναϊκής δημοκρατίας και στον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης. Τα δικαιοδοτικά όργανα και ο τρόπος που λειτουργούσαν αναφέρονται στο πέμπτο κεφάλαιο. Ο θεσμός, τα είδη και η λειτουργία των Ηλιαστικών δικαστηρίων αναπτύσσονται στο έκτο κεφάλαιο, και τέλος το πρώτο μέρος ολοκληρώνεται με την προδικαστική διαδικασία και τις αρχές της.

Το δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης αναφέρεται στο δίκαιο της Σπάρτης και απαρτίζεται από έξι κεφάλαια. Και εδώ αντίστοιχα θα περιγραφεί το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της πόλης κατά την αρχαϊκή και κλασική περίοδο. Θα περιγράψουμε τα χαρακτηριστικά του πολιτεύματος, τις κοινωνικές τάξεις και τους θεσμούς. Επίσης θα εστιάσουμε στην απονομή δικαιοσύνης και στα δικαιοδοτικά όργανα της αρχαίας Σπάρτης καθώς και στη λειτουργία τους σχετικά με την διεξαγωγή των δικών και την απονομή των ποινών. Τέλος θα επιχειρήσουμε τη

διεξαγωγή των συμπερασμάτων που συνάγονται από τη μελέτη αυτή με μια διαδικασία σύγκρισης του δικαίου των δύο πόλεων κατά τις αντίστοιχες περιόδους.

SUMMARY

The present study concerns the institution and operation of the courts in ancient Greece during the archaic and classical period. It is going to be structured in two parts. In the first part consisting of seven chapters and subdivisions, we will refer generally to ancient Greek law in Athens in the sources from which it arises to lawmakers in the archaic and classical period. We will describe the basic features and core values of Athenian democracy, the state context of law and the social classes of citizens. An extensive reference will be made to the founders of the Athenian democracy and the basic reforms they have imposed. We will then refer to the institutions of Athenian democracy and the way in which justice is given. The judicial bodies and the way they were operating refer to chapter five. The institution, types and operation of the Solar Courts are developed in the sixth chapter, and finally the first part is completed with the pre-trial procedure and its principles.

The second part of this study refers to the law of Sparta and consists of six chapters. Here, too, the social and political context of the city will be described in the archaic and classical period. We will describe the characteristics of the government, social classes and institutions. We will also focus on the administration of justice and the judicial bodies of ancient Sparta as well as on their operation regarding the conduct of proceedings and the award of sentences. Lastly, we will attempt to draw the conclusions drawn from this study by a process of comparing the law of the two cities in the respective periods.

ΑΡΧΑΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Η ιδέα του Δικαίου αποτέλεσε τον κεντρικό πυρήνα γύρω από τον οποίο εστράφη η κορυφαία διανόηση των επιφανέστερων ανδρών της ελληνικής αρχαιότητας. Ρήτορες, ιστορικοί, ποιητές, φιλόσοφοι (όπως ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης) ασχολήθηκαν γύρω από αυτό, άλλοι συστηματικά και άλλοι αποσπασματικά. Με βασικό στόχο και κίνητρο το πάθος για ελευθερία θεώρησαν την δικαιοσύνη ως απαραίτητη προϋπόθεση της αλλά και ύψιστη πολιτική αρετή και για το λόγο αυτό εξέτασαν και θεώρησαν το δίκαιο ως αναπόσπαστο και πρωταρχικό οργανικό στοιχείο του πολιτισμού. Η ανάγκη βελτίωσης του ανθρώπου αποτέλεσε πρωταρχικό και θεμελιώδες αίτημα και θεώρησαν ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την οργάνωση ενός κοινωνικού βίου που να στηρίζεται στα ιερά θεμέλια της δικαιοσύνης. Υπήρξε κοινός τόπος ότι το μόνο πολίτευμα που στηρίζεται στη δικαιοσύνη αλλά και την εγγυάται είναι η Δημοκρατία, και ότι είναι το μόνο άξιο πολίτευμα που διασφαλίζει την ελευθερία του ανθρώπου. (Κυριακόπουλος σελ 53,54)

Το αρχαίο ελληνικό Δίκαιο είναι ένα από τα δίκαια της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου. Κάτω από τον όρο αρχαίο ελληνικό δίκαιο συμπεριλαμβάνονται όλα τα δικαιοδικά συστήματα που ίσχυσαν στον ελληνικό και ελληνοανατολικό κόσμο από τη διαμόρφωση στον ιστορικό χρόνο του ελληνικού λαού, από την κάθοδο των Δωριέων 1200-100π.Χ μέχρι και την ελληνοιστική περίοδο και πέρα αυτής φτάνοντας έως το βυζαντινό δίκαιο. Μέσα στα παραπάνω χρονολογικά όρια τοποθετείται η ακμή της οργάνωσης των ελληνικών πόλεων ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του 5 και 4 π.Χ αιώνα. Τα ελληνικά δίκαια αποτέλεσε το δίκαιο των ελληνικών πόλεων. Ουσιαστικά όμως το Αττικό Δίκαιο απασχόλησε περισσότερο τις έρευνες των μελετητών και αυτό για δύο λόγους: αφενός εξαιτίας της υπεροχής της Αθήνας στον πολιτικό, φιλοσοφικό, καλλιτεχνικό χώρο και αφετέρου διότι το μεγαλύτερο μέρος του πηγαιού υλικού που έχουμε στη διάθεση μας αναφέρεται στην Αθήνα. (Biscardi σελ 31,33)

Ωστόσο η έλλειψη μιας θεωρίας δικαίου αποτελεί ένα διακριτικό χαρακτηριστικό του νομοθετικού συστήματος της Αθήνας αλλά και του δικαίου των υπόλοιπων ελληνικών πόλεων. Είναι γεγονός ότι απουσιάζει από τον χώρο της ελληνικής επιστήμης μια συστηματική προσπάθεια επεξεργασίας των νομικών εννοιών. Το γεγονός όμως ότι δεν αναπτύχθηκε στην αρχαιότητα νομική επιστήμη αυτό δεν σημαίνει και έλλειψη δικαιοσύνης συνείδησης. Το θέμα δικαίου απασχολούσε όλους τους πολίτες. Θέματα δικαίου εμφανίζονταν στα έργα των

κωμωδιογράφων, των τραγικών, των φιλοσόφων και των ιστορικών και για το λόγο αυτό το δίκαιο δεν μπορεί να μελετηθεί χωριστά από τα διάφορα φιλολογικά έργα. Στην Ελλάδα το δίκαιο ταυτιζόταν με το διάχυτο λαϊκό περί δικαίου συναίσθημα και για τον λόγο αυτό δεν αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης μόνο κάποιων ειδικών. (Biscardi 1994 σελ 40).

Εντούτοις το ερώτημα για το αν υπήρχε ενιαίο αρχαίο ελληνικό δίκαιο ή αν υπήρξαν δίκαια όσα και οι αντίστοιχες ελληνικές πόλεις αποτελεί ένα από τα προβλήματα που θέτει η μελέτη της ελληνικής αρχαιότητας. Παρά την έντονη διαφωνία μεταξύ των ιστορικών, σήμερα έχει επικρατήσει μια ενδιάμεση άποψη. Γίνεται δεκτό ότι υπό την έννοια αρχαίο ελληνικό δίκαιο υποδηλώνεται το σύνολο των δικαίων των ελληνικών πόλεων που παρουσιάζουν κοινά στοιχεία και σημεία. Πόλεις με το ίδιο πολιτικό καθεστώς παρουσιάζουν περισσότερα κοινά σημεία δικαίου σε αντίθεση με τις πόλεις που είχαν εκ διαμέτρου διαφορετικά πολιτεύματα. Επομένως ο όρος ελληνικό δίκαιο αφορά σε μια οικογένεια δικαίων που κάθε μέλος της συνδέεται με διαφορετική έννομη τάξη. (Τρωιανός- Βελισσαροπούλου-Κρακώστα 2010 σελ 7)

Ωστόσο στο διακαικό σύστημα της Αθήνας παράλληλα με το αυτούσιο δίκαιο της πόλεως υπήρχε και ένα άγραφο δίκαιο ιερού χαρακτήρα που δεν είχε σχέση, ήταν ανεξάρτητο με την νομοθεσία της πόλης και τους κανόνες που αυτή επέβαλε. Παράλληλα ίσχυε το οικογενειακό δίκαιο που αφορούσε και ρύθμιζε αφενός τις σχέσεις μεταξύ των μελών των διάφορων οικογενειών και αφετέρου τις σχέσεις που είχαν αναπτυχθεί και μεταξύ των ίδιων των οικογενειών. Το οικογενειακό αυτό δίκαιο διακρινόταν σε εσωτερικό που ρύθμιζε τις εσωτερικές σχέσεις των μελών του οίκου, την τύχη της οικογενειακής περιουσίας και σε ένα εθιμικό δίκαιο που αφορούσε στις διάφορες ομάδες οικογενειών. Επίσης έξω από τα όρια της πόλης ζούσε ακόμη ένας άλλος οργανισμός που τον αποτελούσε ο κόσμος των εμπορευομένων. Τις μεταξύ τους σχέσεις τις ρύθμιζαν οι κανόνες του εμπορικού δικαίου οι οποίοι παρείχαν προστασία όχι μόνο στους Αθηναίους πολίτες αλλά και στους μετοίκους και τους ξένους. (Biscardi 1991 σελ 36,37)

1.1 ΠΗΓΕΣ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Οι πηγές γνώσης του αρχαίου ελληνικού δικαίου είναι πολλές και διαχωρίζονται σε άμεσες και έμμεσες. Οι άμεσες πηγές είναι οι κύριες πηγές μέσα από τις οποίες προκύπτει κατά τρόπο άμεσο η ύπαρξη κάποιας διάταξης ή κάποιου νομικού θεσμού. Αντίθετα στις έμμεσες πηγές η αναφορά κάποιας διάταξης ή νομικού θεσμού εμφανίζεται ως προϋπόθεση των γεγονότων που αναφέρονται στα κείμενα αυτά. Οι έμμεσες πηγές είναι περισσότερες στον αριθμό και πολύ πιο ενδιαφέρουσες διότι χωρίς αυτές θα είχαμε μια κομματιασμένη εικόνα του ελληνικού δικαίου. Στις άμεσες πηγές ανήκουν κυρίως τα νομοθετικά κείμενα που έφτασαν σε μας είτε μέσω επιγραφών είτε μέσω χειρογράφων. Χαρακτηριστικό της πρώτης κατηγορίας είναι οι ποινικοί νόμοι του Δράκοντα που επικυρώθηκαν αργότερα από τον Σόλωνα., ενώ της δεύτερης περίπτωσης χαρακτηριστικό αποτελούν τα χειρόγραφα των ρητόρων των οποίων το κείμενο διακόπτεται για να ενταχθούν σ' αυτό κάποια χωρία ενός νόμου που ένα από τα διάδικα μέρη το είχε προσαγάγει κατά τη διάρκεια της ανακρίσεως

(Biscardi 1991 σελ 45)

Παράλληλα με τις σχετικές με το αττικό δίκαιο πηγές θα πρέπει να εντοπίσουμε και τους μη αττικούς νόμους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η νομοθεσία της κρητικής Γόρτυνας που το πλήρες κείμενο της μας μεταφέρει σ' ένα δίκαιο διαφορετικό από το αττικό στο οποίο παρά τις επιμέρους διαφορές εντοπίζονται στοιχεία που είναι κοινά σε όλα τα νομοθετικά συστήματα. Επιπλέον πηγή γνώσης του ελληνικού δικαίου αποτελούν οι μη νομικού χαρακτήρα επιγραφές που μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε ως πιθανή την ύπαρξη νόμων οι οποίοι πρέπει να αποτελούσαν την προϋπόθεση του κειμένου των εν λόγω επιγραφών. Επίσης τα αττικά ψηφίσματα οι αποφάσεις δηλαδή των συλλογικών οργάνων όπως η Βουλή προσφέρουν επίσης μαρτυρίες και αξιόλογα στοιχεία χρήσιμα για τη μελέτη του δημόσιου δικαίου. (Biscardi 1991 σελ 52)

Επιπροσθέτως μια σπουδαία πηγή γνώσης του αρχαίου ελληνικού δικαίου αποτελούν και οι αττικοί δικανικοί λόγοι οι οποίοι συντέλεσαν στη διαμόρφωση του σε αυτόνομη επιστήμη. Ωστόσο η χρήση αυτής της πηγής δεν πρέπει να γίνεται με απερίσκεπτο τρόπο. Ο μεγάλος ιστορικός Θουκυδίδης συνιστά να μην εμπιστευεται κανείς άκριτα σε σχέση με τους ποιητές και τους ιστορικούς που έγραψαν πριν από αυτόν. Συγκεκριμένα εκθέτοντας τις

μεθοδολογικές αρχές που επρόκειτο να ακολουθήσει συνιστά να μην εμπιστεύεται κανείς ούτε τους πρώτους που έγραψαν τα γεγονότα μεγαλοποιώντας τα ,ούτε τους δεύτερους που στόχος τους είναι όχι η αναζήτηση της αλήθειας αλλά η διέγερση του ενδιαφέροντος των αναγνωστών. Τα κείμενα των λογογράφων γράφτηκαν για να υποστηρίξουν τα συμφέροντα ενός μόνο από τα διάδικα μέρη και για το λόγο αυτό θα πρέπει να αξιολογούνται και να κρίνονται με ιδιαίτερη προσοχή. (Biscardi 1991 σελ 53,54)

Παράλληλα με τους δικανικούς λόγους αποτελούν βασική πηγή και τα φιλολογικά κείμενα στα σημεία που περιέχουν και παρουσιάζουν διατάξεις του αθηναϊκού δικαίου. Πέραν από τα έργα των ιστορικών έρχονται και τα έργα των θεατρικών συγγραφέων να ενισχύσουν τις γνώσεις μας για το αττικό δημόσιο δίκαιο. Μεγάλη πληροφοριακή αξία έχουν επίσης τα έργα που εστιάζουν κυρίως στα συντάγματα και στους νόμους των ελληνικών πόλεων. Η *Αθηναίων Πολιτεία* και τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον για την έρευνα του δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου. Αλλά και ο Πλάτωνας με το έργο του *οι Νόμοι* μας παρέχει μια σημαντική πηγή πληροφόρησης. Επί της ουσίας λέγεται ότι ο Πλάτωνας με τους *Νόμους* υπαγορεύει τις διατάξεις που θα έπρεπε να ισχύσουν στο κράτος που σχεδίαζε στην *Πολιτεία* του, ωστόσο σε πολλά σημεία του ο φιλόσοφος υιοθετεί όπως πραγματικά ήταν κάποιους νόμους της Αθήνας. Τέλος άλλες δύο πηγές πληροφοριών αποτελούν τα όστρακα και οι πάπυροι τα προερχόμενα από την Αίγυπτο. (Biscardi 1991 σελ 67,74)

1.2 ΑΡΧΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Ο θεσμός της πόλεως –κράτους εμφανίζεται γύρω στον 8^ο αι. π.Χ παρόλο που και σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα δείχνουν ότι εξωτερικά στοιχεία της πόλεως απαντούν ήδη από τους μινωικούς χρόνους. Σύμφωνα με τις αρχαιολογικές ενδείξεις γενέτειρα του θεσμού υπήρξε η Ιωνία και τα νησιά που βρίσκονται κατά μήκος την μικρασιατικών παραλίων. Υπάρχει ένας συνδυασμός στη βασιλεία των μυκηναϊκών χρόνων με τα μινωϊκά χρόνια. Ο άναξ βρίσκεται στην κορυφή της πολιτικής και κοινωνικής πυραμίδας είναι η ανώτατη δικαστική εξουσία, ο αρχηγός του στρατού και κάθε εμπορικής δραστηριότητας. Υπάρχει ο αξιωματούχος

του στρατού λαωαγέτα και παράλληλα αναπτύσσονται μικρότερα κέντρα εξαρτώμενα από την κεντρική εξουσία. (Τρωϊανός 2010 σελ 7,8).

Στη γένεση της αρχαϊκής πόλης μέσω τριών διαφορετικών σταδίων μας μεταφέρουν τα έργα του Ομήρου και του Ησιόδου. Στην Ιλιάδα που είναι η αρχαιότερη και αναφέρεται στους χρόνους ακμής των μυκηναϊκών βασιλείων ο ανώτατος άρχων εξακολουθεί να αποκαλείται άναξ και να επικουρείται από ένα ανώτατο συμβούλιο τους βασιλείς. Σχετικά με την επιβολή της τάξης ο άναξ εκχωρεί το δικαίωμα στους κήρυκες πρόσωπα επιφορτισμένα με τις αρμοδιότητες επιβολής της τάξης και της ειρήνης κατά τη διάρκεια ενός δικαστικού αγώνα. Ο όρος δήμος στην Ιλιάδα απαντά με την έννοια του πλήθους. Στην Οδύσσεια η εξουσία του βασιλιά είναι εύθραυστη διότι εκτός από τους υποτελείς υφίσταται και τις πιέσεις του πλήθους. Ο δήμος αρχίζει πλέον να παίζει ενεργό ρόλο στα κοινά. Στον Ησίοδο οι βασιλείς εμφανίζονται πολύ ισχυροί, κάτοχοι της γης και δικαστές. Το δικονομικό δίκαιο της εποχής διαμορφώνεται γύρω από τις έννοιες της ανταλλαγής και της εξαγοράς. Είναι ακόμη άγραφο και τόσο οι προσωπικές όσο και περιουσιακές σχέσεις διέπονται από το δίκαιο της αμοιβαιότητας. (Τρωϊανός 2010 σελ 8).

Ειδικότερα μέσα από τους Ομηρικούς στίχους διατυπώνεται η πολιτιστική υπεροχή των Ελλήνων έναντι των βαρβάρων. Οι κύκλωπες οι βάρβαροι αγνοούν και νόμους και δίκαιο αλλά και δικαστική οργάνωση. Ζουν υπό καθεστώς δεσποτικό και υπακούν στη δύναμη του ισχυρότερου. Η δουλεία, η έλλειψη δικαιοσύνης, αλλά και δικαστικής και πολιτικής οργανώσεως είναι τα βασικά γνωρίσματα των βαρβαρικών λαών. Αντίθετα οι Έλληνες διαχωρίζουν από του σύγχρονους τους λαούς διότι ακόμη και οι βασιλείς ασκούν την εξουσία με συνταγματικούς περιορισμούς. Από τις μαρτυρίες των ομηρικών κειμένων προκύπτει ότι η πανίσχυρη της Αθηναϊκής Δημοκρατίας Εκκλησία του Δήμου ξεκινά από την εποχή των Τρωϊκών. Η συμμετοχή του λαού στα κοινά δρώμενα η έκφραση της γνώμης του, ακόμη και το δικαίωμα της διαφωνίας, η άσκηση της εξουσίας υπό περιορισμούς καθοριζόμενους από τους θέμιστες είναι τα διαφοροποιά στοιχεία μεταξύ Ελλήνων και μη Ελλήνων.(Π Κυριακόπουλος σελ 59)

Οι όροι δίκαιο με την έννοια της έννομης τάξης απουσιάζουν από τα ομηρικά έπη. Αντίθετα υπάρχουν οι όροι Θέμις και δίκη. Ο όρος Θέμις ως κύριο όνομα είναι η θεά του νόμου και της τάξης φυσικής και ηθικής η προστάτιδα των δικαίων που ισχύουν εν ολίγοις

αντικατοπτρίζει τη δικαιοσύνη στην ευρεία έννοια της, υποδηλώνει τη σταθερότητα που αντιδιαστέλλεται στη βία ή ακόμη στις θεϊκές αποφάσεις και τους χρησμούς. Οι θέμιστες αποκαλούνται από τον Όμηρο τα δίκαια και ο όρος συνδέεται με την απονομή της δικαιοσύνης από τους αρχαϊκούς δικαστές τους δικασπόλους. (ο.π σελ 62) Η λέξη νόμος αποκτά την γραπτή έννοια του επιτακτικού κανόνα δικαίου. Αρχαιότεροι συναφείς όροι είναι οι θεσμοί που περιβάλλονται με κάποια ιερότητα είτε ως θέσφατα είτε λόγω της μακροχρονιότητας τους αλλά σε καμιά περίπτωση δεν είχαν τη δημοκρατική νομιμοποίηση που είχαν οι νόμοι οι οποίοι ψηφίζονταν, προτείνονταν, τροποποιούνταν από τον λαό. Η Δίκη τέλος έχει την υποχρέωση να παρακολουθεί την παγκόσμια ηθική και φυσική τάξη και να επιβάλλει τη δέουσα τιμωρία σε κάθε παραβάτη. (Τρωϊανός 2010 σελ 10)

Τα πρώτα δείγματα περί της ιδέας του δικαίου εμφανίζονται από τη μυθολογία η οποία ερμηνευόμενη αποκαλύπτει ότι είναι η προφιλοσοφία των Ελλήνων. Κατά τον 7^ο αι. π.Χ τίθεται επιτακτική πλέον η ανάγκη καταγραφής του ισχύοντος άγραφου δικαίου. Σε πολλές περιοχές του ελλαδικού κόσμου ανατίθεται σε πρόσωπα εμπιστοσύνης η σύνταξη των νόμων. Ο αισυμνήτης σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ήταν κυβερνήτης άρχοντας εκλεγμένος από τον λαό ο οποίος σύμφωνα με την αρχή της ισότητας ήταν δεσμευμένος να αποδίδει το δίκαιο, άνευ μεροληπτικής ή προνομιακής διαχείρισης υπέρ κάποιων. (Κυριακόπουλος σελ 55).

Ο 8^{ος} αι π.Χ ουσιαστικά σηματοδοτεί την παύση των σκοτεινών χρόνων και θεωρείται το χρονικό σημείο γένεσης της αρχαίας ελληνικής πόλης και του πολιτισμού της. Η φιλοσοφία, η τέχνη, η ποίηση κυοφορήθηκαν, γαλουχήθηκαν στην αρχαϊκή πόλη και άκμασαν τον 5^ο αι. π.Χ όπου εμφανίζονται στην πλήρη ωριμότητα τους. Κατά τον 8^ο αι. όμως άρχισαν να εμφανίζονται οι γραπτές επιγραφικές μαρτυρίες άρα έχουμε διάδοση της γραφής αλλά τον αιώνα αυτόν έζησε και ο ποιητής των ομηρικών επών. Είναι ο αιώνας των μεγάλων ιστορικών συμβάντων νόμισμα, αποικισμοί γραφή που σηματοδότησαν τη μετέπειτα πορεία της ανθρωπότητας. (Τρωϊανός 2010 σελ 12).

1.3 ΝΟΜΟΘΕΤΕΣ

Κατά τον 7^ο αι π.Χ η πολιτική δομή της Αθήνας ήταν αρκετά σαφής. Η πόλη δημιουργήθηκε με τη συνένωση κάποιων συνοικισμών διατήρησε τις διοικητικές υποδιαίρεσεις της τις ιωνικές φυλές και μέσα στο πλαίσιο των φυλών ο αθηναϊκός λαός ήταν

κατανεμημένος κατά φρατρίες. Το πολίτευμα της Αθήνας όπως και πολλών άλλων πόλεων υπήρξε κατά τους πρώτους αιώνες μοναρχικό. Στη συνέχεια τα μοναρχικά καθεστώτα μετατράπηκαν σε αριστοκρατικά (Biscardi 1991 σελ 42) Στην εξέλιξη των αριστοκρατικών κοινωνιών επέδρασε χαρακτηριστικά και η εφεύρεση του νομίσματος, το οποίο εμφανίστηκε στην ασιατική Ελλάδα στο τέλος του 7^{ου} αιώνα. Υποστηρίχθηκε ωστόσο η άποψη ότι η χρήση του νομίσματος επέτρεψε να δημιουργηθεί πλάι στον παραδοσιακό πλούτο από τον οποίο αντλούσαν τη δύναμη τους οι αριστοκράτες της πόλης, ένας πλούτος κινητός στα χέρια τεχνιτών και εμπόρων που αποτελούσαν ένα είδος μπουρζουαζίας έτοιμης να αρπάξει την εξουσία από τα χέρια της παλιάς αριστοκρατίας των γαιοκτημόνων.(Mosse & Gourbellion 2012 σελ 188)

Κάτω από την πίεση των μεγάλων κοινωνικών και πολιτικών μεταβολών που σημειώθηκαν από τον 8^ο έως τον 6^ο αι. π.Χ, η ανατροπή των αριστοκρατικών καθεστώτων από τα ολιγαρχικά, οι οξείες αντιθέσεις και συγκρούσεις που υπήρχαν στον ελληνικό κόσμο, ενδυνάμωσαν σταδιακά την ισχύ της πλειοψηφίας του πληθυσμού των πόλεων –κρατών. Βασικό αίτημα του δήμου ήταν η καταγραφή των άγραφων νόμων και του εθιμικού δικαίου προκειμένου να καταδικάζονται και να αντιμετωπίζονται οι αυθαιρεσίες και οι υπερεξουσίες των ευγενών, που μόνο αυτοί είχαν το προνόμιο να δικάζουν και να απονέμουν δικαιοσύνη. Ήταν λοιπόν μια ύψιστη δημοκρατική κατάκτηση η υποχρέωση και ο εξαναγκασμός των ευγενών να αποδεχτούν την ανάδειξη ενός προσώπου με υψηλό κύρος και εγνωσμένη μόρφωση καθολικά αποδεκτό από το γενικότερο σύνολο το οποίο εξουσιοδοτείτο με την εντολή να καταγράψει το άγραφο δίκαιο αλλά και να θέσει και νέους νόμους. (Κυριακόπουλος σελ 173)

Η ευρύτατη διάδοση της γραφής από τον 8^ο αι. σε όλο τον ελληνικό κόσμο συνέβαλε και διευκόλυνε τη μετάβαση από το αριστοκρατικό στο δημοκρατικό δίκαιο. Η γραπτή νομοθεσία διασφάλιζε την ισχύ των νόμων αποτελούσε εγγύηση για τη δημοκρατία και θεωρήθηκε μεγάλη δημοκρατική κατάκτηση. Διότι οι αριστοκρατικοί θεσμοί που αποτελούσαν το άγραφο δίκαιο πολλές φορές παρερμηνευόταν ή ερμηνευόταν ανεξέλεγκτα και αυθαίρετα. Για το λόγο αυτό το αθηναϊκό Σύνταγμα σε μια θεμελιώδη διάταξη του απαγόρευε το εθιμικό δίκαιο. «*Άγραφοις νόμοις μη χρήσθαι μηδέ περί ενός*»(Κυριακόπουλος σελ 176,177)

Σε πολλές ελληνικές πόλεις η νομοθεσία που θεσπίστηκε αποσκοπούσε στην αντιμετώπιση μιας υπάρχουσας κοινωνικής κρίσης με σκοπό την προστασία της καθεστηκυίας τάξης παρά σε γενικότερες μεταρρυθμίσεις των κοινωνικοπολιτικών δομών. (Τρωϊανός 2010 σελ 12) Οι Έλληνες ανέθεσαν τη θέσπιση νόμων στους σοφούς τους Από όλους τους νομοθέτες που η παράδοση μας μετέφερε τα ονόματα τους ο Λυκούργος της Σπάρτης και ο Σόλωνας ήταν οι πιο φημισμένοι. Ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* αναφέρει μια σειρά από νομοθέτες χωρίς να μας δίνει πληροφορίες για το νομοθετικό τους έργο. (Τρωϊανός 2010 σελ 12).

Οι πρώτες νομοθεσίες αποδίδονται σε μεταφυσική παρέμβαση όπως οι θέμιστες συνδέονταν κατά άμεσο ή έμμεσο τρόπο με τη θρησκεία. Ο Ζάλευκος στους Επιζεφυρίους Λοκρούς εκδίδει μετά από χρησμό που του υπαγόρευσε η θεά Αθηνά σειρά νόμων που αργότερα τους υιοθέτησαν και οι υπόλοιπες πόλεις. Οι νόμοι του θεωρούνταν ως οι πρώτοι νόμοι των Ελλήνων και βασική προσπάθεια του ήταν να αποτρέψει κάθε μελλοντική δυνατότητα μεταβολής τους τόσο στο πλαίσιο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού δικαίου. Για το λόγο αυτό στο νομοθετικό του έργο ο Σόλωνας απαγόρευε την μεταβολή των νόμων. (ο.π). Ο Χαρώνδας που έζησε στην Κατάνη της Σικελίας περιέλαβε στο νομοθετικό του έργο διατάξεις κοινωνικού περιεχομένου εισήγαγε την καινοτομία για την ορθή απόδοση της δικαιοσύνης η οποία υιοθετήθηκε και από το Αττικό Δίκαιο.(Κυριακόπουλος σελ 181)

Όπως προαναφέρθηκε η ύπαρξη νομοθετών εμπνευσμένων από τη θεότητα δεν χαρακτήριζε μόνο τον ελληνικό κόσμο αλλά και πολιτισμούς της Ανατολής. Ο νομοθέτης επεμβαίνει πάντα με το έργο του για να διαχειριστεί μια κρίση, μια στάση ή μια κατάσταση που απειλεί την ασφάλεια και την ενότητα της πόλης. Το έργο του συνίσταται στη σύνταξη κάποιων κανόνων που καθιερώνουν κοινή για τον λαό τη δικαιοσύνη και την αποσπών από την αυθαιρεσία των ισχυρών με τον νόμο να γίνεται κοινό αγαθό. Τον 7^ο και τον 6^ο αιώνα ο θεός που εμπνέει την επεξεργασία ενός κοινού δικαίου είναι ο Απόλλων που παράλληλα είναι και ο θεός του εξαγνισμού. Από τον Απόλλωνα παρέλαβε ο Λυκούργος Ρήτρα το χρησμό που ρυθμίζει τη λειτουργία της πόλης. (Mosse&Gourbellion 2012 σελ 209)

Η μεγάλη Ρήτρα θέτει τους βασικούς πολιτειακούς θεσμούς της Σπάρτης. Κατανέμει τους πολίτες σε φυλές και με τις επόμενες διατάξεις ορίζει τα πολιτειακά όργανα της Σπάρτης: την Γερουσία, τους αρχαγέτας και την Απέλλα. Επιπλέον η Μεγάλη Ρήτρα

ρυθμίζει ασαφή τρόπο την νομοθετική και τη δικαστική εξουσία κατανέμοντας τις ανάμεσα στην γερουσία και της λαϊκής συνέλευσης. Είναι δύσκολο να προσδιοριστούν οι ακριβείς αρμοδιότητες καθενός από τα όργανα δεδομένου ότι το νομοθέτημα ανάγεται στον 8^ο αι. π.Χ όπου τα όρια μεταξύ της νομοθετικής εξουσίας και της απονομής δικαιοσύνης είναι δυσδιάκριτα. Ωστόσο σύμφωνα με διάταξη της Ρήτρας οι προτάσεις εισάγοντο από τη Γερουσία στη γενική συνέλευση η οποία αποφάσιζε κατά κυριαρχικό τρόπο. Όλα τα παραπάνω δηλώνουν ότι η Σπάρτη υιοθέτησε πριν την Αθήνα το δημοκρατικό πολίτευμα παρόλο που στη συνέχεια κυβερνήθηκε με τρόπο ολιγαρχικό. (Τρωϊανός 2010 σελ 12)

Η οργάνωση του αρχαίου πολιτεύματος πριν από τον Δράκοντα διαμορφωνόταν ως εξής: Διόριζαν στα ανώτερα αξιώματα πλούσιοι με ευγενική καταγωγή οι οποίοι ασκούσαν εξουσία ισόβια και στη συνέχεια για δέκα χρόνια. Τα μεγαλύτερα και παλαιότερα αξιώματα, ήταν ο βασιλεύς, ο πολέμαρχος και ο άρχοντας. Του βασιλέα το αξίωμα ήταν το παλαιότερο και πατροπαράδοτο. Στη συνέχεια επειδή πολλοί βασιλείς κρίθηκαν ακατάλληλοι στα πολεμικά προστέθηκε το αξίωμα του πολέμαρχου. Το αξίωμα του άρχοντα είναι το τελευταίο που προστέθηκε και επιφορτίστηκε με την προσθήκη νέων αρμοδιοτήτων. Η αρχή των θεσμοθετών δημιουργήθηκε πολλά χρόνια αργότερα, όταν είχε επικρατήσει οι άρχοντες να εκλέγονται κάθε χρόνο, και τα καθήκοντα τους ήταν να καταγράφουν τους νόμους και να τους προστατεύουν ώστε να είναι σε θέση να χρησιμοποιηθούν σε περίπτωση δίκης. Οι εννέα άρχοντες δεν είχαν την έδρα τους στο ίδιο μέρος. Επί της ουσίας αυτά ήταν τα πλαίσια του πρώτου πολιτεύματος του οποίου ο Δράκων στη συνέχεια θέσπισε τους νόμους του. (Βλάχος 1980 σελ62,63,64)

Ο Δράκων στην πραγματικότητα προσεγγίζει περισσότερο την ιδιότητα του θεσμοθέτη διότι κατέγραψε και κωδικοποίησε το εθνικό δίκαιο που ίσχυε στην Αττική και το οποίο ήταν φυσικά άγραφο. Πρωτοτύπησε στο φονικό δίκαιο το οποίο προέβλεπε αυστηρότατες ποινές ακόμη και για τα πιο μικρά παραπτώματα. (Κυριακόπουλος σελ 188) Επίσης στον Δράκοντα αποδίδεται ένας νόμος κατά τυράννων, συγγενών και συνεργών, ο οποίος επιβάλλει ως ποινή την *ατιμία* τη στέρηση δηλαδή των πολιτικών δικαιωμάτων, την αειφυγία και δήμευση της περιουσίας. Η νομοθεσία του Δράκοντα υπήρξε προοδευτική αλλά μέσα στο πλαίσιο του αριστοκρατικού πολιτεύματος. Ωστόσο πολλοί ερευνητές αμφισβητούν το σύνολο των πληροφοριών που παρουσιάζει ο Αριστοτέλης για τους θεσμούς

του Δράκοντα και πιστεύουν ότι οι πληροφορίες που παρέχει αποτελούν διατάξεις ενός σχεδίου πολιτεύματος που θέλησαν οι Αθηναίοι ολιγαρχικοί να επιβάλουν παρουσιάζοντας το ως νομοθεσία του Δράκοντα. (Σακελλαρίου 2000 σελ 83)

Τέλος το για το νομοθετικό έργο του Σόλωνα έχουμε την μεγαλύτερη πληροφόρηση. Ο Σόλων θέσπισε άλλο πολίτευμα και άλλους νόμους. Οι νόμοι του Δράκοντα καταργήθηκαν εκτός από εκείνους που αφορούσαν το φόνο. Θέσπισε τους νόμους για εκατό χρόνια. (Βλάχος 1980 σελ 66) Θέλησε να περιορίσει τα προνόμια και την εξουσία των αριστοκρατικών τάξεων και υποδιαίρεσε το σώμα των πολιτών σε τέσσερις τάξεις βάσει τιμοκρατικών κριτηρίων. Αποφάσισε όλα τα αξιώματα δηλαδή οι Εννέα Άρχοντες, οι Ταμίες, οι Πωλητές, οι Ένδεκα, και οι Κωλακρέτες να σκούνται από την τάξη των πεντακοσιομέδιμνων, των ιπέων και των ζευγιτών δίνοντας στον καθένα τους μια υπηρεσία αντίστοιχη προς το ετήσιο εισόδημα τους. Στην τάξη των θητών επέτρεψε να λαμβάνουν μέρος στην Εκκλησία του Δήμου. (Βλάχος 1980 σελ 212) Ο Σόλων έδωσε σ'όλους τους Αθηναίους δύο πολιτικά δικαιώματα, αφενός να μετέχουν στην Εκκλησία του Δήμου και αφετέρου να προστατεύονται από καταχρήσεις εξουσίας εκ μέρους των αρχόντων. (Σακελλαρίου 2000 σελ 134)

Επιπλέον έδωσε σε κάθε πολίτη το δικαίωμα της καταγγελίας στα δικαστήρια για οποιοδήποτε θέμα είτε ιδιωτικό είτε δημόσιο και επίσης το δικαίωμα εφέσεως στα δικαστήρια. Ο τρόπος αναδείξεως των αρχόντων ήταν μίγμα εκλογής και κλήρου. Ειδικότερα καταρτιζόταν ένας κατάλογος προσώπων τα οποία εξέλεγε ο λαός στους δήμους, και από τον κατάλογο αυτό κληρώνονταν αυτοί που θα λάμβαναν μέρος στα δημόσια αξιώματα. Βλέποντας ότι η πολιτεία υπέφερε συχνά από ταραχές και ότι οι πολίτες αφήνονταν συχνά στην εξέλιξη και στην πορεία των πραγμάτων θέσπισε ειδικό νόμο για αυτούς που έμεναν απαθείς σε τέτοιου είδους ταραχές να τιμωρούνται με στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων τους. (Βλάχος 1980 σελ 32,69)

Απελευθέρωσε τις μικρές ιδιοκτησίες από τα εμπράγματα βάρη και απαγόρευσε τον δανεισμό με παροχή ασφάλειας το ίδιο το πρόσωπο του οφειλέτη. Το μέτρο αυτό το ονομάζουν *Σεισάχθεια* γιατί απόσπεισε τα βάρη. Με την εισαγωγή νέων μέτρων και σταθμών συνέβαλε στην μείωση των επιτοκίων με αποτέλεσμα την βελτίωση της θέσης των οφειλετών. (Τρωϊανός 2010 σελ 14)

Από τα δημιουργήματα του Σόλωνα που είχε τη μεγαλύτερη σημασία ήταν η *Ηλιαία* το πρώτο αληθινά λαϊκό δικαστήριο στο οποίο μπορούσαν να συμμετέχουν ως δικαστές όλοι χωρίς διακρίσεις οι πολίτες που είχαν υπερβεί το 30^ο έτος της ηλικίας τους. Επί της ουσίας η *Ηλιαία* αποτέλεσε τη μεγαλύτερη παραχώρηση του Σόλωνα προς τις λιγότερο εύπορες τάξεις που είχαν μείνει εκτός της πολιτικής ζωής και των δημόσιων λειτουργημάτων. Επίσης ίδρυσε τη Βουλή από τετρακόσια μέλη εκατό από κάθε φυλή τη δε Βουλή του Αρείου Πάγου την επιφόρτισε με την επίβλεψη της πιστής τήρησης των νόμων και θεματοφύλακα του πολιτεύματος.(Κυριακόπουλος σελ 213)

Ωστόσο οι μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα όσο και αν προώθησαν συμβολικά το δημοκρατικό πολίτευμα επέφεραν όμως και διάφορες αντιδράσεις ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, από την μια των αριστοκρατικών λόγω των προνομίων που έχαναν και από την άλλη του φτωχού λαού που προσδοκούσε τέτοιες μεταβολές που να του δίνουν πιο άμεση ένταξη στην εν γένει πολιτική ζωή της πόλης.(Biscardi 1991 σελ 97,98) Οι κοινωνικές αυτές αντιθέσεις οδήγησαν σε μια ταραγμένη εποχή έδωσαν κίνητρα στον Πεισίστρατο και οδήγησαν στην τυραννία , ο οποίος Πεισίστρατος στην πραγματικότητα στερέωσε τη μεταρρύθμιση του Σόλωνα και στον τύπο και στην ουσία..(Βλάχος 1980 σελ 31)

1.4 ΚΩΔΙΚΑΣ ΤΗΣ ΓΟΡΤΥΝΑΣ

Το πιο εκτενές και πλήρες αρχαίο δίκαιο που έχει διασωθεί προέρχεται από την κρητική πόλη Γόρτυνα. Πρόκειται για το σύνολο κανόνων δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου που ρύθμιζε τη ζωή της πόλης. Βασική πηγή γνώσης του δικαίου της Γόρτυνας αποτελεί η Μεγάλη Επιγραφή που βρέθηκε κατά τη διάρκεια ανασκαφών στο τέλος του 19^{ου} αιώνα στη θέση της παλιάς πόλης της Γόρτυνας. Η πόλη ήκμαζε κατά τους ηρωικούς χρόνους. Ο Όμηρος την ονομάζει τειχιόεσσα και την αναφέρει ως πόλη της Κρήτης που είχε φτάσει σε ιδιαίτερη άνθηση, καθώς και ο Πλάτων στους Νόμους τη χαρακτηρίζει ως εύπορη και ευνομούμενη πόλη. Όταν ανακαλύφθηκε η επιγραφή όλοι ανέφεραν ότι πρόκειται για πολύ παλιά επιγραφή λόγω της αρχαϊκής μορφής πολλών γραμμάτων αλλά και της βουστροφηδόν γραφής. (Δημάκης 1994: σελ 171,173)

Για τα δεδομένα της εποχής το δίκαιο της Γόρτυνας αποτέλεσε Κώδικα διότι πληροί την προϋπόθεση της κανονιστικότητας και της δεσμευτικότητας. Για τους ιστορικούς

νομοθέτες του 480-460 π.Χ θεωρήθηκε ότι εμπεριέχει το σύνολο των νομικώς σημαντικών έννομων καταστάσεων που μπορεί να προκύψουν στο πλαίσιο μιας εσωστρεφούς αγροτικής κοινωνίας. Εκτός από τις ενδεχόμενες νέες διατάξεις ο κώδικας ενσωματώνει παλαιότερο γραπτό δίκαιο καθώς ακόμη και αρχαιότερα στοιχεία της προφορικής παράδοσης. Οι διατάξεις του καλύπτουν ένα ευρύτερο φάσμα του αστικού, ποινικού και δικονομικού δικαίου.(Τρωϊανός 2010 σελ 17)

Ο κώδικας περιέχει εξαιρετικώς ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το αστικό και ιδιαίτερα το οικογενειακό και το κληρονομικό δίκαιο. Περιλαμβάνει διατάξεις περί υιοθεσίας, περί διαζυγίου, περί αδιαιρέτου διαδοχής, περί διαφόρων αδικημάτων και οιονεί αδικημάτων. Επιπλέον αναγράφονται οδηγίες προς τους δικαστές κατά τον τρόπο που καλούνται να εκδίδουν τις αποφάσεις τους. Οι πρώτες διατάξεις του κώδικα αναφέρονται στα διάφορα είδη δούλων στα δικαιώματα τους, καθώς και στη διεκδίκηση ενός δούλου του οποίου αμφισβητείται η κυριότητα του. (Δημάκης 1994 σελ 174)

Οι ελεύθεροι πολίτες διακρίνονται σε τέσσερις ηλικιακές τάξεις οι οποίες καθορίζονται με βάση τη βιολογική ωριμότητα και την εκπαίδευση που συνοδεύει κάθε ηλικία. Σχετικά με τα αδικήματα του βιασμού και της μοιχείας ο νομοθέτης εξαρτά τη χρηματική ποινή ανάλογα με την οικονομική κατάσταση του παραβάτη. Συμπερασματικά για τον ιστορικό του δικαίου ο Κώδικας της Γόρτυνας έχει σημαντική αξία διότι σηματοδοτεί το τέλος των πρώιμων χρόνων του δικαίου και την απαρχή ενός νεότερου πιο ώριμου δικαιοϊκού συστήματος. .(Τρωϊανός 2010 σελ 17,18)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΛΑΣΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

2.1 Έννοιες και φιλοσοφικές απόψεις για τη Δημοκρατία.

Η Δημοκρατία κατά παγκόσμια αποδοχή και ομολογία υπήρξε το μέγιστο πολιτειακό κατόρθωμα και καθίδρυμα της Αρχαίας Ελλάδας. (Κυριακόπουλος: σελ199) Το νόημα της αποδίδεται με αναφορά στη θέση του νόμου μέσα σ' αυτήν. Για πρώτη φορά στο έργο του Ηροδότου απαντούν το ουσιαστικό *δημοκρατία* και το ρήμα *δημοκρατέεσθαι*. Ο συγγραφέας χαρακτηρίζει σε κάποιο χωρίο δημοκρατία το πολίτευμα που προέκυψε από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη.(Σακελλαρίου 2000: σελ 326) Ο Λυσίας απονέμει τιμή στους ιδρυτές της αθηναϊκής δημοκρατίας διότι θεώρησαν ότι στους ανθρώπους ταιριάζει να ορίζουν το δίκαιο με νόμο και να εξουσιάζονται με νόμους. (Επιτάφιος 19) Επίσης ο Αισχίνης διακηρύσσει ότι μεταξύ των πολιτευμάτων η δημοκρατία διοικείται σύμφωνα με κείμενους νόμους και είναι *έννομος πολιτεία* και ότι οι νόμοι σώζουν τους πολίτες και την ίδια τη δημοκρατία.(Αισχίνης *Κατά Τιμάρχου* 4-6).

Παράλληλα ο Δημοσθένης επισημαίνει ότι οι νόμοι αποτελούν τη βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη της δημοκρατίας και της ελευθερίας διευκρινίζοντας ότι σε μια ολιγαρχία οι άρχοντες μπορούν να ακυρώνουν τις νόμιμες διαδικασίες, να διοικούν όπως αυτοί θέλουν και να κανονίζουν το μέλλον σύμφωνα με τα δικά τους δεδομένα. Σε αντίθεση με τη δημοκρατία όπου οι νόμοι ορίζουν τι πρέπει να ισχύσει για το μέλλον και ψηφίζονται αφού πεισθούν οι πολίτες για την ωφέλεια τους.(Δημοσθένης *Κατά Τιμοκράτους* 5 και 75-76)

Από τη δική του πλευρά ο Αριστοτέλης καυτηριάζει την άκρα δημοκρατία ως πολίτευμα όπου ο Δήμος είναι ανώτερος των νόμων ή πολίτευμα όπου κυβερνούν τα *ψηφίσματα* και όχι οι νόμοι. Ο Αριστοτέλης εκλαμβάνει την έννοια *νόμος* με διαφορετικό πλάτος. Θεωρεί *νόμους* τους ρυθμιστικούς εκείνους κανόνες που συντάχθηκαν από ειδικά εντεταλμένους νομοθέτες από το λαό και που πρέπει να ισχύουν έως ότου αντικατασταθούν από ρυθμιστικά κείμενα συντασσόμενα υπό τις ίδιες συνθήκες. Τα *ψηφίσματα* ωστόσο θεωρεί ότι δεν εκφράζουν τη βούληση του συνόλου της κοινότητας αλλά τις ιδιοτελείς ορέξεις μιας ομάδας της. Γενικότερα ο

Αριστοτέλης όρισε το πολίτευμα όπου επικρατούν οι άποροι και πιο γενικά το πλήθος. (Σακελλαρίου 2000 σελ 337).

Ο Πλάτωνας επίσης τόσο στην *Πολιτεία* όσο και στους *Νόμους* περιγράφει το ορθό πολίτευμα όχι σαν μια ουτοπία αλλά εκείνο που είναι σε θέση να υπερισχύσει στις αποκλίσεις των άλλων πολιτευμάτων. Στην *Πολιτεία* αναφέρει ότι η δημοκρατία διαδέχεται την ολιγαρχία όταν αυτή φθαρεί από τις αποκλίσεις και τα ελαττώματα της. Παρουσιάζει όμως τέσσερα σημεία όπου διαφαίνεται κατά την κρίση του ότι η δημοκρατία παρουσιάζει στοιχεία επιβαρυντικά για τη φύση του κράτους. (Σακελλαρίου 2000 σελ355)

Το πρώτο είναι ότι το πολίτευμα επιβάλλεται με αιματηρή στάση των πενήτων. Το δεύτερο ότι παρέχει αδιακρίτως εξουσίες σε ίσους και ανίσους παρέχοντας ισότητα των πολιτικών δικαιωμάτων και ισότητα στην άσκηση των δημοσίων αξιωμάτων. Τρίτο αρνητικό σημείο που επισημαίνει είναι ότι η δημοκρατία εμπιστεύεται τη διακυβέρνηση του κράτους σε τυχαίους πολίτες και όχι στους άξιους και ικανούς που διαθέτουν τα τυπικά και δέοντα προσόντα και την κατάλληλη παιδεία. Τέλος ο Πλάτωνας στη δημοκρατία τονίζει ότι ο καθένας κάνει ότι θέλει και η ελευθερία τείνει να καταλήξει σε αναρχία. (Σακελλαρίου 2000 σελ 356)

2.2 Δηλωτικές αρχές και χαρακτηριστικά της Δημοκρατίας των Αθηναίων.

Οι όροι ισονομία, ισηγορία και ισοκρατία παρουσιάζονται για πρώτη φορά στο έργο του Ηροδότου το οποίο το επεξεργαζόταν ακόμη και μετά την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου. (Σακελλαρίου 2000: σελ 323). Η θεμελιώδης για το δημοκρατικό πολίτευμα αυτή αρχή της ισονομίας υπήρξε γέννημα και αξίωμα της ελληνικής φιλοσοφικής και πολιτικής σκέψης βάση και πρωταρχικό γνώρισμα του πολιτεύματος της δημοκρατίας, και απαντάται με ενισχυμένη συνταγματική και τυπική ισχύ στο Αττικό Δίκαιο όλοι οι πολίτες να είναι ίσοι απέναντι στους νόμους. Όμως και ο νόμος είναι και πρέπει να είναι όμοιος και ίσος απέναντι σε όλους τους πολίτες. (Κυριακόπουλος σελ 204,205)

Η Αθήνα επίσης καθιέρωσε την αρχή της ισηγορίας που κατοχυρώνει το δικαίωμα σε κάθε πολίτη να εκφράζει ελεύθερα και χωρίς κανένα κίνδυνο την άποψη του Το δικαίωμα της ισηγορίας αποτελεί ένα κεφαλαιώδες γνώρισμα της αθηναϊκής δημοκρατίας «Η επί του βήματος παρρησία» δηλαδή η πλήρης ελευθερία του λόγου από του βήματος της Εκκλησίας του Δήμου,

του ανώτερου δηλαδή πολιτειακού οργάνου.(Κυριακόπουλος σελ 200) Ο όρος της ισηγορίας χρησιμοποιήθηκε από τον Ηρόδοτο για το πολίτευμα του Κλεισθένη ο οποίος εξιστορεί τον τρόπο απόκρουσης των Αθηναίων σε μια τριπλή εισβολή στην Αττική σχολιάζοντας τον καταπληκτικό δυναμισμό που επέδειξαν οι Αθηναίοι. (Σακελλαρίου 2000 σελ 325) Η ελευθερία του λόγου στο Δήμο, στη Βουλή και στα Δικαστήρια ήταν απεριόριστη για όλα τα θέματα. Ακόμη και τα θέματα άμυνας και εξωτερικής πολιτικής συζητούνταν ελεύθερα και χωρίς περιορισμούς και απαγορεύσεις. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι μπορούσε κάποιος να προτείνει τη σύναψη ειρήνης ενώ η πόλη διεξήγε πόλεμο χωρίς να θεωρηθεί προδότης. (Σακελλαρίου2000 σελ 363).

Ο όρος ισοκρατία δηλώνει γενικά ισότητα πολιτικής δυνάμεως. Τον όρο τον βάζει ο Ηρόδοτος στο στόμα ενός Κορινθίου που αντιδρά όταν οι Σπαρτιάτες αξιώνουν από τους συμμάχους τους να εκστρατεύσουν μαζί τους προκειμένου την επαναφορά του Ιππία τέως τυράννου στην Αθήνα. Από τα συμφραζόμενα του Ηροδότου συνάγεται ότι ο όρος ισοκρατία δεν αναφέρεται μόνο στο πολίτευμα του Κλεισθένη αλλά και σε άλλα καθεστώτα που κοινό χαρακτηριστικό τους ήταν το ότι δεν ήταν τυραννικά.(Σακελλαρίου2000 σε 325).

Παράλληλα κορυφαία αρχή της αθηναϊκής δημοκρατίας αποτελούσε η αρχή της ισοπολιτείας που έδινε τη δυνατότητα να ανέρχονται στα ανώτερα αξιώματα και στη διαχείριση των κοινών πραγμάτων όσο το δυνατόν περισσότεροι για το συμφέρον της πολιτείας. Η αρχή επίσης της διάκρισης των εξουσιών υπήρξε ένα από τα θεμελιώδη γνωρίσματα της Αθηναίων πολιτείας και κακώς επικράτησε τους τελευταίους δύο αιώνες να αποδίδεται στον Μοντεσκιέ. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Αριστοτέλη « *Πρώτον το βουλόμενον, δεύτερον τα περί τας αρχάς και τρίτον το δικάζον*», η αρχή συνίσταται στη διάκριση και στην κατανομή της εξουσίας σε τρεις αλληλοσυμπληρούμενες και αλληλοελεγχόμενες λειτουργίες της πολιτείας, την νομοθετική, την εκτελεστική και τη δικαστική. (Κυριακόπουλος σελ 206,207).

Γενικότερα λοιπόν και σχετικά με τα χαρακτηριστικά του το πολίτευμα των Αθηναίων ήταν πολίτευμα αυστηρό και απαιτητικό. Οι Αθηναίοι από τα 18 έως τα 60 τους χρόνια ήταν πολίτες ενεργοί και ήταν στη διάθεση της πολιτείας, από τους οποίους μπορούσε να ζητήσει υπηρεσία στον στρατό, στη διοίκηση, στη δικαιοσύνη υπηρεσία σαν διαιτητής στα 60 του χρόνια αν του έπεφτε ο κλήρος. Ήταν αυστηρό ως προς την κατάχρηση και το σφετερισμό του δημοσίου χρήματος, και η αγορανομική παρακολούθηση ήταν επισταμένη και αυστηρή. Ήταν

επίσης αυστηρό το πολίτευμα και στον τρόπο θανατώσεως των καταδίκων. Ο συνηθέστερος τρόπος ήταν το κώνειον και το χτύπημα με ρόπαλο στο κρανίο. Ήταν πολίτευμα απαιτητικό και από τους δημόσιους λειτουργούς. Η Βουλή επιφορτισμένη με αρμοδιότητες συνεδρίαζε καθημερινά η δε Εκκλησία του Δήμου συνεδρίαζε τέσσερις φορές κάθε πρυτανεία, δηλαδή 40 φορές τον χρόνο, δηλαδή κάθε εννέα ημέρες. (Βλάχου 1980 σελ 46,47)

Επιπρόσθετα ήταν πολίτευμα καχύποπτο από το φόβο της τυραννίας ή της ολιγαρχίας και από το φόβο κατάχρησης του δημοσίου χρήματος. Για το λόγο αυτό οι περισσότεροι από τους δημόσιους αξιωματούχους και λειτουργούς εκλέγονταν με κλήρο μόνο για ένα χρόνο και δεν μπορούσαν να έχουν ίδιο αξίωμα περισσότερο από δύο φορές στη ζωή τους. Ως δικλείδα ασφαλείας αν δεν λειτουργούσε καλά ο έλεγχος της διαχείρισης κάποιου από τους δημόσιους λειτουργούς είχε οριστεί ο θεσμός των ευθύνων που ήσαν δέκα έκαστος για κάθε φυλή. Ο φόβος για πιθανή κατάχρηση δημοσίου χρήματος οδήγησε στην απόφαση της ανάληψης των οικονομικών αξιωμάτων από τους πεντακοσιομέδημους δηλαδή των πλουσίων της ανώτερης τάξης. Τέλος υπήρχε και ο θεσμός του οστρακισμού που στην ουσία ήταν όπλο εναντίον κάποιου προσώπου που αποκτούσε υπερβολική δύναμη και γινόταν απειλή για τη δημοκρατία. Στην πραγματικότητα χρησιμοποιήθηκε από πολιτικούς για να εξοντώσουν τους αντιπάλους τους. (Βλάχου 1980 σελ 48,48)

Η δημοκρατία των Αθηναίων ήταν πολίτευμα που ευνοούσε τη γραφειοκρατία. Μέσα από την ανάγνωση της λειτουργίας του γίνονται παραπομπές σε πίνακες, σε πινάκια, σε καταλόγους καταγραφής δημοτών, καθημερινή καταγραφή θεμάτων της Εκκλησίας του Δήμου, αποδείξεις παραλαβής και παράδοσης αντικειμένων, χρημάτων, έλεγχοι λογαριασμών και ενεπίγραφες στήλες, ψηφίσματα δικαστών καταγγελίες για παραβάτες ήταν διαδικασίες που απαιτούσαν γραφικές εργασίες και διατυπώσεις. Ειδική αναφορά και μνεία του πολιτεύματος γίνεται και στα θέματα της θρησκείας όπου εκτός από το πλήθος των εορτών σεβόταν και τους τύπους της λατρείας και σε πολλές περιπτώσεις συνέδεε τη θρησκεία με τα πολιτικά δικαιώματα. (Βλάχου 1980 σελ 50)

2.3. Πολιτειακό πλαίσιο. Νόμοι

Στις έννομες τάξεις της ελληνικής αρχαιότητας η κυρίαρχη θέση του νόμου συμπίπτει με την θεμελίωση και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας. Μέσω νομοθετικών διατάξεων ορίζονταν

τα όρια ελευθεριών των πολιτών και διαμορφωνόταν ένας αναγκαστικός κανόνας διαμόρφωσης της γενικότερης συμπεριφοράς. Τα σχέδια και οι προτάσεις νόμων που κατέθεταν στην Εκκλησία του Δήμου δεν έπρεπε να ήταν αντίθετα ή να προσέκρουαν σε θεμελιώδεις αρχές και διατάξεις του πολιτεύματος. Στα χρόνια που ακολούθησαν την παλινόρθωση της δημοκρατίας θεσμοθετήθηκε η διαδικασία αναθεώρησης των νόμων. Σχετική απόφαση λαμβανόταν για την αποδοχή ή την κατάργηση ενός νέου νόμου. Από τη λαϊκή συνέλευση εκλέγονταν πέντε *συνήγοροι* προκειμένου να υπερασπιστούν τους υπό κατάργηση νόμους. (Τρωιανός 2010 σελ 19)

Η απόφαση λαμβανόταν κατόπιν δίκης από ένα ή περισσότερα τμήματα της Ηλιαίας αποκαλείται οι νομοθέται αποφασίζει χωρίς να απαιτείται επικύρωση μέσω ψηφισμάτων της λαϊκής συνέλευσης. Η παραπάνω μεταρρύθμιση δεν στόχευε στο να μεταβιβάσει τη νομοθετική εξουσία από την Εκκλησία του Δήμου στα λαϊκά δικαστήρια, αλλά αποσκοπούσε στο να αποτρέψει τον κίνδυνο κατάργησης του νόμου από τη λαϊκή συνέλευση. Ενώ στις δημοκρατικές πόλεις των κλασικών χρόνων ο νόμος συνιστά τη βασική πηγή δικαίου ο αριθμός των νομοθετημάτων που εκδίδονται είναι αρκετά περιορισμένος. Οι Αθηναίοι κατά τον 5^ο και 4^ο αι. διατήρησαν στο μεγαλύτερο μέρος της τη νομοθεσία του Σόλωνα και τον νόμο του Δράκοντα για την ανθρωποκτονία, ενώ ήταν περιορισμένος ο αριθμός νόμων που θέσπισαν. Συχνές ήταν και οι περιπτώσεις κενού νόμου που προκειμένου να ξεπεραστεί το όποιο πρόβλημα οι *συνήγοροι* των διαδίκων ερμήνευαν κατά το δοκούν κάθε είδους νομοθετική διάταξη που επικαλούντο. (Τρωιανός 2010 σελ 19)

2.4. Πολίτες.

Η ιδιότητα του πολίτη ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή στην άσκηση της βουλευτικής, της εκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας. Πολίτης ήταν κάποιος που οι γονείς του ήταν και οι δύο Αθηναίοι είτε λάμβανε την ιδιότητα μετά από απονομή της πολιτείας. Σε προηγούμενα χρόνια αρκούσε να έχει την ιδιότητα ο πατέρας. Το 451 π.Χ όμως ο Δήμος ενέκρινε το ψήφισμα σύμφωνα με το οποίο διαγράφηκαν από τα μητρώα των πολιτών οι μητροζένοι και για το μέλλον αποκλείστηκαν από την πολιτεία όσοι ήταν γεννημένοι από μη Αθηναία μητέρα. Το σώμα των πολιτών υποδιαιρείται σε φυλές και φρατρίες καθώς και σε δήμους. Η απονομή της πολιτείας εφαρμόστηκε κατά τον 5^ο αιώνα σε περιορισμένο μέτρο αλλά κατά τον 4^ο αι επεκτάθηκε ευρύτερα. (Τρωιανός 2010 σελ)

Για να εγγραφεί ένας έφηβος στο ληξιαρχικόν γραμματεῖον του δήμου, έπρεπε να περάσει από μια διαδικασία δοκιμασίας κατά την οποία όφειλε να αποδείξει ότι είναι ελεύθερο άτομο, ότι είχε την νόμιμη ηλικία και ότι ήταν νόμιμο τέκνο αθηναίων πολιτών. Αρχικά η συνέλευση των δημοτών έλεγχε τα στοιχεία και στη συνέχεια η Βουλή των Ελλήνων εξέταζε τα αποτελέσματα των αποφάσεων των δημοτών και επέβαλε χρηματικά πρόστιμα και ποινές σε περίπτωση που είτε από δόλο είτε από αμέλεια έκαναν αποδοχή σε ανήλικους ή σε άτομα που δεν πληρούσαν προϋποθέσεις. Η γνησιότητα των πολιτών ελεγχόταν και κατά τη δοκιμασία των αρχόντων από τη Βουλή κατά τη διεξαγωγή διαψηφισμού ο οποίος γινόταν κατά καιρούς και όταν υπήρχαν οι υποψίες ότι πλήθαιναν οι παράνομοι πολίτες. Ήταν μια πράξη όπου ο Δήμος διεξήγαγε σύγκριση των ονομάτων που παρουσιάζονταν στον εκκλησιαστικό πίνακα με τον κατάλογο των δικαιούμενων να συμμετέχουν στην εκκλησία του Δήμου. (Σακελλαρίου 2000 σελ 133)

Πολιτογραφήσεις ξένων μπορούσαν να γίνουν με ειδική κάθε φορά νομοθετική πράξη Ο Κλεισθένης πολιτογράφησε με ψήφισμα του Δήμου έναν αριθμό ενηλίκων αρρένων που ζούσαν στην Αθήνα από παλαιούς χρόνους. Οι λόγοι απονομής της πολιτείας σε ξένους ήταν διάφοροι. Συνέβαλαν προκειμένου να καταλυθεί η ολιγαρχία, είτε συνέβαλαν στην κατάδοση ορισμένων εγκλημάτων αλλά επίσης και η συμβολή στο εισαγωγικό εμπόριο αποτελούσαν βασικούς λόγους κτήσης της ιδιότητας. Κάποιοι γίνεται αναφορά ότι σε ορισμένες πόλεις αγόρασαν την ιδιότητα. (Τρωϊανός 2010 σελ 21)

Δεν έχει διαλευκανθεί αν η απονομή της πολιτείας επεκτείνεται και στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Ωστόσο σε σχετικό ψήφισμα που απονέμεται η ιδιότητα του πολίτη σε μετοίκους που συνέδραμαν στην κατάλυση της ολιγαρχίας, δεν αναφέρεται η επέκταση της πολιτείας στους κατιόντες. Από τον 40 αιώνα η ιδιότητα του πολίτη δίδεται συστηματικά σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες ή στο σύνολο των πολιτών μιας ξένης πόλης. Ο νέος πολίτης εγγράφεται στις διοικητικές υποδιαιρέσεις της πόλης και γίνεται μέλος μιας φυλής, ενός δήμου και μιας φρατρίας που σε ορισμένες πόλεις επιλέγει ο ίδιος ή σε άλλες ορίζονται με κλήρο. (Τρωϊανός 2010 σελ 21)

2.5 Ιδιωτικό Δίκαιο

Μέσα από την αρχαία ελληνική γραμματεία δεν προκύπτει κανένα νομικό έργο. Ωστόσο οι δικανικοί λόγοι των αττικών ρητόρων μας μεταφέρουν νόμους και αγορεύσεις που συντάχθηκαν μέσα από συγκεκριμένες δίκες. Οι αρχαίοι δεν ακολούθησαν τη διάκριση του Δικαίου σε δημόσιο ή ιδιωτικό παρόλο που γίνεται διάκριση μεταξύ ιδίων και δημοσίων δικών. Το εσωτερικό δίκαιο της πόλης θεωρείτο ενιαίο διότι οι κάθε είδους νομοθετικές διατάξεις είχαν κοινούς δημιουργούς και κοινούς αποδέκτες. Η έλλειψη οριοθέτησης μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού δικαίου διαφαίνεται και μέσα από τους λόγους των αττικών ρητόρων, όπου οι αγορητές σε ιδιωτικές υποθέσεις επικαλούνται διατάξεις του δημοσίου δικαίου που τις περισσότερες φορές μπορεί να μην είχαν καμία σχέση με τη συγκεκριμένη υπόθεση. Το δίκαιο διακρίνεται και αφορά σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής των πολιτών. (Τρωϊανός 2010 σελ 36).

Το Οικογενειακό Δίκαιο ορίζει τις σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και των μελών μιας οικογένειας. Ειδικότερα ο Οίκος κατά τον Αριστοτέλη υπήρξε η πιο ολιγομελής κοινωνική ομάδα. Από την κοινωνία αυτή του ανδρός και της γυναίκας του κυρίου και του δούλου επήλθε η κοινωνικο-πολιτική οργάνωση των πόλεων. Οι εσωτερικές σχέσεις κάθε οίκου ρυθμιζόνταν από τις διατάξεις και τα ψηφίσματα της πολιτείας. Οι διατάξεις του κληρονομικού και οικογενειακού δικαίου ορίζουν επιπροσθέτως και την εξουσία του αρχηγού επάνω στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας. Στον οίκο επίσης περιλαμβάνονται κινητά και ακίνητα περιουσιακά στοιχεία για τα οποία ενδέχεται να υπήρχε μια μορφή συγκυριότητας μεταξύ των μελών. (Τρωϊανός 2010 σελ 36,37).

Επίσης ο θεσμός του γάμου είναι τόσο παλιός όσο και οι αρχαιότερες κοινωνίες πιο παλιά μορφή γάμου στον ελληνικό κόσμο θεωρείτο ο γάμος δι'αρπαγής. Κατά την κλασική περίοδο κάθε γάμος συναπτόταν ακολουθώντας τη διαδικασία της εγγύης που επί της ουσίας αποτελούσε μια ανταλλαγή υποσχέσεων μεταξύ του κυρίου της γυναίκας και του μελλοντικού της συζύγου. Για να θεωρηθεί μια συνοίκηση ως γάμος και όχι ως παλλακεία έπρεπε να έχει προηγηθεί της συναίνεσης αυτής η τήρηση της εγγύης. Η τήρηση του τύπου της εγγύης αποτελούσε τη βασική προϋπόθεση της νομιμότητας του γάμου. (Bicardi 1991 σελ 171) Στο

αττικό δίκαιο των κλασικών χρόνων απαγορεύεται ο γάμος μεταξύ συγγενών κατ'ευθεία γραμμή απεριορίστως. Ήταν όμως δυνατός ο γάμος μεταξύ ετεροθαλών ομοπάτριων αδελφών , εξ υιοθεσίας αδελφών καθώς και συγγενών που συνδέονταν μεταξύ τους με συγγένεια τρίτου βαθμού. (Τρωϊανός 2010 σελ 37)

Οι λόγοι λύσεως του γάμου κατά την κλασική περίοδο ήταν βασικά ο θάνατος ενός εκ των δύο συζύγων ή η θέληση του ενός των συζύγων εν προκειμένω διακρίνουμε μεταξύ της αποπέμψεως (αποπομπή εκ μέρους του άνδρα) και της απολείψεως εκ μέρους της γυναίκας. Σπανίως και η θέληση κάποιου τρίτου «αφαίρεσις». Ο τρίτος αυτός που μπορούσε να ασκήσει την αφαίρεση ήταν κατά κανόνα ο πατέρας της κοπέλας ο οποίος οποιαδήποτε στιγμή μπορούσε να διακόψει τη συνοίκηση που αποτελούσε το θεμέλιο ενός γάμου. (Α.Βicardi σελ 173). Ο σύζυγος υποχρεούται να διαζευχθεί τη σύζυγο σε περίπτωση μοιχείας της τελευταίας σε διαφορετική περίπτωση κινδύνευε να του επιβληθεί η ποινή της ατιμίας. Ο νόμος του Σόλωνα που συνεχίστηκε και κατά τον 4^ο αι. προέβλεπε ό φόνος του δράστη μοιχείας που συλλαμβάνεται επ'αυτοφώρω από τον σύζυγο να παραμένει ατιμώρητος. (Τρωϊανός 2010 σελ 39).

Ο θεσμός της Προίκας παρότι δεν προβλεπόταν από τον νόμο ωστόσο τα κοινωνικά ήθη της αρχαιότητας επέβαλλαν τη σύσταση της. Η προίκα αποτελεί το μερίδιο της γυναίκας επάνω στην πατρώα περιουσία. Η προίκα δεν αποτελούσε ουσιώδη προϋπόθεση εγκυρότητας του γάμου. Μετά τη λύση του γάμου λόγω θανάτου της συζύγου η προίκα επιστρέφεται στους κληρονόμους της, ενώ σε περίπτωση διαζυγίου η προικώα περιουσία επιστρέφει στον συστήσαντα ή στη γυναίκα. Σε περίπτωση που ο σύζυγος δεν επιθυμεί να επιστρέψει την προικώα περιουσία, χορηγείται στη σύζυγο ή στους κληρονόμους της ειδικό ένδικο βοήθημα «η δίκη προικός» προκειμένου να εξαναγκαστεί ο σύζυγος να επιστρέψει την προικώα περιουσία μαζί με τους ενδεχόμενους τόκους της. (Τρωϊανός 2010 σελ38)

Ο θεσμός της επιβεβαιώσεως και της αποκηρύξεως συνδέεται με την έκταση της πατρικής εξουσίας. Ο αρχηγός του οίκου ασκεί την πατρική εξουσία απάνω στα τέκνα που γεννήθηκαν από νόμιμο γάμο, σε όσα υιοθετήθηκαν και σε όσα γεννήθηκαν με από μη έγκυρο γάμο αλλά στη συνέχεια νομιμοποιήθηκαν. Ο πρώτος όρος καλύπτει τη συγκατάθεση του πατέρα στο γάμο του γιου μια συγκατάθεση την οποία οι γιοι συνήθιζαν να ζητούν χωρίς καμία εξαίρεση. Το να μη ζητά ο γιος την έγκριση του πατέρα προσέκρουε στις ισχύουσες συνήθειες

με προέκταση ακόμη και στην εγκυρότητα του γάμου. Η αποκήρυξις ήταν κάτι διαφορετικό και αποτελούσε την αποπομπή από τον πατέρα του ανάξιου γιου από τον οίκο και πραγματοποιόταν με την συνδρομή κήρυκα που ανακοίνωνε την πατρική απόφαση σε όλα τα μέλη της πόλεως. Στην ουσία ήταν μια ποινή που επέβαλλε ο πατέρας προς τον γιο για εξαιτίας των παραπτώματων του. (Bicardi 1991 σελ 183,184).

Στο οικογενειακό δίκαιο έγκεινται επίσης και οι θεσμοί της υιοθεσίας και της επικλήρου. Ο θεσμός της υιοθεσίας ίσχυε από τους αρχαϊκούς χρόνους και στόχευε στη συνέχιση μιας οικογένειας η οποία δεν είχε τέκνα. Ο αρχηγός του οίκου ήταν δυνατόν να προβεί σε μια υιοθεσία υπό την προϋπόθεση ότι δεν είχε νόμιμα τέκνα. Μεταξύ των προϋποθέσεων ήταν και η ιδιότητα του πολίτη τόσο στο πρόσωπο του υιοθετούντος όσο και του υιοθετούμενου. Για να έχει κύρος η υιοθεσία ήταν απαραίτητα η εγγραφή της σχετικής πράξης στα ληξιαρχικά βιβλία. Με την ολοκλήρωση της πράξης ο υιοθετούμενος αποκτά κληρονομικά δικαιώματα στη περιουσία του θετού του πατέρα και σε περίπτωση που ο υιοθετών έχει κόρη το αττικό δίκαιο υποχρεώνει το υιοθετούμενο να την παντρευτεί. Ο θεσμός της επικλήρου συνδέεται με το κληρονομικό δίκαιο της αρχαιότητας που απέκλειε τις θυγατέρες από την κληρονομική διαδοχή. Επίκληρος ονομάζεται η θυγατέρα η οποία μη έχοντας αδελφούς υποχρεούται μετά το θάνατο του πατέρα της να παντρευτεί τον πλησιέστερο συγγενή με σκοπό τη συνέχιση του οίκου μέσω του άρρενος κληρονόμου που θα αποκτήσει μετά το γάμο της. (Τρωιανός2010 σελ 40,41).

Κληρονομικό Δίκαιο.

Το σύστημα της κληρονομικής διαδοχής συνδέεται με το θεσμό του οίκου ο οποίος αποτελεί ένα σύνολο προσώπων, πραγμάτων και θρησκευτικών συνηθειών. Κληρονομική διαδοχή σήμαινε ή έλευση ενός νέου προσώπου στον οίκο στη θέση του πρώην κυρίου του. Η σειρά των προσώπων που καλούνται στην κληρονομική διαδοχή είναι η ακόλουθη: οι γνήσιοι γιοι, οι γνήσιες θυγατέρες, ο πατέρας, οι ομοπάτριοι αδελφοί και οι κατιόντες του απεριορίστως, οι ομοπάτριες αδελφές αντιστοίχως, οι αδελφοί του πατέρα και οι κατιόντες του μέχρι του πέμπτου βαθμού, οι αδελφές του πατέρα και οι κατιόντες τους, η μητέρα, οι ομομήτριοι αδελφοί, και οι κατιόντες τους απεριορίστως, οι ομομήτριες αδελφές και οι κατιόντες τους απεριορίστως, οι μητρός θείοι και οι κατιόντες τους, οι εκ μητρός θείες και οι κατιόντες τους. (Bicardi 1991 σελ 203,204).

Στην εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή αναγνωρίζεται το δικαίωμα σύνταξης διαθήκης σε περίπτωση που ο διαθέτης δεν έχει γνήσιους άρρενες κατιόντες τους οποίους δεν μπορεί να αποκλείσει από την κληρονομική διαδοχή παρά μόνο αν έχει προηγηθεί η αποκήρυξη τους. Εάν δεν υπάρχουν γνήσιοι άρρενες κατιόντες μέσω της σύνταξης διαθήκης παρέχεται η δυνατότητα να παρακάμψει τους αγχιστείς αναθέτοντας τη συνέχεια του οίκου σε εξ υιοθεσίας και οι προφορικές διατάξεις θεωρούνται έγκυρες αρκεί το περιεχόμενο τους να μην προσκρούει στον νόμο. Η επαγωγή της κληρονομιάς στους κατιόντες επέρχεται μετά το θάνατο του κληρονομούμενου ανεξαρτήτως αν πρόκειται για διαδοχή από διαθήκη η εξ αδιαθέτου. . (Τρωϊανός 2010 σελ 42,43).

Εμπράγματο Δίκαιο

Οι αρχαίοι διέκριναν τα πράγματα σε διάφορες κατηγορίες και οι διακρίσεις αυτές είχαν εμπειρικό χαρακτήρα και δεν αποτελούσαν ιδιαίτερες νομικές κατηγορίες. Διαχώριζαν τα πράγματα σε κινητά και ακίνητα, και ο όρος έγγειος ισοδυναμούσε στα ακίνητα, ενώ ο όρος έπιπλα ισοδυναμούσε στα κινητά χωρίς να περιλαμβάνονται οι δούλοι, τα ζώα και τα χρήματα. Η κτήση της κυριότητας των ακινήτων αναγνωρίζεται μόνο στους πολίτες. Η κτήση κυριότητας ακινήτου από ξένους ήταν δυνατή μόνο μετά την απονομή του δικαιώματος της εγκατάστασης. Υπήρχε ο θεσμός της φανεράς ουσίας και της αφανούς. Η φανερά ισοδυναμούσε με τα ακίνητα όπου η ύπαρξη του δικαιώματος και της εξουσίας ήταν εμφανής. Στη δε αφανή ουσία περιλαμβάνονται οι απαιτήσεις δηλαδή τα ενοχικά δικαιώματα αλλά και τα εμπράγματα επί των κινητών. Τα περιουσιακά αγαθά διακρίνονταν σε εμπράγματα και σε επίκτητα. Εμπράγματα είναι τα αγαθά που περιήλθαν στο δικαιούχο με κληρονομική διαδοχή, ενώ επίκτητα εκείνα που απέκτησε λόγω της προσωπικής του συναλλακτικής δραστηριότητας.(Τρωϊανός 2010 σελ 43)

Το θέμα σχετικά με την κυριότητα δυσκολεύει τους ιστορικούς για το λόγο ότι κανένα κείμενο αττικού ρήτορα ή δικανικού λόγου που έχει φτάσει ως τις μέρες μας δεν κάνει λόγο για υπόθεση που να αφορά την κυριότητα αλλά ούτε και οι αρχαίοι δεν δημιούργησαν ένα γενικό ή αφηρημένο όρο που να αφορά το δικαίωμα της κυριότητας. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη βασικό χαρακτηριστικό της κυριότητας ήταν η εξουσία διάθεσης του πράγματος από τον δικαιούχο. Ωστόσο αυτή η εξουσία ήταν περιορισμένη όταν επρόκειτο για διάθεση της πατρώας περιουσίας. Μέσα από ένα απόσπασμα του Θεόφραστου διαφαίνεται ότι η έννοια της νομής και της κυριότητας δεν ήταν έννοιες άγνωστες στους αρχαίους. Από τις περισσότερες έννομες τάξεις

της αρχαιότητας η αρχή που γινόταν δεκτή ήταν ότι ο πωλητής του ακινήτου παρέμενε κύριος αυτού ωστόσο την αποπληρωμή του τιμήματος ενώ κατά τη διαδικασία αυτή ο αγοραστής αποκτά μόνο τη νομή του ακινήτου. (Τρωϊανός 2010 σελ 45)

Η φυσική εξουσίαση ενός πράγματος χωρίς οχλήσεις για μεγάλο χρονικό διάστημα οδηγεί υπό προϋποθέσεις στην κατοχή της κυριότητας. Ο Πλάτων στο 12^ο βιβλίο των Νόμων αναφέρει και δέχεται ότι η πάροδος του χρόνου μεταλλάσσει τη νομή σε δικαίωμα κυριότητας και διατυπώνει μια σειρά από διατάξεις που αποσκοπούσαν στη ρύθμιση του θεσμού. Στην ουσία προσδιορίζει τον χρόνο που ήταν απαραίτητος για να πραγματοποιηθεί η χρησικτησία. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι αν επρόκειτο για πράγμα κινητό που δεν ήταν κρυμμένο και ο κάτοχος του το χρησιμοποιούσε δημόσια στην πόλη στους ναούς και στην αγορά οριζόταν ως προθεσμία το ένα έτος. Αν είχε κάνει χρήση του ίδιου πράγματος φανερά αλλά στην εξοχή ο χρόνος οριζόταν στα πέντε έτη, ενώ αν η χρήση του πράγματος γινόταν μόνο στο σπίτι του σε τρία έτη και σε δέκα αν σε αγροτικό οικίσκο. Από τις πιο διαδεδομένες μορφές εμπράγματης ασφαλείας στον αρχαίο κόσμο ήταν το ενέχυρο και η πράσις επί λύσει. (Biscardi 1991 σελ317,318)

Σε περίπτωση παραβίασης των όρων της κυριότητας ή της νομής και κατοχής ακινήτων το Αττικό Δίκαιο προέβλεπε το μέσο της δίκης που ανάλογα με το αίτημα διακρινόταν στα παρακάτω είδη: α) ουσίας δίκη, πρόκειται για τη διεκδικητική αγωγή για την αναγνώριση της κυριότητας, β) την εξούλης δίκη για την αποβολή του πράγματος που κατεχόταν παράνομα αλλά και στην καταβολή ενός ποσού ως προστίμου που ισοδυναμούσε στο διπλάσιο της αξίας του διαφιλονικούμενου πράγματος., γ) ενοικίου ή καρπού δίκη σχετική με τη νομή, δ) βλάβης δίκη η οποία ήταν ένα είδος ποινικού ένδικου μέσου κατά αυτού που προσκάλεσε περιουσιακή ζημιά στον ενάγοντα. (Κυριακόπουλος σελ 397). Από τα παραπάνω διαπιστώνει κανείς την ευρύτητα του εμπράγματος δικαίου σχετικά με τους περιορισμούς στα εμπράγματα δικαιώματα. Δεν υπήρχαν δεσμευτικοί όροι για τους αρχαίους Έλληνες οι οποίοι είχαν την ευχέρεια να κινούνται ευέλικτα ανάλογα με τις συναλλακτικές τους δραστηριότητες.

Ενοχικό Δίκαιο

Στα ελληνικά κλασικά κείμενα δεν απαντά κάποιος ορισμός περί ενοχών. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι οι αρχαίοι Έλληνες δεν επεξεργάστηκαν την έννοια της ενοχικής σχέσης. Ο Αριστοτέλης στα «Ηθικά Νικομάχεια» αναφέρεται σε δυο είδη συναλλαγμάτων. Ο όρος συναλλάγμα υποδηλώνει τη συμφωνία που κλείνεται μεταξύ των ενδιαφερόμενων πλευρών καθώς και το δεσμό που προκύπτει από αυτή τη συμφωνία. (Biscardi 1991 σελ 221,222). Τα συναλλάγματα κατά τον Αριστοτέλη έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα και τα διακρίνει σε δύο κατηγορίες: στα εκούσια συναλλάγματα και στα ακούσια συναλλάγματα. Σχετικά με τα εκούσια συναλλάγματα στο ελληνικό δίκαιο οποιαδήποτε συμφωνία συναπτόταν μεταξύ των ενδιαφερόμενων πλευρών (συμβόλαιο, συνθήκη, ομολογία) την θεωρούσαν πηγή ενοχής μεταξύ εκείνων που την συνήπταν, αρκεί να είχε συνομολογηθεί σύμφωνα με τους νόμους και να μην ήταν προβληματική ως προς τους όρους της λόγω βίας ή δόλου γενικότερα να μην ήταν αισχρή ή παράνομη. (Biscardi 1991 σελ 221,222)

Στο πλαίσιο των συμβατικών σχέσεων υποχρέωση δημιουργείται όταν το ένα μέρος λάβει από το αντισυμβαλλόμενο μια παροχή. Το γεγονός ότι έλαβε δημιουργεί την υποχρέωση ότι πρέπει να καταβάλει αυτό που συμφώνησε. Ο οφειλέτης οφείλει διότι έλαβε και όχι διότι συμφώνησε. Σε περίπτωση που ο οφειλέτης ο οποίος έλαβε από τον δανειστή την παροχή δεν συμβάλει στην πλήρωση του σκοπού της συμφωνίας μη καταβάλλοντας την αντιπαροχή τότε δημιουργεί ζημία στον δανειστή την οποία αυτή βλάβη καλείται από την έννομη τάξη να την αποκαταστήσει. Τέτοιες συμβατικές σχέσεις ήταν η πώληση η οποία προϋπέθετε τη συναίνεση των δύο πλευρών η οποία ολοκληρωνόταν με την καταβολή του τιμήματος και την παράδοση του πράγματος. Η μίσθωση επίσης αποτελούσε μια σύμβαση στην έννοια της οποίας υπαγόταν η παροχή του ίδιου του σώματος είτε ζώων έλξεων είτε δούλων (Pringsheim σελ 57)

Κάποιοι όμως διέκριναν τη σύμβαση του δανείου κάτω από μια διαφορετική από την επικρατούσα σκοπιά και υποστήριξαν ότι το δάνειο δεν μεταβίβαζε την κυριότητα του δανεισθέντος πράγματος όπως επίσης ότι η ευθύνη του οφειλέτη γεννιόταν από το γεγονός ότι παρακρατούσε παράνομα ένα πράγμα του οποίου η κυριότητα ανήκε σε κάποιον άλλο. (Wolff σελ 55). Τα ακούσια συναλλάγματα ο Αριστοτέλης τα διαχώριζε σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία ανέφερε εκείνα που πήγαζαν από μια παράνομη πράξη που διαπράχθηκε κρυφά, και στη δεύτερη εκείνα που πήγαζαν από παράνομες πράξεις που διαπράχθηκαν δια της βίας. Στην

πρώτη κατέτασσε την κλοπή , τη μοιχεία, τη φαρμακεία, την προαγωγή, τη δουλοπατία και τέλος τη ψευδομαρτυρία. Στη δεύτερη κατέτασσε την δούλωση κάποιου την ανθρωποκτονία την αρπαγή και τις σωματικές βλάβες. Η απόσβεση των ενοχών όπως και η γέννηση τους πραγματοποιούνταν χωρίς να υπάρχει ανάγκη τηρήσεως κανενός τυπικού.(Biscardi 1991 σελ 224,225) Και εκεί έγκειται η ελευθερία των συμβάσεων του Ελληνικού Δικαίου, διότι τα απαραίτητα στοιχεία κάθε σύμβασης δεν αποτελούν αντικείμενο νομοθετικής ρύθμισης αλλά επιλέγονται και διαμορφώνονται από τους ίδιους τους συμβαλλόμενους.(Τρωϊανός 2010 σελ 53)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

3.1 Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη.

Ο Κλεισθένης ήταν γιος του Μεγακλή και της κόρης του τυράννου της Σικυώνας Κλεισθένη από τον οποίο πήρε και το όνομα του. Θεωρείται ότι συνέβαλε στις διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στην επέμβαση των Σπαρτιατών το 510 και στη φυγή του Ιππία. Ωστόσο μόλις ανατράπηκε η τυραννία άρχισαν πάλι οι διαμάχες ανάμεσα στις αριστοκρατικές φατρίες και ειδικότερα ανάμεσα στον Κλεισθένη αρχηγό της πατριάς των Αλκμεωνιδών και τον Ισαγόρα μέλους μιας παλαιάς οικογένειας που προφανώς είχαν παραμείνει στην Αττική κατά τη διάρκεια της τυραννίας και ο οποίος ήταν προσωπικός φίλος του βασιλιά της Σπάρτης Κλεομένη. Μόλις ο Ισαγόρας εξελέγη άρχοντας το 508 ο Κλεισθένης έλαβε την εις βάρος του απόφαση να προσεταιριστεί το δήμο. (Mosse 2000 σελ 22).

Μετά λοιπόν την τετράχρονη αντιδικία του με τον επίσης αριστοκράτη Ισαγόρα μπόρεσε να επιβληθεί προσεταιριζόμενος τους δημοτικούς και να επιβάλει μια σειρά μεταρρυθμίσεων που σκοπό είχαν να διασπάσουν τη δύναμη των ολιγαρχικών από τις έριδες και τις αντιμαχίες που είχαν ως αποτέλεσμα να υποφέρει και πάλι ο λαός. (Βλάχου 1980 σελ 36) Η δημιουργία μιας νέας τοπικής διοικητικής μονάδας δηλ του δήμου ήταν η πρώτη πολιτικής φύσεως μεταρρύθμιση στην οποία προχώρησε. Διαίρεσε όλη την περιοχή της Αθήνας σε 100 δήμους και δημιούργησε δέκα φυλές αντί των τεσσάρων που υπήρχαν μέχρι τότε ώστε να διασπαρεί η δύναμη των μεγάλων οικογενειών ενέργεια που συντέλεσε στην ανάμειξη και στην ισοπέδωση των διαφόρων στρωμάτων του πληθυσμού. (Biscardi 1991 σελ 110).

Στη συνέχεια όρισε ότι στη Βουλή θα συμμετέχουν 500 άτομα (50 από κάθε φυλή) αντί για τετρακόσια άτομα που ίσχυε. Το βασικότερο στοιχείο της μεταρρύθμισης του Κλεισθένη ήταν η διάσπαση των τριττύων. Χώρισε λοιπόν το έδαφος της Αττικής σε δήμους των τριάντα μερών, δέκα τριττύες για τους δήμους της πόλης, δέκα για τα παράλια και δέκα για τα μεσόγεια. Στη βάση της πυραμίδας αυτής ήταν οι δήμοι με εκλεγμένους άρχοντες τους δημάρχους. Όρισε με κλήρωση ότι κάθε τρεις δήμοι θα αποτελούν μια φυλή έτσι ώστε κάθε φυλή να βρίσκεται σ' ένα δήμο της πόλης, έναν της παραλίας και έναν της ενδοχώρας. Ονόμασε συνδημότες όσους διέμεναν στον ίδιο δήμο για να καταργηθεί η χρήση του πατρικού ονόματος και μην ξεχωρίζουν

σε τίποτα οι νέοι πολίτες. Το μέτρο αυτό διασπούσε την ταξική αλληλεγγύη και την όξυνση των ταξικών αντιθέσεων.(Mosse 2000 σελ 23)

Ωστόσο η Αθήνα διατήρησε την προνομιακή της θέση ως κέντρου της κυβέρνησης του κράτους καθώς οι δήμοι έγιναν τα όργανα της τοπικής διοίκησης όπου ο αθηναϊκός λαός επρόκειτο να γνωρίσει τη Δημοκρατία ακόμη περισσότερο από τις συνελεύσεις της Αθήνας.(ο.π σελ 27). Επίσης ο Κλεισθένης δεν έθιξε τα γένη τις φρατρίες και τα θρησκευτικά προνόμια των οικογενειών που αποτελούν τα γένη. Δεν έθιξε ούτε τον θεσμό των ναυκραριών οι οποίοι ήταν ομάδα φορολογουμένων που πιθανόν να πλήρωναν συλλογικά φόρο ανάλογα με την περιουσιακή κατάσταση του κάθε μέλους. (Βλάχου 1980 σελ 39)

Διατήρησε επίσης των χωρισμό των οπλιτών που είχε κάνει ο Σόλωνας σε τέσσερις τάξεις που προσδιόριζαν τα στρατιωτικά καθήκοντα του καθενός και συγχρόνως τη δυνατότητα πρόσβασης στα διάφορα αξιώματα της πόλης. Ο Κλεισθένης δήλωνε κατ'αυτόν τον τρόπο την επιθυμία του ότι δεν ήθελε να έρθει σε ρήξη με το παρελθόν της Αθήνας, και να προσαρμόσει τα κοινωνικά πολιτικά και θρησκευτικά σχήματα της αρχαϊκής Αθήνας στη νέα τάξη που ο ίδιος καθιέρωσε. (Mosse 2000 σελ 27) Θέσπισε τον πιο συζητημένο θεσμό της αθηναϊκής δημοκρατίας τον *οστρακισμό*. Ο φόβος της επανόδου μιας τυραννίας αποτέλεσε το κύριο κίνητρο για τη θέσπιση του θεσμού αυτού. Ο οστρακισμός ασφαλώς ήταν μια ελαφρότερη ποινή από την ατιμία η οποία σήμαινε την οριστική στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων και ήταν αποτέλεσμα καταδίκης, σε σύγκριση με τον οστρακισμό που ήταν πολιτικό μέτρο. (Βλάχου 1980 σελ 39,40).

3.2. Από τον Κλεισθένη στον Εφιάλτη

Τα στοιχεία που έχουμε για τον Εφιάλτη ως άτομο δεν είναι πολλά. Ο Αριστοτέλης στην Αθηναίων Πολιτεία εξαίρει την ακεραιότητα του και το σεβασμό του στο πολίτευμα. Ο Εφιάλτης ωστόσο είναι εκείνος που συνέβαλε στην οριστική στροφή του αθηναϊκού πολιτεύματος προς τη δημοκρατία η οποία ολοκληρώθηκε με τις βασικές αρχές της ισονομίας και της ισηγορίας τις οποίες είχαν εξασφαλίσει οι προηγούμενες μεταρρυθμίσεις.(Βλάχου 1980 σελ 40) Ο Εφιάλτης έβλεπε στις εξουσίες του Άρειου Πάγου το κύριο εμπόδιο για τη διεύρυνση της δημοκρατίας. (Mosse 2000 σελ 39) Ο Αριστοτέλης τον παρουσιάζει σαν ένα είδος «συκοφάντη» δηλαδή κάποιον που κατά τακτά διαστήματα υποκινούσε δίκες εναντίον κάποιων αρεοπαγιτών ώσπου κάποτε κατάφερε να πετύχει μια απόφαση που αφαιρούσε όλες τις

αρμοδιότητες από το αριστοκρατικό συμβούλιο που του έδιναν την ιδιότητα του φύλακα της πολιτείας. (Mosse&Gourbeilon 2012 σελ 249)

Οι προηγούμενες μεταρρυθμίσεις δεν είχαν θίξει το θεσμό του Αρείου Πάγου ο οποίος ήταν ένας συλλογικός θεσμός ανώτατου άρχοντος με καθορισμένες δικαστικές αλλά και κάποιες άλλες ακαθόριστες αρμοδιότητες ελέγχου και λειτουργίας του πολιτεύματος. Ο Άρειος Πάγος του οποίου μέλη ισόβια ήταν οι πρώην επώνυμοι άρχοντες αποτελούσε ένα συντηρητικό στοιχείο και κατ'έπекταση προπύργιο των ολιγαρχικών οι οποίοι δυσκολεύονταν να συνειδητοποιήσουν ότι πέρα από την εξουσία που ασκούσαν οι αξιωματούχοι κυρίαρχο όργανο ήταν πλέον ο νόμος και το σύνταγμα. (Βλάχου 1980 σελ 41) Στα μάτια του Εφιάλτη τα προνόμια του Αρείου Πάγου ήταν αποτέλεσμα κατάχρησης και θεωρούσε ανεπίτρεπτο τα τόσο σπουδαία δημοκρατικά καθήκοντα να αφήνονται σε ένα συμβούλιο που αποτελείται από ισόβια μέλη. (Mosse 2000 σελ39)

Μέσα από την ιστοριογραφία προκύπτουν οι φιλικοί δεσμοί του Εφιάλτη με τον Περικλή που τότε κάνει την πρώτη εμφάνιση του στην πολιτική ζωή. Με τη συνεργασία του νέου Περικλή καταφέρνει να αποδυναμώσει τον Άρειο Πάγο μέσα από τη δίωξη αρεοπαγιτών για διάφορες επιλήψιμες πράξεις τους απομειώνοντας κατά αυτό τον τρόπο το κύρος του θεσμού κάτι που οδήγησε στη βαθμιαία αφαίρεση των εξουσιών του. Κατόπιν αυτής της μεταρρύθμισης ο Άρειος Πάγος συνεχίζει να έχει αρμοδιότητες δικαστικές (υποθέσεις ιεροσυλίας, φόνου, εμπρησμού) αλλά στερείται των άλλων αρμοδιοτήτων οι οποίες κατανέμονται στη Βουλή και στην Εκκλησία του Δήμου. Δεν έχει πια την αρμοδιότητα να ελέγχει τα τυπικά προσόντα των αρχόντων κατά την ανάληψη των καθηκόντων τους αλλά ούτε και να διώκει άρχοντες ή πολίτες που έχουν διαπράξει αδικήματα πλην των αναφερομένων. (Βλάχου 1980 σελ 41)

Στην πραγματικότητα ο Άρειος Πάγος διατήρησε στην αρμοδιότητα του όλες τις θρησκευτικές υποθέσεις ενώ οι υπόλοιπες μοιράστηκαν στην Εκκλησία του Δήμου, στην Ηλιαία και στη Βουλή των Πεντακοσίων. Η Βουλή των Ελλήνων περισσότερο από την Ηλιαία κληρονόμησε τις περισσότερες υποθέσεις όπως τον έλεγχο του απολογισμού των αρχόντων με τη λήξη των καθηκόντων τους και τις διαδικασίες της εισαγγελίας δηλ των καταγγελιών για απόπειρες εναντίον της ασφάλειας του κράτους κατά την άσκηση κάποιου αξιώματος.(Mosse 2000 σελ 39,40). Με τα μέτρα αυτά εξασφαλίζεται η κυριαρχία του Δήμου και εδραιώνεται πλήρως η δημοκρατία. Η δολοφονία του Εφιάλτη, η μοναδική στην πολιτική ιστορία της Αθήνας

είναι δηλωτική της δραστικότητας της μεταρρύθμισης αλλά και της δύναμης που είχαν οι ολιγαρχικοί να προβούν σε μια τέτοια πράξη ελπίζοντας ότι θα μπορούσαν να αλλάξουν τη ροή των γεγονότων.(Βλάχου 1980 σελ 42)

3.3. Η Δημοκρατία του Περικλή.

Η εποχή του Περικλή αποτελεί το απόγειο της αθηναϊκής δημοκρατίας τη στιγμή που και η ίδια η πόλη φτάνει στο ανώτερο σημείο ανάπτυξης της. Ο Θουκυδίδης τον αποκαλούσε πρώτο πολίτη. Ο Περικλής ανήκε σε επιφανή οικογένεια της πόλης και ο πατέρας του Ξάνθιππος είχε παίξει σημαντικό ρόλο στα χρόνια πριν από τους Μηδικούς πολέμους.(201 Mosse&Gourbeilon 2012 σελ 255). Στα χρόνια της διακυβέρνησης του φρόντισε να μην ξεπεράσει τα όρια των δικαιωμάτων του και λογοδοτούσε για τη διαχείριση των πολιτικών υποθέσεων.(Mosse 2000 σελ 42)

Η εποχή του Περικλή θεωρείται η εποχή της υπερακμής της Αθήνας. Ο Δήμος ελέγχει ουσιαστικά την άσκηση της εξουσίας, ενώ υπάρχει μια κατάσταση ευμάρειας που τη βιώνουν στο σύνολο τους οι πολίτες χάρη στην ανάπτυξη της βιοτεχνίας, του εμπορίου και στο οικοδομικό έργο του Περικλή. Θεωρείται ο απόλυτος κύριος της Αθήνας χάρη στην επιρροή που ασκεί στο λαό στη ευφράδεια του αλλά και στην πολιτική γραμμή που ακολουθεί. Ο δήμος είναι απόλυτα ικανοποιημένος και κύριο μέλημα του είναι να διατηρήσει τα κεκτημένα. Ο θεσμός της γραφή των παρανόμων το δικαίωμα δηλαδή του κάθε πολίτη να εναντιωθεί στην ψήφιση κάποιου νόμου που θεωρεί επισφαλής, αλλά και ο όρκος που έδιναν οι δικαστές για να διατηρήσουν την υφιστάμενη κατάσταση συνέβαλαν στην προστασία και στη διατήρηση των κεκτημένων. (Βλάχου 1980 σελ 44)

Το έργο του Περικλή υπήρξε κορυφαίο με τον θεσμό της μισθοφοράς να αποτελεί τη σημαντικότερη τομή σε συνταγματικό επίπεδο. Ενώ στην αρχή κατηγορήθηκε γι' αυτό στη συνέχεια αναγνωρίστηκε η σπουδαιότητα αυτού του μέτρου. Οι δικαστές ήταν οι πρώτοι που πήραν μισθό για κάθε μέρα που ήταν στο δικαστήριο. Η μεταρρύθμιση του Κλεισθένη διεύρυνε τις αρμοδιότητες του λαϊκού δικαστηρίου της Ηλιαίας το οποίο αποτελούσαν έξι χιλιάδες δικαστές. Η ακμαία και ταχεία ανάπτυξη της Αθήνας και του Πειραιά αλλά και οι συχνότερες παρεμβάσεις της στις εσωτερικές υποθέσεις των συμμάχων , και η υποχρέωση επίσης των

συμμάχων να παρουσιάζονται στα δικαστήρια είχε ως συνέπεια την αύξηση του αριθμού των δικαστηρίων που ήταν στην ουσία παραρτήματα της Ηλιαίας.(Mosse 2000 σελ 43)

Ο νεωτερισμός αυτός της μισθοφοράς επεκτάθηκε αργότερα πέρα από τις δικαστικές και σε άλλες δραστηριότητες. Τα μέλη της Βουλής έπαιρναν μισθό που τον 4ο αι ο βουλευτικός μισθός ανερχόταν στους πέντε οβολούς, ενώ μια δραχμή έπαιρναν οι πρυτάνεις. Στη συνέχεια θεσμοθετήθηκε μισθός για όλους τους άρχοντες εκτός από τους στρατηγούς που προέρχονταν από την τάξη των πεντακοσιομέδημων. Οι εννέα άρχοντες που κληρώνονταν και δεν εκλέγοντας έπαιρναν και αυτοί το ποσό των 4 οβολών. Οι Αρεοπαγίτες δεν φαίνεται να λάμβαναν μισθό γεγονός που υποδηλώνει τον τιμητικό και σχεδόν τυπικό χαρακτήρα του λειτουργήματος.(Mosse 2000 σελ 44)

Με μια ακόμη θεσμική πρωτοβουλία του ο Περικλής διεύρυνε τη βάση από την οποία μπορούσαν να εκλεγούν οι εννέα άρχοντες. Ενώ πριν από αυτόν μόνο οι πεντακοσιομέδημοι και οι ιππείς από τις δύο δηλαδή τάξεις είχαν δικαίωμα εκλογής οι 9 άρχοντες, επί των ημερών του επεκτάθηκε και στην τάξη των ζευγίων. Στην ουσία μόνο οι θήτες ήσαν αποκλεισμένοι από τα αξιώματα και τούτο αποτελούσε ένα κενό της δημοκρατίας. Παράλληλα ο Περικλής καθιέρωσε τα θεωρικά και τα εκκλησιαστικά, τα εισιτήρια δηλαδή για το θέατρο και τις αποζημιώσεις για τη συμμετοχή στην Εκκλησία του Δήμου. Μπορεί τα ποσά να ήταν υποτυπώδη αλλά μαζί με τη μισθοφορά αποτελούσαν σημαντικά μέτρα που έδιναν τη δυνατότητα και στους φτωχότερους να συμμετέχουν στην πολιτική ζωή της πόλης.(Βλάχου 1980 σελ 44)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΘΗΝΑ.

4.1 Διαιτησία

Η έμφυτη τάση για προσφυγή στη διαιτησία έχει τις ρίζες του στην εμφάνιση των ανθρώπινων κοινωνιών. Από την πρώτη στιγμή που οργανώθηκαν πολιτειακά εφηύραν και υιοθέτησαν κάποιους τρόπους προκειμένου να επιλύουν τις διαφορές μεταξύ τους. Συνήθως ο αρχηγός της κοινωνικής ομάδας ήταν επιφορτισμένος με τις αρμοδιότητες να επιλύει τα εσωτερικά προβλήματα των μελών και να επιφέρει την ειρήνη στο εσωτερικό της. Τόσο κατά το αρχικό στάδιο αλλά και μεταγενέστερα η διαιτησία δεν συνιστά αντίδραση απέναντι στην κρατική εξουσία αντιθέτως η επιλογή ενός ή περισσότερων προσώπων από τους διαδίκους αποτελούσε μια πρακτική αυτόνομη και εναλλακτική της κρατικής εξουσίας.(Τρωϊανός2010 σελ26).

Στην κλασική περίοδο, η διαιτητική επίλυση των διαφορών συνεχίζει να είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη , παρά την ουσιαστική λειτουργία των δικαιοδοτικών οργάνων, παρά το γεγονός ότι ο νόμος αποτελούσε τον κύριο ρυθμιστή της λειτουργίας του κράτους και της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η χρήση τεχνικών όρων όπως *δίαιτα*, *διαλλαγή*, *επιτροπή*, *διάλυσις* υποδηλώνουν την προσπάθεια της εξωδικαστικής επίλυσης. Παρά το γεγονός ότι η προσπάθεια αυτή δεν επιβάλλεται από νόμο, στην ουσία υπαγορεύεται από τα κοινωνικά ήθη που επιτάσσουν προτού έλθει μια υπόθεση στα δικαστήρια πρωτίστως να έχει προηγηθεί η προσπάθεια διαιτητικής επίλυσης από πρόσωπα κοινής εμπιστοσύνης των μερών. Το αττικό δίκαιο αναφέρεται σε δύο είδη διαιτησίας την δημόσια και την ιδιωτική. Ο Αριστοτέλης αναφέρει τους αιρετούς διαιτητές μεταξύ των κληρωτών αρχών της πόλης και επίσης αναφέρεται στις αρμοδιότητες τους οι οποίες ήταν ιδιαίτερα εκτεταμένες στην προσπάθεια τους να συμβιβάσουν τα δύο μέρη. (Τρωϊανός 2010m σελ 27)

Το θεσμό της δημόσιας διαιτησίας εκτός από την Αθήνα τον συναντάμε και σε άλλες ελληνικές πόλεις. Οι διαιτητές οι οποίοι αναφέρονται ως διαλλακταί αποτελούν επίσημο δικαιοδοτικό όργανο και επίσης έχουν αυξημένες δικαιοδοτικές αρμοδιότητες. Προτού εισέλθουν οι υποθέσεις στα δικαστήρια επιλαμβάνονται οι διαλλακταί οι οποίοι προσπαθούν να πείσουν τους διαδίκους και να επιτύχουν μεταξύ τους συμβιβασμό. Συνήθως επέβαλλαν στους

οφειλέτες την έγγραφη αποδοχή του χρέους τους που σε διαφορετική περίπτωση η μη συμμόρφωσης με τη διαιτητική απόφαση επέσυρε τη δίωξη του απείθαρχου.(Τρωϊανός 2010 σελ 28)

Παρόλο που στους δικανικούς λόγους δεν έχουμε καμία λεπτομερή περιγραφή της ιδιωτικής διαιτητικής διαδικασίας σε όλους, ωστόσο, οι αγορητές δεν παραλείπουν να αναφέρουν τις άκαρπες προσπάθειες των πελατών τους για τη διαιτητική επίλυση των διαφορών. Σε πολλά σημεία του αθηναϊκού νόμου η συμφωνία αναφέρεται ως συνθήκη και συχνά προηγείται η κλήτευση του αντιπάλου χωρίς να προσδιορίζεται αν θα είναι προφορική ή έγγραφη. Συνήθως αν τα μέρη ανήκαν στον ίδιο κοινωνικό και επαγγελματικό χώρο η συμφωνία δεν απαιτούσε και δεν έφερε έγγραφο τύπο. Σε αντίθετη περίπτωση που τα μέρη προέρχονταν από διαφορετικούς επαγγελματικούς χώρους τότε επιβάλλεται ο γραπτός τύπος και όλα τα στάδια και τα επιμέρους στοιχεία της διαιτητικής διαδικασίας.(Τρωϊανός 2010 σελ 29)

Η διαιτητική διαιτησία διενεργείται κεκλεισμένων των θυρών με την απόλυτη εχεμύθεια αφού πρωτίστως είχε προηγηθεί η τυπική διαδικασία. Είχε μεσολαβήσει δηλαδή η συμφωνία μεταξύ των μερών η διαδικασία άρχιζε σε προκαθορισμένο τόπο και χρόνο Συνιστά υπόθεση μεταξύ φίλων που δεν έπρεπε να διαδώσου τα όσα περιήλθαν στην αντίληψη τους κατά τη διάρκεια της διαδικασίας. Σε ένα χωρίο της ρητορικής (Ρητορική Ι13,19) ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι ο διαιτητής κρίνει με επιείκεια σε αντίθεση με τον δικαστή που ακολουθεί πιστά τον νόμο. Ο αθηναϊκός νόμος καθιστούσε αμετάκλητες τις ιδιωτικές διαιτητικές αποφάσεις και άμεσα εκτελεστές αφού και τα δύο μέρη δεσμεύονταν ενόρκως περί αυτών. (Τρωϊανός 2010 σελ 30).

4.2. Μηνύσεις και μηνυτές.

Στην αρχαία Αθήνα η Βουλή και οι άλλες αρχές που ασκούσαν διοίκηση ενεργοποιούσαν τη δικαιοσύνη 'όταν κατά τη διάρκεια άσκησης των εποπτικών και ελεγκτικών αρμοδιοτήτων τους διαπίστωναν έκνομες πράξεις επιζήμιες για το δημόσιο συμφέρον. Παράλληλα και ο κάθε πολίτης μπορούσε και είχε δικαίωμα να γίνει δημόσιος κατηγορός. Πολλοί ιδιώτες υπέβαλαν μηνύσεις προασπιζόμενοι τα ιδιωτικά και δημόσια συμφέροντα. Επειδή ο πολίτης ασκούσε αυτή την ενέργεια με την ελεύθερη βούληση του λεγόταν βουλόμενος και εντασσόταν θεσμικά στη διαδικασία της δικαιοσύνης. Με την επιβολή μηνύσεων ενεργοποιούσε τη δικαιοσύνη

προκειμένου να προστατέψει τα δικαιώματα των πολιτών, τους θεσμούς και γενικότερα την ομαλή λειτουργία του κράτους. (Σακελλαρίου 2000 σελ 289)

Χωρίς να απαιτείται η διαδικασία της γραπτής μήνυσης ο βουλόμενος μπορούσε να υποδείξει στις αρχές κάποιον που θεωρούσε δράστη έκνομων ενεργειών ή να οδηγήσει τις αρχές στο μέρος που βρισκόταν ο δράστης ή ακόμη μπορούσε και να συλλάβει το δράστη. Στη δράση του όμως αυτή έπρεπε να είναι πολύ προσεκτικός διότι αφενός πλήρωνε κάποιο ποσό ως εγγύηση της αξιοπιστίας του και αφετέρου κινδύνευε να καταδικαστεί με το πρόστιμο των χιλίων δραχμών αν απέσυρε τη μήνυση του ή αν δεν έπειθε το ένα πέμπτο τουλάχιστον των δικαστών. Οι Αθηναίοι διέκριναν πέντε τύπους μηνύσεων που τις κατέγραφαν με τους όρους *εισαγγελία, προβολή, φάσις, απογραφή, γραφαί, δίκαι*, ωστόσο πολλές φορές χρησιμοποιούσαν τον όρο *δίκαι* με ευρύτερη έννοια που κάλυπτε και τον όρο των γραφών.(Σακελλαρίου 2000 σελ 290)

Οι μηνύσεις για δημόσιες υποθέσεις αφορούσαν δύο κατηγορίες: η πρώτη μεριμνούσε για τη διαφύλαξη των θεσμών, την προστασία του κράτους, του πολιτεύματος, των θεσμών και των πολιτών και η δεύτερη στρεφόταν εναντίον των τοπικών αρχόντων που δεν συμμορφώθηκαν με τις αρχές και τις εντολές που έλαβαν με την ανάληψη των καθηκόντων τους ή που παρέλειψαν ή εκτέλεσαν πλημμελώς τα καθήκοντα τους. Οι υπόλοιπες όλες μηνύσεις χαρακτηρίζονταν *γραφαί* και αφορούσαν ιδιωτικές υποθέσεις δημοσίου συμφέροντος. Στην ίδια κατηγορία ήταν και μερικές από τις μηνύσεις οι *δίκαι*. Σχετικά με τη διαφορά ανάμεσα στη γραφή και στη δίκη, πολλοί μελετητές πιστεύουν ότι σημαίνουν αντίστοιχα μήνυση του δημόσιου και ιδιωτικού συμφέροντος σύμφωνα με τις αντιλήψεις για το περιεχόμενο αυτών των εννοιών. Εν ολίγοις ο κατήγορος ή ο ενάγων για προσωπική του υπόθεση κινούσε μια *δίκη* ενώ για δημόσια υπόθεση κινούσε μια *γραφή*.(Σακελλαρίου 2000 σελ 291)

Η *εισαγγελία* και η *προβολή* αφορούσαν αδικήματα που δεν προέβλεπαν οι προδημοκρατικοί νόμοι, και για τον λόγο αυτό εφαρμόζονταν σε διαφορετικές περιπτώσεις. Η *εισαγγελία* συγκεκριμένα είχε εφαρμογή σε υποθέσεις προδοσίας, ανατροπής του πολιτεύματος, ιεροσυλίας, δολιοφθοράς νεωρίων, απάτης του λαού από πλευρά των ρητόρων, ζημίας ορφανού κόρης επίκληρου κ.α. Προκύπτει λοιπόν ότι οι υποθέσεις είναι άνισες μεταξύ τους και κάποιες από αυτές ανήκαν στο τομέα των ιδιωτικών συμφερόντων. Ενθάρρυνε τους πολίτες να προβαίνουν σε μηνύσεις εισαγγελίας το γεγονός ότι δεν χρειαζόταν σε αντίθεση με άλλες

μηνύσεις η προκαταβολή παραβόλου και δεν επέσυρε κυρώσεις σε περίπτωση που η καταγγελία κρινόταν αβάσιμη. Δια μέσου της εισαγγελίας διώκονταν πολίτες και αξιωματούχοι. Ως το 462 π.Χ εκδικάζονταν στον Άρειο Πάγο ενώ αργότερα πέρασαν κατά περίπτωση στη δικαιοδοσία του Δήμου, ή της Βουλής ή των Ηλιαστικών Δικαστηρίων.(Σακελλαρίου 2000 σελ 292)

Η *προβολή* αφορούσε αδικήματα της απάτης του λαού με απραγματοποίητες και ψεύτικες υποσχέσεις, της συκοφαντίας της κλοπής ιερών αντικειμένων καθώς και της διατάραξης ιερών τελετών. Κάποιος άρχοντας που παύθηκε από το Δήμο κινδύνευε να κληθεί δια προβολής προκειμένου να δώσει λόγο για τα πεπραγμένα του. Δια προβολής διώκονταν πολίτες και μέτοικοι, ενώ η διαδικασία εκτεινόταν και στους παρεπιδημούντες αλλοδαπούς. Ο εναγόμενος με προβολή αιτείτο μέσω των Πρυτάνεων στο Δήμο η υπόθεση του να μεταβιβαστεί στα Ηλιαστικά δικαστήρια. Οι μηνύσεις προβολής εισάγονταν μόνο στην κύρια εκκλησία της έκτης πρυτανείας . Ο Δήμος αφού άκουγε και τις δύο απόψεις αποφάσιζε με χειροτονία και στη συνέχεια αν ενέκριναν την προβολή, οι θεσμοθέτες προχωρούσαν σε σύσταση φακέλου με όλα τα βασικά στοιχεία και τα διαβίβαζαν στο Ηλιαστικό δικαστήριο. Και με τη διαδικασία της προβολής ο μηνυτής επωφελείτο διότι δεν κινδύνευε με την καταβολή προστίμου σε περίπτωση που δεν συμφωνήσουν με τη μήνυση του το ένα πέμπτο των δικαστών, διότι τα Δικαστήρια συμφωνούσαν σχεδόν πάντα με την απόφαση του Δήμου. (Σακελλαρίου 2000 σελ 294)

Επίσης και η *φάσις* είναι ένα είδος γραπτής δίκης χαμηλότερης όμως σημασίας από την εισαγγελία και την προβολή. Αφορούσε κυρίως καταπατήσεις δημόσιων κτημάτων και ζημιές γαιών, παραβάσεις των κανονισμών για εισαγωγές και εξαγωγές, λαθραία εξόρυξη μεταλλευμάτων καθώς επίσης και κάποιες πράξεις ασέβειας. Το κράτος από τη δική του μεριά έδινε κίνητρα στους πολίτες να προσφεύγουν σε μηνύσεις φάσεως διότι τα συγκεκριμένα αδικήματα το ζημίωναν οικονομικά. Ανάλογα με το περιεχόμενο τους οι μηνύσεις φάσεως απευθύνονταν στους Ένδεκα άρχοντες για αδικήματα που αφορούσαν τη δημόσια περιουσία, στους Αγορανόμους για παραβάσεις που αφορούσαν το σιτικό νόμο, στους Θεσμοθέτες για παραβάσεις περί μεταλλίων και στον Βασιλέα για την παράνομη εκρίζωση ιερών ελαιοδένδρων. Η παρέμβαση επίσης των πολιτών ήγειραν τη δικαιοσύνη προκειμένου να παρέμβει για να ικανοποιηθούν οι οφειλές του δημοσίου προς τους ιδιώτες. Ο μηνυτής ζητούσε από τους Ένδεκα με ειδική μήνυση που λεγόταν απογραφή να απογραφεί η περιουσία του οφειλέτη με σκοπό τη δήμευση της. (Σακελλαρίου 2000 σελ 294,295)

Όπως προαναφέρθηκε οι τακτικές αγωγές του αττικού δικαίου διακρίνονταν σε αγωγές δημόσιες (γραφαί) και σε αγωγές ιδιωτικές (δίκαι). Η άσκηση γραφών ενεργοποιείται σε εγκλήματα που αφορούν την κυκλοφορία κίβδηλων νομισμάτων, την δωροδοκία αρχόντων, την μη τήρηση των κανόνων του νόμου που ρυθμίζουν τα καθήκοντα του προέδρου διότι όλα τα παραπάνω άπτονται του δημοσίου συμφέροντος. Επιπλέον το Αττικό δίκαιο προέβλεπε να διώκεται δια γραφής η κλοπή και η μοιχεία. Η αρχή του απαραβίαστου της ιδιωτικής περιουσίας και συνάμα το απαραβίαστο του χώρου της οικογένειας αποτελούσαν αξίες βασικής σημασίας για την Αθήνα και έτσι φαίνεται απολύτως λογικό να διώκονται με γραφές, εγκλήματα όπως η κλοπή και οι μοιχεία, που εκ πρώτης όψεως φαίνεται ότι βλάπτει μεμονωμένα το άτομο, ενώ στην ουσία έθεταν σε κίνδυνο γενικότερα το κοινωνικό σύστημα. (Biscardi 1991 σελ 404)

Από την άλλη ιδιωτικού χαρακτήρα ήταν η αγωγή που εκείνη με την οποία διώκονταν όσοι είχαν διαπράξει φόνο. Η δίωξη της ανθρωποκτονίας ίσχυε από παλιά και επιβαλλόταν από τους κανόνες της θρησκείας. Λειτουργούσε ως μορφή αντεκδίκησης που την ασκούσε η οικογένεια του φονευθέντος. Αργότερα οι κανονισμοί της πόλεως ρύθμισαν με διατάξεις ορισμένα σημεία της αντεκδίκησης αυτής. Ενώ απαγόρευε τη βεντέτα εξακολουθούσε να δέχεται ότι τα μέλη της οικογένειας του θύματος είχαν δικαίωμα να διώκουν τον φονέα. (Biscardi 1991 σελ 405) Επιπλέον με μηνύσεις μέσω δίκης διώκονταν οι σωματικές βλάβες, η απόπειρα δηλητηριάσεως και ο βιασμός ελεύθερης. (Σακελλαρίου 2000 σελ 299)

Υπήρχαν και επιπλέον δημόσιες συμπληρωματικές αγωγές ου χρησιμοποιούσαν οι Αθηναίοι για να κινητοποιήσουν τη δικαιοσύνη. Αυτές ήταν η *απαγωγή*, η *ένδειξις* και η *εφήγησις*. Η απαγωγή λαμβάνει το όνομα της από τη διαδικασία της και συνίσταται στο δικαίωμα του πολίτη να συλλαμβάνει τους ενόχους και να τους οδηγεί μπροστά στους άρχοντες. Εφαρμοζόταν εναντίων των ατίμων αυτών δηλ. που έχαναν τα πολιτικά τους δικαιώματα, των μiasmένων από διάπραξη φόνου και των κακούργων. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη για περιπτώσεις στις οποίες μπορούσε να εφαρμοστεί η απαγωγή προβλεπόταν η ποινή του θανάτου. Αρχίζει δηλαδή μια δικαστική διαδικασία της οποίας το αποτέλεσμα ήταν προκαθορισμένο για το πώς θα καταλήξει.(Biscardi 1991 σελ 408)

Η ένδειξις ήταν μια διαδικασία κατά την οποία οι πολίτες με καταγγελία υποδείκνυαν στους άρχοντες άτομα που διέπραξαν αξιόποινες πράξεις. Ύστερα από την άσκηση της ενδείξεως ο άρχοντας ήταν υποχρεωμένος να συλλάβει τους κατηγορούμενους, εκτός και αν ο

κατηγορούμενος παρείχε τη συνδρομή εγγυητών. Η ένδειξις στρεφόταν εναντίον εκείνων που είχαν εισέλθει σε απαγορευμένους χώρους ή ασκούσαν δικαιώματα που είχαν χάσει από ατιμία. Σε δύο δηλαδή από τις τρεις περιπτώσεις που θα μπορούσε να ασκηθεί η απαγωγή. Ειδική περίπτωση για χρήση ενδείξεως ήταν η υπόδειξη ενός οφειλέτη του δημοσίου. Η διαδικασία τέλος της εφηγήσεως είχε όνομα υποδηλωτικό. Η εφήγησις συνίστατο στην πρόσκληση του άρχοντα να έλθει στο μέρος όπου είχε διαπραχθεί ένα αδίκημα και να μπορέσει να προχωρήσει στα δέοντα κατά του ενόχου. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη μια από τις περιπτώσεις που θα μπορούσε να εφαρμοστεί η εφήγησις ήταν και η περίπτωση της κλοπής. (Biscardi 1991: σελ410)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ. ΤΑ ΕΙΔΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥΣ.

Ο Σόλων με την καταστατική μεταρρύθμιση του της Αθηναίων Πολιτείας κατέστησε τον Δήμο κύριο, με το δικαίωμα εκλογής στα αξιώματα όλων υπό όλων, των Αθηναίων πολιτών που είχαν γεννηθεί από γονείς Αθηναίους πολίτες. Σε ότι αφορούσε ιδιαίτερα την απονομή της δικαιοσύνης ο λαός ήταν κυρίαρχος διότι οι άρχοντες εκλέγονταν από αυτόν και δεν διορίζονταν από υπερκείμενη τούτου αρχή. Μόνο η Βουλή του Αρείου Πάγου που συγκροτείτο αποκλειστικά από τους Εννέα Άρχοντες διατήρησε την αρμοδιότητα εκδίκασης των υποθέσεων που αφορούσαν υποθέσεις εκουσίου φόνου, προκλήσεως θανάτου δια φαρμακεύσεως και εμπρησμού.

5.1.ΤΑ ΟΛΙΓΟΜΕΛΗ ΔΙΑΚΑΙΟΔΟΤΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ

Οι Τεσσαράκοντα αποτελούσαν αρχή συλλογική και είχε τις ρίζες της από παλιά. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη εκλέγονταν με κλήρο τέσσερις από κάθε φυλή. Στην αρχή τα μέλη της ήταν τριάντα όσες και οι κλεισθενικές τριττύες. Μετά όμως από την πτώση των Τριάντα τυράννων ο αριθμός τους αυξήθηκε σε σαράντα για να αποφεύγεται ο αριθμός τριάντα που ήταν πλέον μισητός. Στη δικαιοδοσία τους υπάγονταν υποθέσεις που αφορούσαν θέματα νομής και κυριότητας. Η αρχή των Τεσσαράκοντα μπορούσαν να εκδώσουν απόφαση σε περίπτωση που η αξία του επίδικου αντικειμένου ήταν κατώτερη των 10 δραχμών. Σε περίπτωση που ήταν ανώτερη των 10 δραχμών, ανέθεταν την κρίση στο σώμα των Διαιτητών, και σε περίπτωση που τα διάδικα μέρη δεν δέχονταν τη διαιτητική απόφαση η υπόθεση κατέληγε στο δικαστήριο της Ηλιαίας. (Biscardi 1991 σελ 416)

Ως Διαιτητές εκλέγονταν οι πολίτες που είχαν υπερβεί το 60^ο έτος της ηλικίας τους. Η συμμετοχή τους στη διαδικασία της κλήρωσης ήταν υποχρεωτική, και ήταν υποχρεωμένοι να ασκήσουν το λειτούργημα της διαιτησίας με το ενδεχόμενο της ποινής στέρησης των πολιτικών τους δικαιωμάτων σε περίπτωση που αρνηθούν. Οι Διαιτητές επιχειρούσαν να φέρουν σε συνδιαλλαγή τους αντιδίκους της υπόθεσης που ήταν επιφορτισμένοι με πνεύμα επιείκειας περισσότερο, παρά με την αυστηρή τήρηση των νόμων. Σε περίπτωση που δεν πετύχουν να συμβιβάσουν τους αντιδίκους εκδίδουν μια απόφαση και τους καλούν να εκφράσουν την αποδοχή ή την απόρριψη της. Εάν η απόφαση δεν γίνει αποδεκτή εκ του ενός από τους δύο και

κάνει έφεση στην Ηλιαία, τότε ο Διαιτητής που έχει ορισθεί επί τούτου αφού τοποθετήσει μέσα σε δυο κιβώτια για τον ενάγοντα και τον εναγόμενο αντίστοιχα τις μαρτυρικές καταθέσεις και όλα τα σχετικά στοιχεία που άπτονται της υπόθεσης τα σφραγίζει και υποβάλλει την απόφαση του στους τέσσερις Διαιτητές της φυλής του εναγόμενου. Κατά του Διαιτητή που εξέδωσε την απόφαση ο διάδικος που θεωρεί ότι αδικήθηκε έχει το δικαίωμα να καταθέσει μήνυση για κακοδικία. (Κυριακόπουλος σελ 558)

Επίσης και οι Εισαγωγείς αποτελούσαν μια πενταμελή αρχή που η αρμοδιότητα της ήταν αποκλειστικά οι έμμηνες δίκες. Οι έμμηνες δίκες εκδικάζονταν εντός τριάντα ημερών από την κατάθεση σ'αυτούς της αγωγής. Αφορούσαν θέματα αποδόσεως της προίκας, αγωγές που αναφέρονται σε αστικά δάνεια με επιτόκιο 12% ετησίως, και σε αγωγές εναντίον εκείνων που είχαν δανείσει κεφάλαια προς πρόσωπα που επρόκειτο να εμπορευθούν στην αγορά. Στους Εισαγωγείς απευθύνονταν και οι αγωγές για ζημίες που προκάλεσαν δούλοι ή ζώα από τα χρησιμοποιούμενα για φόρτωση. Επιπροσθέτως και οι αγωγές που αποσκοπούσαν στον διακανονισμό των λογαριασμών για την εκκαθάριση λογαριασμών από δραστηριότητες κεφαλαιουχικών εταιρειών ή άτυπες μεταξύ φίλων συνεστημένες εταιρίες. Τέλος οι δίκες για βαιοπραγία και για υπηρεσίες που είχαν σχέση με υποχρεώσεις που γεννιούνταν από αναλήψεις τριηραρχίας.(Biscardi 1991 σελ 417)

Οι Ένδεκα έχουν την αρμοδιότητα της εποπτείας των φυλακισμένων και η εκλογή τους πραγματοποιείται με κλήρωση. Δικάζαν τους κακοποιούς που χαρακτηρίζονταν από το Αττικό Δίκαιο ως κακούργοι και προσάγονταν σ'αυτούς με τη διαδικασία της απαγωγής. (Σακελλαρίου 2000:σελ 318). Ήταν υποχρεωμένοι να παρέχουν τη συνδρομή τους σε όποιον τη ζητούσε για τη σύλληψη και τη φυλάκιση αυτών που καταλαμβάνονταν να διαπράττουν εγκλήματα ανδραποδισμού, κλοπής, ασέλγειας κ.α. Είχαν την αρμοδιότητα να δικάζουν τελεσιδίκως τους εγκληματίες που αναφέρθηκαν εφόσον αυτοί ομολογούσαν την ενοχή τους, σε διαφορετική περίπτωση για αυτούς που δεν ομολογούσαν παρέπεμπαν την υπόθεση στο Ηλιαστικό δικαστήριο. Επίσης στα δικαστήρια εισήγαγαν τις υποθέσεις για τα απογραφόμενα ακίνητα των κατηγορούμενων για κακοδιαχείριση αρχόντων. (Κυριακόπουλος σελ 560)

Των έξι Θεσμοθετών οι αρμοδιότητες ήταν ευρύτετες τόσο στο χώρο του δημοσίου δικαίου όσο και στο χώρο του ιδιωτικού. (Biscardi 1991 σελ 414) Το δικαιοδοτικό τους έργο ουσιαστικά αφορά στο ανακριτικό στάδια της διαδικασίας μέσω της προπαρασκευής των

φακέλων των υποθέσεων και την εισαγωγή τους στα αρμόδια δικαστήρια. Συγκεκριμένα : Ενεργούν την προκαταρκτική εξέταση όλων των υποψηφίων για την κατάληψη δημοσίων αξιωμάτων και εισάγουν τις εφέσεις που υπέβαλλαν όσοι πολίτες είχαν αποκλειστεί από τις δημαιορεσίες. Επίσης εισάγουν στα δικαστήρια τις καταγγελίες για εσχάτη προδοσία και όλες τις δημόσιες καταγγελίες για παρανομίες κατά των εισηγητών για αντισυνταγματικά νομοσχέδια, για δεκασμό, για αντιποίηση πολιτικών δικαιωμάτων, για συκοφαντία, απάτη, ψευδορκία ακόμη και για μοιχεία. Οι Έξι Θεσμοθέτες επικυρώνουν τις διακρατικές συμφωνίες και σε περίπτωση πλημμελούς ή κακής εφαρμογής τους εισάγουν τις σχετικές δίκες. Παράλληλα ήταν επιφορτισμένοι με την αρμοδιότητα η οποία τους ανήκε και αποκλειστικά των ακούσιων φονέων οι οποίοι είχαν καταδικαστεί με έξοδο από τη χώρα και συλλαμβάνονταν να παραβαίνουν τους όρους της πολιτείας.(Κυριακόπουλος σελ 561)

Οι Θεσμοθέτες παρουσιάζουν και υποθέσεις για τις οποίες χρειάζεται να καταθέσει εγγύηση ο μηνυτής, δηλαδή σφετερισμού των πολιτικών δικαιωμάτων ή δωροδοκίας για να αποφύγει κάποιος τέτοια μήνυση, καταγγελίες για ψευδή εγγραφή προσώπου ως οφειλέτη του δημοσίου, για παράλειψη διαγραφής οφειλέτου που πλήρωσε το χρέος του και επίσης για μη εγγραφή οφειλέτου που δεν πλήρωσε, και για μοιχεία. Επιπλέον εισάγουν ιδιωτικές δίκες που αφορούν υποθέσεις εμπορίου και μεταλλίων και επίσης δούλων που προσβάλλουν ελεύθερο άνθρωπο. Ορίζουν με κλήρο τους δικαστές για τις αστικές και ποινικές δίκες. Τους δικαστές τους κληρώνουν οι εννέα άρχοντες και δέκατος είναι ο γραμματέας των Θεσμοθετών. Ο κάθε άρχοντας κληρώνει τους δικαστές της φυλής του. (Βλάχου 1980 σελ 127)

Επίσης υπήρχε η δικαστική αρχή των Ναυτοδικών που λειτούργησε από τα μέσα του 4^{ου} αι. Οι αρμοδιότητες τους ήταν ελάχιστα γνωστές, ωστόσο η επικρατέστερες πιθανότητες είναι ότι εκδίκαζαν ναυτικές υποθέσεις εν γένει και διαφορές όπου ο ένας αντίδικος ήταν πλοιοκτήτης ή μεγαλέμπορος, και δεύτερο πιθανολογείται ότι για μεγάλο διάστημα εκδίκαζαν υποθέσεις που αφορούσαν μετοίκους ή μητροξένους που εμφανίζοντας ως πολίτες. Το ίδιο συνέβαινε και με τους Ξενοδίκες των οποίων οι αρμοδιότητες δεν προσδιορίζονταν από το αντικείμενο της υπόθεσης αλλά από την ιδιότητα της μια από τις αντίδικες πλευρές. Οι Ξενοδίκαι εκδίκαζαν υποθέσεις όπου εμπλεκόταν ένας ξένος.(Σακελλαρίου 2000 σελ 203,204)

Υπήρχαν επίσης οι άρχοντες που ήταν επιφορτισμένοι με αστυνομικές, αγορανομικές και άλλες παρεμφερείς αρμοδιότητες που σήμερα αυτές υπάγονται στον ευρύτερο αστυνομικό

τομέα. Ειδικότερα, οι δέκα Αστυνόμοι, πέντε στην Αθήνα και πέντε στον Πειραιά, ήταν αρμόδιοι για την τήρηση των πολεοδομικών διατάξεων, την καθαριότητα των δύο πόλεων και την εφαρμογή των διατάξεων για τη μίσθωση των αυλητριδών και των ψαλτριών. Σε περιπτώσεις μη εκτέλεσης των διατάξεων οι Αστυνόμοι επέβαλλαν πρόστιμα, και σε σοβαρότερες υποθέσεις οδηγούσαν τον υπαίτιο στο Ηλιαστικό δικαστήριο υπό την προεδρία τους.

Παράλληλα υπήρχαν και οι δέκα Μετρονόμοι μοιρασμένοι αντίστοιχα σε Αθήνα και Πειραιά, όπου έλεγχαν αν τα χρησιμοποιούμενα από τους εμπόρου μέτρα και σταθμά ήταν σύμφωνα με τα νόμιμα πρότυπα. Οι Σιτοφύλακες επίσης είκοσι στην Αθήνα και δεκαπέντε στον Πειραιά έλεγχαν την τιμή του κυκλώματος των σιτηρών, αλεύρων και αρτοσκευασμάτων. Και αυτών επίσης οι αρμοδιότητες επεκτείνονταν και στο χώρο της καταστολής δια διοικητικών προστίμων και δικαστικών μέτρων. Τέλος οι δέκα Επιμεληταί Εμπορίου επόπτευαν τις αποθήκες εμπορευμάτων και ειδικά του σίτου για να εμποδίζουν τους παραγωγούς να επανεξάγουν περισσότερο από το ένα τρίτο του εισαγόμενου σίτου. (Σακελλαρίου 2000 σελ 210,211)

5.2. ΜΟΝΟΜΕΛΗ ΔΙΚΑΙΟΔΟΤΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ

Ο Επώνυμος άρχοντας στα γενικότερα καθήκοντα του ήταν υποχρεωμένος να προστατεύει τις οικογένειες που υπάγονταν σε δημόσιες ή ιδιωτικές αγωγές που προβλέπονταν από το οικογενειακό δίκαιο. Ως ιδιωτικές θεωρούνται οι αγωγές που αποσκοπούσαν στην επίλυση των διαφορών που προέκυπταν μεταξύ συγγενών και που ως αντικείμενο τους είχαν τα υπό αμφισβήτηση οικογενειακά συμφέροντα. Οι δημόσιες αγωγές θεωρούνταν οι αγωγές που είχαν σκοπό την τιμωρία αδικημάτων που αποτελούσαν παραβίαση του οικογενειακού χώρου και προσέβαλλαν τις ηθικές, κοινωνικές, θρησκευτικές αρχές και συμφέροντα των ενοίκων του οίκου. (Biscardi 1991 σελ 412)

Ο Επώνυμος Άρχοντας μόλις αναλάβει τα καθήκοντα του δηλώνει ότι κατείχε ο καθένας πριν την ανάληψη των αξιωμάτων θα συνεχίσει να είναι κτήμα του μέχρι το τέλος. Πρώτη μέριμνα του ήταν να ορίσει τους χορηγούς για τις τραγωδίες. Επέλεγε τους τρεις πιο πλούσιους πολίτες από όλους τους Αθηναίους. Στη συνέχεια παραλαμβάνει τα ονόματα των χορηγών για το χορό. Διενεργεί ανταλλαγή περιουσιών για τους χορηγούς και παραπέμπει στο δικαστήριο τις αιτήσεις για απαλλαγή, αν κάποιος δήλωνε ότι έχει αναλάβει παλαιότερα αυτή τη λειτουργία, ή

αν εξαιρείται επειδή έχει αναλάβει παράλληλα και κάποια άλλη, ή αν δεν έχει συμπληρώσει την ηλικία που πρέπει. Ορίζει επίσης τους χορηγούς για τη Δήλο και τον αρχιθεωρό της τριακοντόρου που μεταφέρει τους νεαρούς άνδρες. (Mosse 2000 σελ 90)

Αρμοδιότητα του λοιπόν ήταν να εισάγει τις ιδιωτικές και δημόσιας φύσεως δίκες τις οποίες και επιμελείται την προπαρασκευή των φακέλων τους. Εκδικάζει τις καταγγελίες περί κακώσεων γονέων, ορφανών, επικλήρων, επίσης για κακοδιαχείριση περιουσίας ορφανών και περί ορισμού και αρμοδιότητας κηδεμόνα. Επιπρόσθετα εκδικάζει τις υποβαλλόμενες αιτήσεις για την κήρυξη ενός προσώπου ως ανίκανου για δικαιοπραξία, περί διορισμού διαχειριστών σχολάζουσας περιουσίας ή περιουσίας επίκληρου, διορισμού διανεμητών κοινής περιουσίας. (Κυριακόπουλος σελ 562). Σχετικά με τις γραφές που αποδίδονταν στον Επώνυμο άρχοντα θα πρέπει να αναφέρουμε τη γραφή της αργίας, που ασκούσαν κατά εκείνων που αποφάσισαν να μην εργάζονται. Την αγωγή αυτήν την κατέθεταν στα δικαστήρια του Επώνυμου άρχοντα για το λόγο ότι με το να μην εργάζεται ο αρχηγός του οίκου κατέληγε να μην μπορεί να προσφέρει στα μέλη της οικογένειας του τα αναγκαία για τη συντήρηση μέσα.

Μια ακόμη γραφή που υπαγόταν στην αρμοδιότητα του Επώνυμου άρχοντα ήταν αυτή της παράνοιας που αφορούσε τους διανοητικώς ανάπηρους. Εν προκειμένω η αρμοδιότητα του ήταν δικαιολογημένη προκειμένου να απομακρύνουν από τον αρχηγό του οίκου τις ευθύνες για την τυχόν κακή διοίκηση λόγω των μειωμένων του ικανοτήτων. Σε περιπτώσεις προσβολής των δικαιωμάτων των επικλήρων, των ορφανών ή των επιτροίκων (των γυναικών δηλαδή εκείνων στις οποίες αναγνωριζόταν το δικαίωμα να αναμένουν τη σύσταση κάποιας προίκας) ασκούσαν τη γραφή κακώσεως. .(Biscardi 1991 σελ 413). Παράλληλα οργάνωνε και επόπτευε τους θεατρικούς διαγωνισμούς και επέλυε τις διαφορές που ανέκυπταν όταν ένας πολίτης στον οποίο είχε δοθεί μια λειτουργία ισχυριζόταν ότι ήταν οικονομικά αδύναμος να αντεπεξέλθει. Οργάνωνε επίσης ορισμένες πομπές και θρησκευτικές εορτές. (Σακελλαρίου 2000 σελ 196).

Ο Άρχων Βασιλεύς είχε πολύ περισσότερες αρμοδιότητες από εκείνες του Πολέμαρχου αλλά και του Επώνυμου άρχοντα. Είχε την επιμέλεια των Ελευσίνιων Μυστηρίων και των Διονυσίων Επιληναίων. Οργάνωνε τις λαμπαδηδρομίες και διεύθυνε όλες τις πατροπαράδοτες θυσίες. Έκρινε τις διαφορές μεταξύ των μελών διαφόρων οικογενειών που διεκδικούσαν κάποιο

προνόμιο σχετιζόμενο με θεότητα και επίσης αποφάσιζε τον αποκλεισμό πολίτη από τις θρησκευτικές λατρείες. Παραλάμβανε από τους καλλιεργητές των ιερών ελαιών την καθορισμένη ποσότητα ελαίου και την παρέδιδε στους ταμίες. Ο Βασιλεύς χειριζόταν τις γραφές για ασέβεια και εκείνες που κινούσαν όσους διεκδικούσαν δικαιώματα για κάποια θέση στην ιεροσύνη καθώς επίσης και τις δίκες που αφορούσαν φόνο, τραυματισμό, και διάφορες ασεβείς ενέργειες. Τις γραφές για ασέβεια τις παρέπεμπε σε ηλιαστικό Δικαστήριο, ενώ τις δίκες για φόνο, τραύμα, φαρμάκων, εμπρησμού κ.α στον Άρειο Πάγο και προέδρευε χωρίς ψήφο στη σχετική συνεδρίαση. (Σακελλαρίου 2000 σελ 197) Στις περιπτώσεις αυτές επιβάλλει την απαγόρευση εισόδου του κατηγορουμένου μέχρι τη δίκη του σε ιερούς τόπους στην Αγορά και εκδικάζει και τις αναφερόμενες αποφάσεις μεταξύ των γενών και των ιερέων τους. (Π.Κυριακόπουλος σελ 563). Ο Βασιλεύς και οι Φιλοβασιλείς συγκροτούσαν δικαστήριο που δικάζε ζώα ή αντικείμενα που προκαλούσαν θάνατο στους ανθρώπους. (Σακελλαρίου 2000 σελ 197)

Ο Πολέμαρχος ήταν αρχηγός του στρατού επί αριστοκρατίας και τιμοκρατίας ακόμη και στην αρχή της δημοκρατίας. Ο ρόλος όμως αυτός στη συνέχεια αποδυναμώθηκε προς όφελος των Δέκα Στρατηγών, μια αναπόφευκτη εξέλιξη εξαιτίας του ότι Πολέμαρχος γινόταν ο κάθε πολίτης με κλήρωση για ετήσια θητεία, ενώ οι Στρατηγοί ήταν αιρετοί και επανεκλόγιμοι λόγω ικανοτήτων. Από τις παλιές αρμοδιότητες του εξακολούθησε να έχει την προστασία των ορφανών πολέμου που ανατρέφονταν με δημόσια δαπάνη. Επίσης μέσα στις αρμοδιότητες του ήταν να προσφέρει θυσίες στον Ενωάλιο και την Αρτέμιδα, να οργανώνει τον επιτάφιο αγώνα προς τιμή των πεσόντων, και να προσφέρει τιμές υπέρ των τυραννοκτόνων Αρμόδιο και Αρειστογείτονα. (Σακελλαρίου 2000 σελ 196).

Στον Πολέμαρχο εισάγονταν για ανάκριση όλες οι ιδιωτικές αγωγές που αφορούν τους μετοίκους, τους ισοτελείς (μετοίκων που λόγω εξαιρετικών υπηρεσιών τους απέκτησαν πολιτικά δικαιώματα, και ήταν ισότιμοι προς τους γηγενείς, και τους προξένους (μετοίκων που τους είχε χορηγηθεί το δικαίωμα να παρίστανται αυτοπροσώπως στις δίκες και όχι μέσω του προστάτη τους.) Αφού τις παραλάβει είναι υποχρεωμένος να μοιράσει σε δέκα μέρη, να τις κατανείμει σε κάθε φυλή η οποία με τη σειρά της οφείλει να τις παραπέμψει στους Διαιτητές. (Κυριακόπουλος σελ 563)

Παράλληλα ο Πολέμαρχος ήταν αρμόδιος να σχηματίσει δικογραφία και να προωθήσει στο Δικαστήριο το φάκελο γραφής απροστασίου, εναντίον μετοίκου που είχε παραβεί την υποχρέωση του να διαθέτει ένα προστάτη (Δικονομικό εγγυητή) καθώς και το φάκελο δίκη αποστασίου εναντίον απελεύθερου που δεν συμμορφωνόταν με τις δεσμεύσεις που είχε αναλάβει απέναντι στον εργοδότη του. Επίσης εισάγει αγωγές που αφορούν κληρονομίες υποθέσεις των μετοίκων. Στο Δικαστήριο ασκούσε την προεδρία χωρίς ψήφο στις υποθέσεις απροστασίου ή αποστασίου που εκδίκαζε.(Σακελλαρίου 2000 σελ 198) Σχετικά με τον δικονομικό εγγυητή που προαναφέρθηκε ο οποίος ήταν και υπόλογος έναντι της πολιτείας όφειλαν να έχουν ορίσει και οι ξένοι που έμεναν μόνιμα ή προσωρινά στην Αθήνα. (.Κυριακόπουλος σελ 563)

Οι εννέα άρχοντες κληρώνουν τους δικαστές κατά φυλές και ο γραμματέας των θεσμοθετών κληρώνει τους δικαστές από τη δέκατη φυλή. Στα δικαστήρια υπάρχουν δέκα είσοδοι μια για κάθε φυλή, είκοσι κληρωτήρια δύο για κάθε φυλή, και άλλα κιβώτια όπου ρίχνουν τα πινάκια των δικαστών που έχουν κληρωθεί. Σε κάθε είσοδο τοποθετούν ραβδιά ίσα στον αριθμό με τους δικαστές και στην στάμνα ρίχνουν βελανίδια όσα είναι τα σπαθιά. Επάνω στα βελανίδια γράφουν γράμματα από το ενδέκατο γράμμα το Λ και ύστερα ισάριθμα με τα δικαστήρια που πρέπει να συμπληρωθούν. Δικαστές μπορούσαν να είναι όσοι είχαν συμπληρώσει τα τριάντα τους χρόνια, δεν οφείλουν στον Δήμο και δεν είχαν στερηθεί τα πολιτικά τους δικαιώματα. Σε περίπτωση που κάποιος αναλάβει δικαστικά αξιώματα χωρίς να πρέπει, καταγγέλλεται και δικάζεται. Οι δικαστές του επιβάλλουν χρηματική ποινή σε περίπτωση που αποδεχθεί ότι είναι ένοχος. (Βλάχου 1980 σελ 130)

5.3. ΤΑ ΠΟΛΥΜΕΛΗ ΔΙΚΑΙΟΔΟΤΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ

ΑΡΕΙΟΣ ΠΑΓΟΣ

Σε μη δημοκρατικά καθεστάτα λειτουργούσαν ολιγομελή σώματα αριστοκρατικής συνθέσεως που κυβερνούσαν με τους αιρετούς άρχοντες.(Σακελλαρίου 2000 σελ 181). Ο άρειος Πάγος αποτελούσε το αρχαιότερο δικαστήριο της Αθήνας. Το συμβούλιο των Αρεοπαγιτών προέρχεται πιθανόν από τους συμβούλους των αρχαϊκών βασιλείων. Κατά τη διάρκεια των αριστοκρατικών πολιτευμάτων που διαδέχθηκαν τη βασιλεία οι αρμοδιότητες του Αρείου Πάγου αυξήθηκαν. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη το συμβούλιο του Αρείου Πάγου κατά τον 7^ο αιώνα ήταν αρμόδιο για τη φύλαξη των νόμων και τον έλεγχο των αρχόντων που ασκούσαν εξουσία. Επιπλέον στις αρμοδιότητες του Αρείου Πάγου ήταν η εκδίκαση των σοβαρότερων υποθέσεων όπως, η εσχάτη προδοσία, η ανθρωποκτονία εκ προθέσεως, ο εμπρησμός. Τα μέλη του ήταν ισόβια και προέρχονταν από τις δύο πρώτες εισοδηματικές τάξεις.(Τρωιανός 2010 σελ 22).

Οι πληροφορίες που έχουμε σχετικά με τη σύσταση του Αρείου Πάγου είναι αντιφατικές. Άλλες ανάγουν τη λειτουργία του σε χρόνους παλαιότερους και του αποδίδουν αρμοδιότητες όχι μόνο δικαστικές αλλά και πολιτικές. Γενικότερα ο Άρειος Πάγος αποτελείται από πολίτες που είχαν διατελέσει Άρχοντες είχαν περάσει από τη διαδικασία της Ευθύνας και παρέμεναν ισόβια μέλη του. Μέχρι το 462 είχε συγκεντρώσει στα χέρια του κάθε δικαστική εξουσία. Δίκασε τους παρανομούντες με απόλυτη εξουσία και επέβαλλε πρόστιμο καθώς και άλλες μη ονομαζόμενες ποινές. Κατά τον Αριστοτέλη ο Άρειος Πάγος έπρεπε να δέχεται και να δικάζει μηνύσεις Εισαγγελίας.(Σακελλαρίου 2000 σελ184). Ο Εφιάλτης στέρησε από τον Άρειο Πάγο από μεγάλο μέρος των αρμοδιοτήτων του που πέρασαν στο εξής στον Δήμο.(.Mosse 2000 σελ 105)

Πιο συγκεκριμένα γύρω στα μέσα του 5^{ου} αι. με τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη μεγάλο μέρος των αρμοδιοτήτων του Αρείου Πάγου μεταφέρθηκε στη Βουλή στην Ηλιαία και στη Εκκλησία του Δήμου. Εξακολουθεί να είναι αρμόδιος για υποθέσεις που αφορούν εγκλήματα εκ προθέσεως, εμπρησμού και ορισμένες υποθέσεις θρησκευτικού χαρακτήρα. (Σ.Τρωιανός κ.α σελ 22) . Ο Άρειος Πάγος όμως παρέμενε στα μάτια των Αθηναίων το ανώτατο δικαστήριο και κυρίως ο φύλακας του Συντάγματος.(Mosse 2000:σελ 105) Για τον λόγο αυτό μετά την πτώση των Τριάκοντα τυράννων θα ενισχυθούν οι αρμοδιότητες του με την αποστολή να εξασφαλίσει σεβασμό στους θεσπισμένους νόμους. Υπάρχουν αναφορές σχετικού στο μέσο

του 4^{ου} αιώνα αναφορές για ανάθεση στο συμβούλιο των Αρεοπαγιτών καθηκόντων ανάκρισης σε σοβαρές υποθέσεις πολιτικών και οικονομικών εγκλημάτων. (Mosse 2000 σελ 22)

Οι εξουσίες όμως αυτές αργότερα του αφαιρέθηκαν αφού γύρω στο μισό του αιώνα ο Ισοκράτης στον Αρεοπαγιτικό του προτείνει να ανατεθεί στον Άρειο Πάγο η διεύθυνση της κοινωνικής ζωής της πόλης. Όταν το 343 π.Χ η πόλη επιλέγει τον Αισχίνη για να την εκπροσωπήσει στους Δελφούς, όπου θα εκδικαζόταν ενώπιον των αμφικτιονιών η αγωγή των Δηλίων κατά της Αθήνας, ο Άρειος Πάγος ακύρωσε την επιλογή και διόρισε τον Υπερείδη στη θέση του Αισχίνη. Επρόκειτο για ένα θέμα θρησκευτικής σημασίας και η αρμοδιότητα του ήταν δεδομένη, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι το θέμα δεν είχε και πολιτική διάσταση. Υπάρχουν αρκετές αναφορές από τις οποίες προκύπτει ότι ο πολιτικός ρόλος του Αρείου Πάγου παρότι ήταν δευτερεύων ωστόσο ήταν υπαρκτός. (Mosse 2000 σελ 106)

Η δικονομία που εφαρμοζόταν από τον Άρειο Πάγο μετά το 462 σε υποθέσεις της δικαιοδοσίας του διατηρούσαν παλιά χαρακτηριστικά θρησκευτικού χαρακτήρα. Σχετικά με την εκδίκαση φόνου εκ προμελέτης, ο ένοχος θεωρείτο μiasμένος και αποτρόπαιος. Για το λόγο αυτό ο Βασιλιάς τον απέκλειε από την Αγορά και τους ιερούς χώρους. Δικαζόταν μία από τις τρεις ασέληνες νύκτες του μήνα για να μην μολύνει η όψη του τους δικαστές. Η δίκη γινόταν στην ύπαιθρο για να μην βρεθεί με άλλους κάτω από την ίδια στέγη. Ο τόπος συνεδριών του Αρείου Πάγου γειτνίαζε με το ιερό των Ερινύων ή Ευμενίδων ή Σεμνών όπου προσέφευγε σ' αυτές ο κατηγορούμενος προκειμένου να προστατευτεί από τους συγγενείς του θύματος. Για λόγους ασφαλείας του προσέρχονταν εκεί η δικαστές για να εξακριβώσουν αν είναι ένοχος, και στη συνέχεια να πείσουν του συγγενείς του δολοφονημένου να δεχτούν χρηματική αποζημίωση ή να ικανοποιηθούν με την εξορία του φονιά. (Σακελλαρίου 2000 σελ 317)

Χρέη Προέδρου ασκούσε ο Βασιλιάς χωρίς να φορεί στεφάνι. Πριν αρχίσει η ακροαματική διαδικασία κατηγορούμενος, κατήγορος, και μάρτυρες έπρεπε να κατοχυρώσουν τους ισχυρισμούς τους. Και στη συνέχεια ακολουθούσαν οι όρκοι ότι θα πουν την αλήθεια, και όριζαν ως συνέπεια ψευδορκίας την καταστροφή του ίδιου και των δικών του. Κατήγορος και κατηγορούμενος μιλούσαν από δυο φορές προσέχοντας να μην ξεφεύγουν από το θέμα. Το δικαστήριο συσκεπτόταν προτού προβεί στη λήψη απόφασης. Σε περίπτωση ισοψηφίας ο κατηγορούμενος απαλλασσόταν. Αν η απόφαση των Αρεοπαγιτών ήταν καταδικαστική, δεν υπήρχαν περιθώρια επιλογής ποινών. Για τραυματισμό προβλεπόταν συνδυασμός εξορίας και

δημεύσεως της περιουσίας. Σε περίπτωση φόνου η ποινή ήταν θάνατος εκτός αν δήλωνε μετά τον πρώτο λόγο του ότι θα αυτοεξοριζόταν.(Σακελλαρίου 2000 σελ 317)

Η πολιτεία λόγω του ότι οι δικαζόμενοι απειλούνταν με την εσχάτη των ποινών είχε συστήσει το σώμα των Δέκα Συνηγόρων, που εκλέγονταν από τον λαό, αμείβονταν από το Δημόσιο Ταμείο, υπηρετούσαν μόνο στον Άρειο Πάγο και χρέος τους ήταν να υπερασπίζονται άνευ αμοιβής τους δικαζόμενους. Οι δικαστές τους έκαναν αυστηρές συστάσεις σχετικά με τον τρόπο αγόρευσης που θα ακολουθούσαν κατά τη διάρκεια του υπερασπιστικού έργου. Ειδικότερα οι συστάσεις αφορούσαν να μην χρησιμοποιούν στην αγόρευση μακρά προοίμια και περίτεχνα ρητορικά σχήματα, να μην κάνουν παρεκβάσεις, αλλά να περιορίζονται αυστηρά στο φωτισμό της υπόθεσης ακριβολογώντας και εστιάζοντας στους νομικούς ισχυρισμούς, ώστε οι δικαστές να διαμορφώσουν την ορθότερη κατά το δυνατό εικόνα.(Κυριακόπουλος σελ 565)

Σύμφωνα με την παράδοση ο Άρειος Πάγος είναι το μόνο δικαστήριο στο οποίο οι θεοί δέχτηκαν να παρουσιαστούν σε μια δίκη φόνου, και στο μόνο που παρέστησαν σαν δικαστές για να λύσουν τις διαφορές που υπήρχαν μεταξύ τους. Στον Άρειο Πάγο οι θεοί έβγαλαν την απόφαση τους για τις Ευμενίδες και τον Ορέστη. Κατά τα μεταγενέστερα χρόνια είναι το μόνο δικαστήριο που ούτε η τυραννία, ούτε η ολιγαρχία ούτε και η δημοκρατία τόλμησαν να αφαιρέσουν την αρμοδιότητα στις δίκες για φόνο. Είναι το μόνο δικαστήριο που ούτε κατηγορούμενος που καταδικάστηκε, ούτε κατηγορος που ηττήθηκε δεν αμφισβήτησε ποτέ την απόφαση του. (Mosse 2000 σελ 104).

Η ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΠΕΝΤΑΚΟΣΙΩΝ.

Η Βουλή των Πεντακοσίων ήταν ο χαρακτηριστικότερος πολιτικός θεσμός της αθηναϊκής δημοκρατίας. Δημιουργήθηκε από τον Κλεισθένη, ο οποίος τροποποίησε το θεσμό του Σόλωνα στα εξής σημεία: Κατένειμε τις έδρες των βουλευτών μεταξύ των φυλών που ίδρυσε ο ίδιος. Έδωσε στην κάθε φυλή πενήντα βουλευτές αντί των εκατό που είχε καθεμιά από τις παλιές. Ο Κλεισθένης έδωσε το δικαίωμα και στους θήτες να εκλέγονται βουλευτές καθιστώντας το σώμα αντιπροσωπευτικό και στο επίπεδο των τελών ή τιμημάτων.(Σακελλαρίου 2000 σελ 171). Αφού λοιπόν δεν υπήρχε προϋπόθεση τιμήματος κάθε Αθηναίος μπορούσε να είναι υποψήφιος βουλευτής. Όσοι ασκούσαν το λειτούργημα του βουλευτή αποζημιώνονταν και όσοι ανήκαν στην πρυτανεύουσα φυλή σιτιζόνταν με δημόσια δαπάνη.(Κόννολλυ&Ντοτζ

2001:σελ26) Από τα μέσα του 5^{ου} αι. ο Περικλής θέσπισε τη μισθοφορά. Ο βουλευτικός μισθός στον 4^ο αι. και σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ήταν πέντε οβολοί. Αναμφίβολα τον 5^ο αι. ήταν μικρότερος.(Mosse 2000 σελ75,76)

Για να γίνει κανείς βουλευτής δεν απαιτούνταν ουσιαστικά προσόντα αλλά υπήρχαν κάποια κωλύματα. Πρώτο κώλυμα ήταν η ηλικία. Κανείς δεν έμπαινε στη Βουλή πριν συμπληρώσει το 30^ο έτος της ηλικίας του. Δεν μπορούσε να είναι βουλευτής κάποιος που λιποτάκτησε, ή έριξε την ασπίδα του, κάποιος που κακοποιούσε τους γονείς του ή σπατάλησε την περιουσία του. Κάποιος μπορούσε να κληρωθεί βουλευτής μέχρι δύο φορές στη ζωή του και όχι περισσότερο. Είναι προφανές ότι οι βουλευτές πρέπει να ήταν άτομα με οικονομική άνεση, για να έχουν τη δυνατότητα να ασχολούνται για ένα έτος αποκλειστικά με τις υποθέσεις της πόλης. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η Βουλή δεν συνεδρίαζε κατά τις ημέρες αργίας και αυτές οι μέρες γνωρίζουμε ότι ήταν πάρα πολλές. Ωστόσο τριάντα έξι ημέρες το χρόνο ο βουλευτής έπρεπε να τις αφιερώνει αποκλειστικά στην πόλη του, ήταν οι μέρες που η δική του η φυλή ασκούσε την πρωτανεία.(Mosse 2000 σελ 76)

Μαζί με κάθε βουλευτή κληρωνόταν και ένας επιλαχών. Όπως προαναφέρθηκε τον 5^ο αι. έπαιρνε πέντε οβολούς , δηλαδή, το μισό ενός εργατικού ημερομίσθιου και στο διάστημα της πρωτανείας του έπαιρνε μια δραχμή παραπάνω. Η απροθυμία στη συμμετοχή ήταν προφανής και όταν προστέθηκε και η μείωση του πληθυσμού τότε θεσπίστηκε και η δεύτερη θητεία. (Σακελλαρίου 2000 σελ 172). Ήταν αυξημένες οι υποχρεώσεις του βουλευτή και η καθημερινή παρουσία και ενασχόληση απαιτούσε ευχέρεια χρόνου. Αυτό ήταν εφικτό για τους τεχνίτες όπου θα εμπιστεύονταν το εργαστήριο τους σε κάποιο διαχειριστή ή για τον μικροκτηματία που θα εμπιστευόταν τη γη του σε κάποιον οικονομό. (Mosse 2000 σελ 76)

Οι νέοι βουλευτές υποβάλλονταν σε δοκιμασία από την απερχόμενη Βουλή. Έπρεπε να αποδείξουν ότι ήταν γνήσιοι πολίτες και δεν κωλύονταν να ασκήσουν το βουλευτικό αξίωμα. Σε περίπτωση που η προηγούμενη Βουλή εξέδιδε απορριπτική απόφαση ο ενδιαφερόμενος μπορούσε να την εφεσιβάλει στα Δικαστήρια. Όσοι περνούσαν τη δοκιμασία έδιναν τον βουλευτικό όρκο. Σχετικά με τους όρους του όρκου αφενός ο βουλευτής δεσμευόταν να πράξει κατά τους νόμους και κατά το συμφέρον των πολιτών, και αφετέρου οι όροι ενσωμάτωναν και στοιχεία του ποινικού δικαίου καθώς η Βουλή είχε και δικαστικές αρμοδιότητες. (Σακελλαρίου 2000 σελ 172,172). Ήταν όργανο σχετικά συντηρητικό και μετριοπαθές και

αξίζει να σημειωθεί ότι στη Βουλή στηρίχθηκαν δύο φορές οι ολιγαρχικοί στην προσπάθεια τους να ανατρέψουν την αθηναϊκή δημοκρατία. Για τον λόγο αυτό οι βουλευτές υποχρεώθηκαν από την αρχή να δίνουν τον όρκο ότι θα μένουν πιστοί στο πολίτευμα και δεν θα υποθάλλουν την ανατροπή της δημοκρατίας.(Mosse 2000 σελ 76)

Οι βουλευτές φορούσαν στεφάνι και είχαν τιμητικές θέσεις στο θέατρο. Το ότι απαλλάσσονταν από τα καθήκοντα τις στρατιωτικής τους θητείας δεν ήταν προνόμιο αλλά απόρροια των διευρυσμένων αναγκών της Βουλής που έπρεπε να λειτουργεί με πλήρη σύνθεση. Είχε τη δικαιοδοσία να αποβάλλει μέλη της που διέπρατταν αξιόποινες πράξεις και η διαδικασία ονομαζόταν εκφυλλοφορία επειδή ως ψήφου χρησιμοποιούντο φύλλα ελιάς. Η απερχόμενη Βουλή λογοδοτούσε στον λαό για όλο της το έργο. Αν ο λαός διαπίστωνε παραλείψεις ιδίως στο πρόγραμμα κατασκευής πολεμικών πλοίων, τότε δεν τις απένειμε την τιμητική διάκριση, ένα χρυσό στεφάνι. Σε περίπτωση που προέκυπταν ευθύνες βουλευτών, τότε ελέγχονταν από τη διακιοσύνη. (Σακελλαρίου 2000 σελ 173)

Οι τακτικές συνεδριάσεις γίνονταν στο Βουλευτήριο στην Νότια πλευρά της Αγορά, αλλά ανάλογα με την κατάσταση μπορούσε να συνεδριάζει και σε άλλα μέρη. Κάθε φορά που άρχιζε την έναρξη της μια νέα Βουλή γινόταν η εναρκτήρια θυσία και τα θύματα προσφέρονταν στον Βουλαίο Δία και στην Βουλαία Αθηνά. (Mosse 2000 σελ 76) Στις συνεδριάσεις προήδρευαν οι πρυτάνεις, δηλαδή, οι βουλευτές της φυλής που για ένα τέταρτο του έτους ασκεί την πρυτανεία και φυλή τους ονομάζεται πρυτανεύουσα. Ο επικεφαλής κάθε πρυτανεύουσας φυλής ονομάζεται επιστάτης των πρυτάνεων, ιδιότητα που ένας βουλευτής δεν μπορεί να έχει περισσότερο από 24 ώρες. Η σειρά με την οποία οι φυλές αναλάμβαναν την πρυτανεία οριζόταν με κλήρωση. Η σύγκληση της Βουλής και η κατάρτιση της ημερήσιας διάταξης περιλαμβάνονται στα καθήκοντα των πρυτάνεων. (Τρωιανός 2010 σελ 23). Επίσης κατάρτιζαν την ημερήσια διάταξη της ολομέλειας της Βουλής και εισηγούνταν στην ίδια την ημερήσια διάταξη που κατάρτιζε για τον Δήμο. .(Σακελλαρίου 2000 σελ 177).

Οι πρυτάνεις συγκαλούν την Εκκλησία και τη Βουλή σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης .Επίσης δέχονταν τους ξένους πρεσβευτές και τους κήρυκες και τους παρέδιδαν τις επίσημες επιστολές και τα επίσημα έγγραφα του κράτους. Επιπλέον παρακολουθούσαν τη συνέπεια του κράτους σχετικά με την επιστροφή χρημάτων που είχε δανειστεί από τον θησαυρό της Θεάς και

οδηγούσαν στα δικαστήρια τους στρατηγούς που δεν εκτέλεσαν επαρκώς τα καθήκοντα που τους είχαν ανατεθεί.(Mosse 2000 σελ 79).

Μια από τις βασικές διαδικασίες της Βουλής ήταν η προετοιμασία των ψηφισμάτων της Εκκλησίας ου Δήμου, δηλαδή η σύνταξη προβουλευμάτων για οποιοδήποτε θέμα επρόκειτο να τεθεί σε λαϊκή ψηφοφορία. Η συζήτηση αρχίζει με τη φράση «έδοξε τη Βουλή και τω δήμω» η οποία υποδηλώνει τη διανομή κυριαρχίας ανάμεσα των δύο σωμάτων συσκέψεων. (Mosse 2000 σελ 79).Ο Σόλων έδωσε την αρμοδιότητα της σύνταξης των προβουλευμάτων μαζί με τη νομοθετική εξουσία στη Βουλή που δημιούργησε. Τα πράγματα όμως άλλαξαν με την καθιέρωση της δημοκρατία όπου ο Δήμος έχει την αποκλειστική αρμοδιότητα στο νομοθετικό έργο, ενώ η Βουλή συνδράμει στην εξέταση των ψηφισμάτων που κατατίθενται αν διατυπώνονται με τον δέοντα νομοτεχνικό τύπο. (Σακελλαρίου 2000 σελ 174) Η βουλή μπορεί να μην είχε τη νομοθετική εξουσία ωστόσο συμμετείχε ενεργά σ'αυτή, ήταν ο βασικός παράγοντας εκτελέσεως των αποφάσεων του Δήμου, ουσιαστικά αποτελούσε το πραγματικό διοικητικό κέντρο του κράτους.(Mosse 2000 σελ 79)

Ουσιαστικός είναι ο ρόλος της Βουλής και οι παρεμβάσεις της στη λειτουργία της Δημόσιας Διοίκησης και κυρίως στην δημόσια οικονομία. Μέριμνα της ήταν να φροντίσει στην εξεύρεση οικονομικών πόρων όταν αντιλαμβανόταν ότι τα έσοδα υστερούσαν αφού υπέβαλλε σχετική αίτηση στον Δήμο. Και στον τομέα των δημοσίων έργων είχε την εποπτεία των συμφωνιών μεταξύ πόλης και αναδόχου, παρακολουθούσε την τεχνική εξέλιξη των έργων, τιμωρούσε την κακοτεχνία και φρόντιζε ώστε το κράτος να είναι συνεπές στις υποχρεώσεις του. Ενεργός ήταν επίσης ο ρόλος της στην οργάνωση των θρησκευτικών και εορταστικών εκδηλώσεων που περιλάμβαναν διάφορα θεάματα και εορταστικές εκδηλώσεις. (Σακελλαρίου: σελ 175). Η Βουλή ήταν επίσης επιφορτισμένη με τη φροντίδα της κατασκευής των πολεμικών πλοίων οποία γινόταν αρχικά με δαπάνες και έξοδα του δημοσίου ταμείου, ενώ στη συνέχεια οι δαπάνες αυτές επιβάρυναν τους πλουσιότερους. (Σόλων εκδ Πελεία 1988 σελ107)

Από τη Βουλή εξαρτιόταν επίσης και η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής του κράτους. Όπως προαναφέρθηκε συναντούσε τους απεσταλμένους των άλλων πόλεων, υπέγραφε συνθήκες συμμαχίας ή ειρήνης και κυρίως το 5^ο αι. όριζε το ποσό καταβολής των συμμάχων. Τον δε 5^ο αι. έχει επίσης στο συνέδριο των συμμάχων την ευθύνη του προβουλευματος όπως και στη συνέλευση της Εκκλησίας του Δήμου. Σημαντική είναι η συμβολή της και στην στρατιωτική

οργάνωση της πόλης διότι μέσα από τους κόλπους της συγκροτούνται επιτροπές που ελέγχουν τα πλοία, τους ναυστάθμους και σε περίπτωση απειθαρχίας των τριηράρχων μπορούν να τους οδηγήσουν ως ενόχους ενώπιον της Βουλής. (Mosse 2000 σελ 80)

Τέλος πρέπει να επισημάνουμε ότι η Βουλή είχε διευρυμένες δικαστικές και διωκτικές εξουσίες. Με την υποβάθμιση του Αρείου Πάγου δικαστικού οργάνου με αριστοκρατικές καταβολές και σύνθεση ενδυναμώθηκε το κύρος της αθηναϊκής βουλής. Με τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη το (462 π.Χ μέρος των εξουσιών του Αρείου Πάγου μεταφέρονται στη Βουλή και στον Δήμο.(Τρωϊανός 2010 σελ 23)Τον 4^ο αι. εκδίκασε η ίδια είτε αυτεπάγγελτα είτε μετά από καταγγελία του ιδιώτη, ωστόσο οι υποθέσεις που εκδίκασε ήταν λιγότερο σπουδαίες από εκείνες του Δήμου, του Αρείου Πάγου, της Ηλιαίας. Τον 4^ο αιώνα οι ποινές που επέβαλλε ήταν χρηματικές. Συγκεκριμένα η επιβολή ήταν το πιο γνωστό πρόστιμο. Τον ίδιο αιώνα παρέπεμπε σε Ηλιαστικό δικαστήριο υποθέσεις οφειλών του δημοσίου, υποθέσεις πολιτών που ασκούσαν πλημμελώς καθήκοντα που τους είχε αναθέσει η πόλη, καθώς και υπόλογους για κατάχρηση δημόσιου χρήματος. Οι ποινές της και οι καταδικαστικές αποφάσεις της ήταν εφέσιμες στα Δικαστήρια. Σε χρονολογία προηγούμενη από τον Κλεισθένη η Βουλή είχε το δικαίωμα να επιβάλλει και θανατική ποινή. (Σακελλαρίου 2010 σελ)

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ

Στις δημοκρατικές πόλεις οι αρμοδιότητες της λαϊκής συνέλευσης είναι ιδιαίτερα εκτεταμένες σε αντίθεση με τα ολιγαρχικά καθεστώτα, όπου οι αρμοδιότητες της λαϊκής συνέλευσης ήταν ιδιαίτερα περιορισμένες. (Τρωϊανός 2010 σελ 24). Μαζί με την Ηλιαία η Εκκλησία του Δήμου υπήρξαν τα δημοκρατικότερα όργανα της αθηναϊκής δημοκρατίας. Στην Εκκλησία του Δήμου συμμετείχαν Αθηναίοι πολίτες που είχαν ολοκληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις. Οι νομοθετικές διαδικασίες άρχιζαν από τον Δήμο και τέλειωναν στον Δήμο. Ο Δήμος συζητούσε και ελάμβανε αποφάσεις για θέματα που αφορούσαν την ασφάλεια του κράτους και του πολιτεύματος, στη λειτουργία των θεσμών, στη διοίκηση, στον επισιτισμό και τον έλεγχο των βουλευτών κατά την άσκηση του έργου τους. Προέβαινε σε αρχαιρεσίες τοπικών αρχόντων και αποφάσιζε για πολιτογραφήσεις και απονομή τιμών σε πολίτες ή ξένους. (Σακελλαρίου 2000 σελ 158).

Η Εκκλησία αποφάσιζε για την κήρυξη πολέμου ή τη σύναψη ειρήνης και την κατάρτιση διεθνών συμβάσεων. Διόριζε πρεσβευτές, δεχόταν τους πρεσβευτές άλλων πολιτειών και σε περίπτωση πολέμου καθόριζε ποιες κλάσεις πολιτών θα έπρεπε να κληθούν στα όπλα. (Biscardi 1991 σελ 116). Επίσης απένειμε την ιδιότητα του πολίτη σε ξένους, επέβαλλε την ποινή της εξορίας και καταδίκασε σε θάνατο, ενώ αποφάσιζε και για τη δήμευση της περιουσίας. (Τρωϊανός 2010 σελ 24) Διόριζε τους άρχοντες και τους στρατηγούς, και είχε το δικαίωμα εννιά φορές το χρόνο να ελέγχει τα έργα των εν ενεργεία αρχόντων.

Στα θέματα της δικαστικής εξουσίας αρμόδιος φορέας ήταν ο λαός που όμως εκχωρούσε τις αρμοδιότητες σε διάφορα δικαστήρια υποδιαιρέσεις της Ηλιαίας. Πολλές φορές μπορούσε να συμβεί κάποιος προτού οδηγήσει ένα θέμα να ζητάει τη γνώμη του συνεδριάζοντος λαού. Στη προκειμένη περίπτωση η Εκκλησία συζητούσε το θέμα, ψήφιζε υπέρ και προωθούσε την προβολή με την ευνοϊκή ψήφο στο Δικαστήριο το οποίο συμμορφωνόταν με τη γνώμη που σιωπηρά είχε εκφράσει ο λαός. Υπήρχαν όμως περιπτώσεις που η Εκκλησία εξέδιδε δικές της αποφάσεις, σε περιπτώσεις που η κατηγορία είχε κατατεθεί απευθείας σ'αυτή, και όταν οι κατηγορίες αφορούσαν εγκλήματα κατά της ασφάλειας του κράτους και της δημόσιας ηθικής. Σ'αυτές τις περιπτώσεις και ειδικότερα σχετικά με την ποινή η λαϊκή συνέλευση είχε απεριόριστη εξουσία..(Biscardi 1991 σελ 116,117).

Ο Κλεισθένης όρισε να συνέρχεται μια εκκλησία στο διάστημα κάθε πρυτανείας. Στη συνέχεια, κατά τις επόμενες δεκαετίες λόγω των αυξημένων υποθέσεων που απασχολούσαν τον λαό, προστέθηκε και δεύτερη και Τρίτη εκκλησία. Τα σημαντικότερα θέματα συζητούντο σ'αυτήν που ονομαζόταν κύρια εκκλησία. Η κύρια εκκλησία ήταν αρμόδια για υποθέσεις με λιγότερα αντικείμενα, Κάθε συνέλευση αυτού του τύπου ήταν επιφορτισμένη με τέσσερα σημαντικά θέματα. Έλεγε τη διοίκηση των αρχόντων. Οι παριστάμενοι πολίτες μπορούσαν να αποφασίσουν με χειροτονία τη διατήρηση ή μη του εκάστοτε κρινόμενου στο αξίωμα του, αφού πρώτα τον άκουγε. Ελάμβανε γνώση για την κατάσταση επισιτισμού και άμυνας της πόλης, και τέλος αποφάσιζε σχετικά με διώξεις διατάραξης δημόσιας εορτής καθώς και για αγωγή εναντίον άρχοντα για προδοσία ή για διαφθορά.(Σακελλαρίου 2000 σελ 166).

Η ημερομηνία των συνελεύσεων καθοριζόταν κάθε φορά ύστερα από σχετική απόφαση, εκτός από τις δύο προκαθορισμένες σε σταθερές ημερομηνίες, η πρώτη της ενδεκάτη του μήνα Εκατομβιώνα (ο μήνας που στην ουσία άνοιγε το πολιτικό έτος), και η δεύτερη την 21^η του μήνα

Ελαφηβολιώνα αμέσως μετά τις γιορτές του Διονύσου. Οι συνεδριάσεις γίνονταν αρχικά στην αγορά και στη συνέχεια, κατά τον 4^ο αι. στην Πνύκα όπου είχε κατασκευαστεί ένα αμφιθέατρο χωρητικότητας 25.000 ανθρώπων .(Biscardi 1991 σελ 116,117). Υπήρχαν όμως συγκεκριμένες εξαιρέσεις όπου η Εκκλησία συνερχόταν κατά περίπτωση όπως στο διονυσιακό θέατρο μετά τα Μεγάλα Διονύσια για να συζητήσει σχετικά θέματα, και μια φορά το φθινόπωρο όπου οι έφηβοι παραλάμβαναν τα όπλα αφού είχαν ολοκληρώσει το δεύτερο μέρος της εκπαίδευσης τους. . (Σακελλαρίου 2000 σελ 166,167). Οι συνελεύσεις λοιπόν μπορούσαν να γίνου και αλλού σε περίπτωση σοβαρού κινδύνου ή σε περιπτώσεις που απαιτούσαν την άμεση λήψη ενός θέματος. Στη διάρκεια των γεγονότων που συνηθίζουμε να αποκαλούμε Επανάσταση του 411 η Εκκλησία που κατέλυσε το δημοκρατικό πολίτευμα συγκλήθηκε στον Κολωνό μέσα στη ζώνη του ιερού του Ποσειδώνα.(Mosse 2000 σελ 62)

Από τον 6^ο αι όσοι έπαιρναν μέρος στην Εκκλησία του Δήμου λάμβαναν αποζημίωση, τον λεγόμενο εκκλησιαστικό μισθό που ανερχόταν στους εννέα οβολούς για την περίπτωση της κύριας εκκλησίας και μία δραχμή για τις συνήθειες συνεδριάσεις. Από τον 5^ο αι πριν από την έναρξη κάθε συνεδρίασης εκλεγόταν με ψηφοφορία ο επιστάτης των πρυτάνεων ο οποίος ασκούσε την προεδρία της συνέλευσης. Το έργο του επικουρούσε ένας γραμματέας, Τον 4^ο αι ο επιστάτης των εννέα αρχόντων αναλαμβάνει τις αρμοδιότητες και την ευθύνη. Μετά από πρόσκληση του Προέδρου ο κήρυκας διάβαζε την ημερήσια διάταξη που από τον 5^ο αι έπρεπε να είχε εγκριθεί από τη Βουλή. Τον 40 αι. η ημερήσια διάταξη δεν ήταν υποχρεωτική και για τον λόγο αυτό υπάρχουν και δείγματα παραβίασης της,. Στο τέλος κάθε συνέλευσης οι πρυτάνεις έφερναν για ψήφιση σημείο προς σημείο το προβούλευμα. .(Biscardi 1991 σελ 114,115).

Ωστόσο ορισμένες ψηφοφορίες ήταν μυστικές με ψηφοδέλτιο όταν επρόκειτο για σοβαρά μέτρα για παράδειγμα οι ψηφοφορίες που αφορούσαν οστρακισμό και όταν επρόκειτο να δικαστεί ένας άρχοντας για εσχάτη προδοσία. Ο μεγάλος αριθμός των οστράκων με τα ονόματα εκείνων που επρόκειτο να εκδιωχθούν για μεγάλο χρονικό διάστημα από την πόλη αποτελούν χαρακτηριστική μαρτυρία για την πραγματικότητα της αθηναϊκής πολιτικής ζωής. . (Mosse 2000 σελ 62) Στις ψηφοφορίες συνήθως αρκούσε η συνήθης πλειοψηφία, υπήρχαν περιπτώσεις που απαιτούσαν την ύπαρξη 6000 ψήφων. Περιπτώσεις που απαιτούσαν αυτό τον αριθμό ήταν ο οστρακισμός και η παραχώρηση άδειας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΗΛΙΑΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΗΛΙΑΣΤΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

6.1. Η ΗΛΙΑΙΑ

Για την απονομή της δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα αρμόδιο όργανο ήταν το δικαστήριο της Ηλιαίας. Στον Σόλωνα αποδίδεται η πατρότητα του, ο οποίος το δημιούργησε στις αρχές του 6^{ου} αι. προκειμένου να δικάζει τις εφέσεις κατά των αποφάσεων των αρχόντων. (Hansen σελ 178-224). Μαζί με την Εκκλησία του Δήμου αποτελούσαν τα βήθρα της αθηναϊκής δημοκρατίας. Πριν τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα η δικαιοσύνη βρισκόταν στα χέρια των αρχόντων και της Βουλής του Αρείου Πάγου. Ο Αριστοτέλης χαρακτηριστικά επισημαίνει ότι η άρχοντες ήταν κύριοι των νόμων.(Αριστοτέλης Αθηναίων Πολιτεία 3,5) Η δημοκρατική Ηλιαία έλαβε αρμοδιότητες που είχαν αφαιρεθεί από τον Άρειο Πάγο και τους Εννέα άρχοντες. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο ο Σόλωνας άφησε κενά στους νόμους ώστε να επιτρέπεται οι δικαστές να αποφασίζουν για θέματα που έφταναν στη δικαιοδοσία τους και για τα οποία δεν υπήρχε πρόβλεψη από τη σολώνεια νομοθεσία. (Πλούταρχος Σόλων 18,4).

Γενικότερα στις δημοκρατικές πόλεις της αρχαίας Ελλάδας η δικαιοσύνη ήταν έργο των λαϊκών δικαστών. Κάθε πολίτης άνω των 30 ετών που δεν είχε καταδικαστεί σε στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων καλείτο να ασκήσει τα δικαστικά του καθήκοντα. (Τρωϊανός 2010 σελ 30). Αν κάποιος είχε γίνει παράνομα ηλιαστής διωκόταν με τη διαδικασία της ενδείξεως και μπορούσε να καταδικαστεί σε θάνατο. (Σακελλαρίου 2000 σελ 168) Η λειτουργία της Ηλιαίας ήταν παράλληλη με της Εκκλησίας του Δήμου. Η λαϊκή συνέλευση συγκροτείτο για τα πολιτικά ζητήματα και την ψήφιση των νόμων, και άλλοτε συγκροτείτο σε δικαστήριο προκειμένου να ασκήσει τη δικαστική της εξουσία. (Hansen 1993 σελ 110). Οι σημαντικότερες αποφάσεις όπως η εσχάτη προδοσία, η γραφή των παρανόμων, κ.α περιήλθαν πλέον στα λαϊκά δικαστήρια.

Στην αρχή κάθε έτους 6.000 πολίτες 600 ανά φυλή επιλέγονταν με κλήρωση από τις φυλές για να συμμετάσχουν ως δικαστές στα δικαστήρια της Ηλιαίας. Από τους 600 οι 500 ήταν τακτικά μέλη και οι υπόλοιποι εκατό αναπληρωματικά. Στην αρχή ο αριθμός των 6000 δικαστών ήταν ο ελάχιστος απαιτούμενος, όπως ακριβώς και στην Εκκλησία του Δήμου που για ορισμένες περιπτώσεις απαιτείτο ο συγκεκριμένος αριθμός των 6.000 π.χ στον οστρακισμό. (Στ.

Στεφανόπουλος σελ 446). Η κλήρωση των δικαστών και η εκδίκαση της υπόθεσης πραγματοποιούνταν την ίδια μέρα προκειμένου να αποφεύγεται ο κίνδυνος της δωροδοκίας. Πριν από την ανάληψη των καθηκόντων τους συγκεντρώνονταν στο λόφο του Αρδητού και ορκίζονταν να δικάσουν σύμφωνα με τους νόμους και τα ψηφίσματα της Βουλής και του Δήμου χωρίς φόβο και μεροληψία τηρώντας την αρχή της εκατέρωθεν ακροάσεως. (Τρωϊανός 2010 σελ 31).

Η σύνθεση και η συγκρότηση των δικαστηρίων ήταν διαφορετική ως προς τη διαδικασία ανάμεσα στον 5^ο και 4^ο αι. Κατά τον 5^ο αι. οι δικαστές που κληρώνονταν δικάζαν για όλο τον χρόνο, ενώ τον 4^ο αι. κληρώνονταν κάθε μέρα για διαφορετικό δικαστήριο. (Boegehold 1990 165-182). Συγκεκριμένα τον 4^ο αι. ένα νέο σύστημα συνθέσεως των δικαστηρίων και κατανομής των υποθέσεων επίσης μεταξύ αυτών και ένα νέο σύστημα κληρώσεως των δικαστών, κατέστησαν ανέφικτη τη δυνατότητα να προσεγγιστεί ένας δικαστής από ενδιαφερόμενο. Τα δικαστήρια καταρτιζόνταν το πρωί των δικάσιμων ημερών, και ο αριθμός τους ποίκιλε ανάλογα με το είδος των υποθέσεων που οι Θεσμοθέτες είχαν προγραμματίσει για τη συγκεκριμένη μέρα σύμφωνα πάντα με τους φακέλους που είχαν καταρτίσει οι αρμόδιοι ηγεμόνες. Για κάθε δημόσια δίκη λοιπόν ή για δύο ή τρεις δημόσιες χρειαζόταν ένα δικαστήριο. (Σακελλαρίου 2000 σελ 310)

Ο Αριστοτέλης στην Αθηναίων Πολιτείας περιγράφει με πολλές λεπτομέρειες τη συγκρότηση του σώματος των δικαστών κατά την οποία ακολουθείτο μια περίπλοκη διαδικασία. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη το δικαστήριο βρισκόταν στο ΝΔ άκρο της Αγοράς είχε δέκα κλειστές εισόδους μία για κάθε φυλή που μέσω από μιας αυλής ή ενός διαδρόμου στις αίθουσες των δικαστηρίων/ Στο τέλος του 4^{ου} αι. όσοι επιθυμούσαν να δικάσουν συγκεντρώνονταν νωρίς το πρωί κατά φυλές μπροστά στις δέκα εισόδους.(Rhodes σελ 697). Η επιλογή των μελών κάθε ηλιαστικού δικαστηρίου γινόταν με κλήρωση. Για δύο είδη υποθέσεων οι δικαστές κληρώνονταν όχι μεταξύ όλων των ηλιαστών που είχαν προσέλθει αλλά μεταξύ εκείνων που είχαν γνώση του αντικειμένου.

Για παράδειγμα σε μια υπόθεση με τα Ελευσίνια Μυστήρια οι δικαστές έπρεπε να είναι μύστες, ενώ για ένα στρατιωτικό αδίκημα έπρεπε οι δικαστές να είναι συγκρατούμενοι του κατηγορουμένου. (Σακελλαρίου 2000 σελ 310) Όταν λοιπόν προσδιοριζόταν ο αριθμός των δικαστηρίων που θα γίνονταν εκείνη την ημέρα, ένας από τους Θεσμοθέτες τραβούσε μια σειρά

κλήρων, μια σειρά για τις υποθέσεις και μια για τα δικαστήρια. Και στις δύο σειρές οι κλήροι είχαν γράμματα από την αλφάβητο. Έτσι το δικαστήριο που είχε πάρει τον κλήρο Α αναλάμβανε την υπόθεση που είχε λάβει τον κλήρο (Σακελλαρίου 2000 σε 310).

Η κλήρωση των μελών του ηλιαστικού δικαστηρίου γινόταν με μια συσκευή που λεγόταν κληρωτήριο. Αυτά είναι μαρμάρινες πλάκες που είχαν στηθεί σε μόνιμη βάση. Τα παλαιότερα μπορεί να ήταν ξύλινα ή κινητά. Μια τέτοια συσκευή είχε εγκοπές διατεταγμένες σε δέκα στήλες μια για κάθε φυλή και σε πολυάριθμες εγκοπές. Κάθε εγκοπή προοριζόταν για να δεχτεί το πινάκιον. Το πινάκιον ήταν ένα είδος δικαστικής ταυτότητας που παραλάμβανε κάποιος την πρώτη φορά που εκλεγόταν δικαστής. Στην πραγματικότητα ήταν μια μικρή πινακίδα στην οποία ανέγραφε το όνομα του το πατρώνυμο του και το όνομα του Δήμου. Το δικαστικό πινάκιο χορηγείτο στους δικαστές μόνο την πρώτη φορά που παρουσιάζονταν για δικαστές και το διατηρούσαν σε όλη τη διάρκεια του δικαστικού τους βίου. Σε αρχαιολογικές ανασκαφές έχουν βρεθεί ορειχάλκινα πινάκια που είχαν διαστάσεις περί τα 11 εκ μήκος, 2 εκ πλάτος και 3 χιλ πάχος. (Wolff 1962 653-687)

Όταν έφταναν στον τόπο που συνεδρίαζαν οι δικαστές έριχναν το πινάκιο τους στο αντίστοιχο με το γράμμα του καλάθι της φυλής τους. Την κλήρωση των δικαστών την διενεργούσαν οι Εννέα Άρχοντες με τον γραμματέα τους σύμφωνα με τον Αριστοτέλη. Αρχικά ένας δημόσιος δούλος ανακινούσε τα κιβώτια και καθένας από τους άρχοντες τραβούσε για τη φυλή του ένα δημόσιο πινάκιο για να κληρωθεί ο εμπήκτης. Ο εμπήκτης κληρωνόταν και ήταν αυτός που τοποθετούσε στη συνέχεια τα πινάκια μέσα στις μηχανές κληρώσεως. Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι ο εμπήκτης ήταν κληρωτός ώστε η εισαγωγή των πινακίων να γίνεται από διαφορετικό άτομο κάθε μέρα και να αποφεύγονται οι παρανομιές. (Margeti 1965 σελ 149-155)

Μετά την τοποθέτηση του πινακίου του δικαστή στο κιβώτιο της φυλής του, ο αρμόδιος άρχων όπως προαναφέρθηκε μετέφερε τα πινάκια από το κιβώτιο της κάθε φυλής στις εγκοπές της στήλης της ίδιας φυλής. Ο ίδιος είχε φροντίσει να γεμίσει ένα σωλήνα με κινητό πώμα στον πάτο του με λευκά ή μαύρα σφαιρίδια. Το πώμα άνοιγε όσες φορές χρειαζόταν για να συμπληρωθεί ο απαιτούμενος αριθμός των δικαστών. Με κάθε άνοιγμα κληρώνονταν ή αποκλείονταν οι δέκα κάτοχοι των πινακίων που είχαν τοποθετηθεί στην ίδια σειρά εγκοπών. Αν το σφαιρίδιο λοιπόν που έπεφτε από τον σωλήνα ήταν λευκό, οι δέκα πολίτες που κληρώνονταν έτσι λάμβαναν το σύμβολο με το οποίο θα κάθιζαν στη θέση του δικαστή και στο τέλος για να

εισπράξουν τον ηλιαστικό μισθό. Αν ο κύβος ήταν μαύρος σήμαινε τον αποκλεισμό των ονομάτων των δέκα πινακίων από τη συνεδρίαση της Ηλιαίας. Η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε και στην κλήρωση αρχόντων. (Σακελλαρίου 2000 σελ 312)

Ο άρχων ανακοίνωνε τα ονόματα των κληρωθέντων, ενώ τα ονόματα των μη κληρωθέντων παρέμεναν στις εγκοπές του κληρωτηρίου μέχρι να τελειώσει η διαδικασία της κλήρωσης. Στη συνέχεια καλούσε τους άνδρες που είχαν κληρωθεί να επιλέξουν μια βάλανο μέσα από μια άλλη υδρία που πάνω της έφερε γράμματα από το Λ και πέρα ανάλογα με τον αριθμό των δικαστηρίων που έπρεπε να επανδρωθούν εκείνη την ημέρα. Το γράμμα της βαλάνου προσδιόριζε σε ποιο δικαστήριο οριζόταν ως μέλος. Τα γράμματα που διέκριναν κάθε δικαστήριο καθορίζονταν επίσης με κλήρωση που διενεργούσαν οι θεσμοθέτες νωρίς το πρωί της ίδιας ημέρας. Η κλήρωση που θα καθόριζε το γράμμα που θα τοποθετούσαν σε κάθε αίθουσα ήταν απλή χωρίς κληρωτήριο. Ένα δούλος στη συνέχεια τοποθετούσε σε κάθε αίθουσα το γράμμα που είχε κληρωθεί, η οποία αίθουσα ξεχώριζε από τις υπόλοιπες όχι μόνο από το γράμμα της αλλά και από το διαφορετικό χρώμα που είχε στο υπέρθυρο.

Τα ηλιαστικά δικαστήρια δίκασαν σε διάφορους χώρους και συχνά τύχαινε να λειτουργούν ταυτόχρονα περισσότερα από ένα. Ο καθένας από τους δικαστές έπρεπε να γνωρίζει σε ποιο δικαστήριο έπρεπε να κατευθυνθεί. Για να διευκολυνθεί η διαδικασία ακολουθήθηκε το σύστημα που κάθε χώρος κάποιου δικαστηρίου χαρακτηριζόταν από κάποιο χρώμα. Για παράδειγμα βατραχιούν (πράσινο), φοινικιούν (κόκκινο) και αυτό προσδιοριζόταν από τη βαφή που είχε κάποιο δοκάρι πάνω από την είσοδο του. Από την πλευρά τους οι δικαστές λάμβαναν μια βακτηρία πράσινου, κόκκινου ή οποιουδήποτε άλλου χρώματος αναλόγως με το δικαστήριο του προορισμού τους.(Σακελλαρίου 2000 σελ 312) Με την είσοδο τους οι δικαστές στο χώρο του δικαστηρίου παρέδιδαν τη βάλανο και τη βακτηρία στον αρμόδιο υπάλληλο και λάμβαναν ένα σύμβολο για να καθίσουν στη θέση τους.

Τα δικαστήρια ολοκλήρωναν τις διαδικασίες τους την ίδια μέρα εκτός αν συνέβαινε σεισμός ή θεομηνία ή άλλο γεγονός θεωρούμενο ως διοσημία. Οι δικαστές παρακολουθούσαν τη διαδικασία και εξέφραζαν την άποψη τους στο τέλος με τη ψήφο τους. Σε όλη τη διαδικασία παρακολουθούσαν τους διαδίκους να καταθέτουν τις απόψεις τους με αποδείξεις και υλικά τεκμήρια και με νόμους που είχαν συγκεντρώσει και αξιολογήσει οι ίδιοι. Η συνεδρίαση άρχιζε με συγκεκριμένη θρησκευτική τελετή που περιλάμβανε θυσία και προσευχές. Πριν αρχίσει η

διαδικασία για κάθε υπόθεση διαπιστωνόταν αν οι διάδικοι ήταν παρόντες,. Σε περίπτωση που ο κατηγορούμενος ή ο εναγόμενος απουσίαζε καταδικαζόταν ερήμην. Οι διάδικοι διέθεταν ίσο χρόνο για να απολογηθούν να διατυπώσουν τις απόψεις τους και να καταθέσουν τα αποδεικτικά τους στοιχεία. Για τη μέτρηση της διάρκειας του χρόνου χρησιμοποιούσαν ένα ειδικό όργανο την κλεψύδρα. (Σακελλαρίου 2000 σελ 313).

Η κλεψύδρα ήταν ένα δοχείο με μια τρύπα για να διαρρέει από αυτήν κατά σταγόνες το νερό. Δύο ίσες ποσότητες νερού χύνονταν σε ίσα χρονικά διαστήματα. Οι διάδικοι μιλούσαν σε ίσους χρόνους και αυτοπροσώπως. Προς το τέλος του 5^{ου} αι. τους δόθηκε το δικαίωμα να διαβάζουν σαν δικό τους ένα κείμενο που είχε συντάξει με παραγγελία τους ένας επαγγελματίας λογογράφος. Επίσης από τα μέσα του 4^{ου} αι. δινόταν η ευκαιρία σε κάποιον ικανό συγγενή του διαδίκου α μιλάει για λογαριασμό του που χαρακτηριζόταν ως συνήγορος ή σύνδικος. Από το 390 π.Χ οι μάρτυρες δεν παρουσιάζονταν στα δικαστήρια, διότι αρκούσε η ανάγνωση των καταθέσεων τους κατά την προδικαστική διαδικασία. Μετά την ακρόαση των δύο μερών το δικαστήριο έπρεπε να αποφανθεί για δύο θέματα: Πρώτον για το αν ευσταθούσε η μήνυση ή η αγωγή και δεύτερον για την αποτίμηση της αξίας μιας διεκδικήσεως. (Σακελλαρίου 2000 σελ 314).

Παράλληλα εφαρμόστηκαν διαδοχικά και δύο τρόποι ψηφοφορίας. Μέχρι και το 390 π.Χ ο δικαστής ελάμβανε μια ψήφο που ήταν είτε χαλίκι είτε όστρακο και προχωρούσε προς τις κάλπες που είχαν στηθεί και αφορούσε η μια τις ψήφους υπέρ του κατηγορούμενου και η άλλη τις ψήφους κατά, και έριχνε τη ψήφο του αναλόγως στην πρώτη ή τη δεύτερη κάλπη. Μετά το 390 π.Χ λάμβαναν δύο ψήφους από ορείχαλκο που έφεραν την επιγραφή ψήφος δημοσία. Της μια ψήφου ο άξονας ήταν διατρυπημένος ενώ της άλλης ήταν ακέραιος σημαίνοντας αντίστοιχα ναι και όχι. Το κράτος εκτελούσε μόνο τις ποινικές υποθέσεις και όχι τις υπόλοιπες. (Σακελλαρίου 2000 σελ 315).

Σχετικά με τα εγκλήματα για τα οποία ο νομοθέτης δεν είχε προβλέψει σχετικές ποινές τότε η δίκη έπαιρνε το χαρακτήρα του τιμητού αγώνος. Στους αγώνες αυτούς οι δικαστές καθόριζαν την ποινή που θα επιβαλλόταν στον κατηγορούμενο. Σ'αυτές τις περιπτώσεις διεξάγονταν δύο ψηφοφορίες: με την πρώτη καθοριζόταν η ενοχή ή όχι του κατηγορούμενου, και με τη δεύτερη αποφαιζόταν ποια ποινή θα επιβαλλόταν, επιλέγοντας μεταξύ των δύο, εκείνης αφενός που πρότεινε ο κατήγορος και εκείνης αφετέρου που ο ίδιος ο κατηγορούμενος

δήλωνε ότι θα αποδεχόταν για τον εαυτό του. Παρατηρείται τις περισσότερες φορές το εξής παράδοξο: οι κατηγορούμενοι να προτείνουν για τον εαυτό τους αυστηρές ποινές για να μην ωθήσουν τους δικαστές να κάνουν δεκτή την πολύ μεγαλύτερη ποινή που πρότεινε ο κατηγορός. (Biscardi 1991 σελ 426).

Ο Ηλιαστικός μισθός.

Οι ηλιαστές δεν ήταν επαγγελματίες δικαστές. Είχαν περισσότερα τα χαρακτηριστικά των κριτών παρά των δικαστών. Κάποιος θα μπορούσε να τους ταυτίσει με τους σημερινούς ενόρκους. Ο Περικλής καθιέρωσε μια αποζημίωση για κάθε μέρα που περνούσαν στα δικαστικά έδρανα. Η αποζημίωση αυτή στα μέσα του 5^{ου} αι. ανερχόταν στους δύο οβολούς και αργότερα ανήλθε στους τρεις χάρη στον Κλέωνα. Ο Περικλής αφού αποψίλωσε τις αρμοδιότητες του Αρείου Πάγου καθιέρωσε τη μισθοδοσία των δικαστών, ένα μέτρο που κατάφερε να τον καταστήσει δημοφιλή στον λαό του. Ο δικαστικός μισθός αποτέλεσε ένα μέτρο καινοτόμο για τους αθηναϊκούς θεσμούς, συνάμα όμως κρίθηκε και απαραίτητο, διότι ο αριθμός των δικών είχε αυξηθεί και δεν ήταν εύκολο να βρεθούν πολίτες πρόθυμοι να δικάζουν θυσιάζοντας όλη τη μέρα τους στα δικαστήρια χωρίς κανένα όφελος. (Todd 1990 σελ 146-173)

Ο ηλιαστικός μισθός αποτελούσε για τους Αθηναίους μια πρόσθετη πηγή εσόδων. Κάποιοι θεωρούσαν ότι οι δικαστές ήταν άτομα με οικονομική επιφάνεια διότι μπορούσαν να δικάζουν αφιερώνοντας όλη τη μέρα τους στα δικαστήρια. Για την κατηγορία αυτή των πολιτών η αποζημίωση ήταν καθαρά συμβολική. Για τους κατοίκους όμως της υπαίθρου τον 4^ο αι π.Χ η μετάβαση στην Αθήνα ήταν ταξίδι μακρινό και τα έξοδα της αποζημίωσης δεν επαρκούσαν και δεν αποτελούσαν κίνητρο για να τους παρακινήσουν να γίνουν μέλη των δικαστηρίων. Κάποιες άλλες απόψεις ερευνητών αναφέρουν ότι ένας μεγάλος αριθμός φτωχών αγροτών επιδίωκε τη θέση του δικαστή, διότι ο μισθός αποτελούσε γι αυτούς σημαντικό ποσό. Σύμφωνα με τον Αριστοφάνη στις Σφήκες το σώμα των δικαστών το αποτελούσαν άτομα χωρίς εργασία και χωρίς άλλες πηγές εσόδων. (Αριστοφάνης Σφήκες στ. 661) Από τις παραπάνω θέσεις των ερευνητών συνάγεται το συμπέρασμα ότι η δικαιοσύνη ήταν ταξική. Δικαιοσύνη των πλουσίων κατά των φτωχών και δικαιοσύνη των φτωχών κατά των πλουσίων. Ο ηλιαστικός μισθός αποτελούσε για την πόλη σημαντικό έξοδο. Σύμφωνα με τον Αριστοφάνη οι 6.000 δικαστές στοίχιζαν στην πόλη 150 τάλαντα το χρόνο δηλ, 150 δρχ ανά δικαστή κάθε χρόνο. (Αριστοφάνης ο.π).

Ο όρκος των Ηλιαστών

Κάθε χρόνο στην αρχή του αθηναϊκού ημερολογιακού έτους οι 6000 Αθηναίοι δικαστές έπρεπε να δώσουν στον λόφο του Αρδηττού ένα καθιερωμένο όρκο. (Thalheim 1906 σελ 152-156). Το κείμενο του όρκου των ηλιαστών έχει διασωθεί στον «κατά Τιμοκράτους» λόγο του Δημοσθένη. Το κείμενο του όρκου σε μετάφραση έχει ως εξής: «Θα δικάζω σύμφωνα με τους νόμους και τα ψηφίσματα του λαού της Αθήνας και της Βουλής των Πεντακοσίων και δεν θα υπερψηφίσω την εγκαθίδρυση της τυραννίας ούτε ολιγαρχίας. Αν κάποιος καταλύσει το δημοκρατικό πολίτευμα ή αν προτείνει ή θέσει σε ψηφοφορία κάτι σχετικό, δεν θα τον ακολουθήσω, δεν θα ψηφίσω κατάργηση των ιδιωτικών χρεών ούτε αναδασμό της αθηναϊκής γης, ή των σπιτιών των Αθηναίων. Δεν θα επαναφέρω στην Αθήνα τους εξόριστους ούτε τους καταδικασμένους σε θάνατο. Δεν θα διώξω ούτε εγώ ο ίδιος από την πόλη κανένα πολίτη παραβιάζοντας τους ισχύοντες νόμους και τα ψηφίσματα του αθηναϊκού λαού και της Βουλής, ούτε θα αφήσω κανένα άλλον να το κάνει., δεν θα επιτρέψω να ανέλθει σε κανένα αξίωμα όποιος δεν έχει λογοδοτήσει για προηγούμενο αξίωμα του, ακόμη και αν πρόκειται για τους εννέα άρχοντες, για τον ιερομνήμονα ή για κάποιον από αυτούς που εκλέγονται την ίδια μέρα με τους εννέα Άρχοντες, δηλαδή τους κήρυκες, τους πρεσβευτές ή τους βουλευτές. Δεν θα εμπιστευτώ δυο φορές στο ίδιο πρόσωπο το ίδιο αξίωμα, ούτε δύο αξιώματα σε ένα μόνο πολίτη το ίδιο έτος. Δεν θα δεχτώ δώρα ως Ηλιαστής ούτε εγώ ο ίδιος ούτε με τη μεσολάβηση άλλου ή άλλης, με κανένα τέχνασμα ή μηχανορραφία. Είμαι μεγαλύτερος από τριάντα ετών και θα ακούσω εξίσου προσεκτικά τον ενάγοντα και τον εναγόμενο και θα αποφασίζω αποκλειστικά με βάση την ίδια υπόθεση.» (Δημοσθένης *Κατά Τιμοκράτους* 149-150).

Σύμφωνα λοιπόν με το χωρίο του Δημοσθένη οι υποχρεώσεις των δικαστών σύμφωνα με τον όρκο τους καταγράφονται ως εξής:

- Έπρεπε να σέβονται τους νόμους και τα ψηφίσματα του λαού της Αθήνας. Είναι πρόδηλο ότι γίνεται διάκριση μεταξύ των νόμων και των ψηφισμάτων που εκδίδονταν από την Εκκλησία του Δήμου και από τη Βουλή, υποδηλώνοντας ότι τόσο οι νόμοι όσο και τα ψηφίσματα αναγνωρίζονταν ως τμήμα της ισχύουσας νομοθεσίας και ήταν οι μόνες πηγές δικαίου της Αθήνας.(Στεφανόπουλος 661-662)

- Να σέβονται το δημοκρατικό πολίτευμα να το προστατεύουν και να μην συμμετέχουν σε προσπάθειες για την ανατροπή του.
- Να μην επιτρέπουν την κατάργηση των ιδιωτικών χρεών ούτε την αναδιανομή της αθηναϊκής γης και των σπιτιών των Αθηναίων.
- Να μην επαναφέρουν τους εξόριστους και τους καταδικασμένους σε θάνατο, και να σέβονται και να μην καταδικάζουν σε απέλαση ξένους εν προκειμένω τους μετοίκους και τους παρεπίδημους ξένους. Δηλαδή στους ξένους που διέμεναν μόνιμα στην Αθήνα και εκείνους που ήταν περαστικοί. Από τα τέλη του 4^{ου} δεν μπορούσε κανείς να διακρίνει διαφορές μεταξύ των δύο και για τον λόγο αυτό γίνεται αναφορά στον όρκο.
- Να σέβονται όλες τις αρχές που ίσχυαν για τους αξιωματούχους της πόλης. Να μην επιτρέπουν κάποιος να εκλεγεί αξιωματούχος σε περίπτωση που δεν είχε λογοδοτήσει για προηγούμενο αξίωμα του, ή να επιτρέψουν να ασκήσει κάποιος το αξίωμα για δύο φορές τον ίδιο χρόνο.
- Να μην δωροδοκηθούν με κανένα τρόπο, να είναι αμερόληπτοι και ανεπηρέαστοι κατά την άσκηση των δικαστικών καθηκόντων τους και να ψηφίζουν αποκλειστικά για το ζήτημα που αφορά η υπόθεση.

6.2. Τα Ηλιαστικά Ποινικά Δικαστήρια.

Η στάση των αρχαίων απέναντι στην ανθρωποκτονία και τη δίωξη της υπήρξε δέσμια δύο αρχέγονων πεποιθήσεων, του μιάσματος που προκαλείται από το αίμα και της αντεκδίκησης. Η εξάλειψη του μιάσματος επιτυγχάνεται με την αποπομπή αυτού που το προκάλεσε, δηλαδή με την εξορία. Προκειμένου οι δικαστές να μην μαιίνονται από τους δράστες οι δίκες που αφορούσαν ανθρωποκτονίες διεζάγονταν στην ύπαιθρο. Έχουν καταγραφεί ανορθολογικές πρακτικές μέσα από τις οποίες εκφράζεται το δέος του μιάσματος, όπως δίκες ζώων, εξορισμός, καταποντισμός ή ταφή του πράγματος που προκάλεσε τον θάνατο ενός ανθρώπου, ή ακόμη και η χωριστή ταφή του χεριού ενός αυτόχειρα. Κάποτε η ανθρωποκτονία γεννούσε το δικαίωμα της αντεκδίκησης και της εξαγοράς του και αυτό φαίνεται από τις νομοθετικές ρυθμίσεις περί ανθρωποκτονίας. Ακόμη και κατά τον 4^ο αι. το αδίκημα δεν διωκόταν αυτεπαγγέλτως και στην περίπτωση που ο δράστης δεν ενήργησε από πρόθεση τότε

οι συγγενείς μπορούσαν να μην ασκήσουν δίωξη αλλά να έλθουν σε συμβιβασμό.(Τρωϊανός 2010 σελ33)

Για κάθε ειδικότερη μορφή που αποκτούσε μια ανθρωποκτονία υπήρχε στην Αθήνα και το αρμόδιο δικαστήριο για να την εκδικάσει. Την προεδρία όλων των φονικών δικαστηρίων την είχε ο άρχων Βασιλεύς και από το 403 π.Χ τα μέλη τους επιλέγονταν μεταξύ των λαϊκών δικαστών τους οποίους ο κλήρος ανεδείκνυε ως μέλη της Ηλιαίας για ένα έτος. Ο Άρειος Πάγος παρά την μείωση των αρμοδιοτήτων του εξακολουθούσε να εκδικάζει υποθέσεις ανθρωποκτονίας από πρόθεση καθώς και πρόκλησης σωματικής βλάβης από πρόθεση, επίσης και τα αδικήματα του εμπρησμού και τη χρήση δηλητηριώδους ουσίας καθώς ο δράστης δεν ενήργησε από πρόθεση και το θύμα είχε την ιδιότητα του πολίτη.(Τρωϊανός 2010 σελ 33)

Το Παλλάδιον Δικαστήριο συνεδριάζε εκτός των τειχών της πόλεως είχε την αρμοδιότητα να εκδικάζει τις υποθέσεις «μη εκ προνοίας φόνου» δηλαδή τους ακουσίους φόνους, τους τυχαίους φόνους, και τις απόπειρες φόνου πολίτη, μετοίκου, ξένου ή δούλου.(Δημ κατά Νεαίρας 10) Κατά τις αρχαίες μαρτυρίες στις αρμοδιότητες του Παλλαδίου ενέπιπε και η εκδίκαση ανθρωποκτονίας στην οποία ο δράστης ενήργησε κατόπι βουλεύσεως. Η ανθρωποκτονία που συγκεντρώνει το στοιχείο της βουλεύσεως και εκδικάζεται από το Παλλάδιον δεν έχει καμία σχέση με τον εκούσιο φόνο που εκδικάζεται από τον Άρειο Πάγο.

Πρόκειται από τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο θάνατος ενός προσώπου επήλθε ως αποτέλεσμα ηθελημένης πράξης του δράστη, ωστόσο δεν αποδεικνύεται η φυσική αμεσότητα του δράστη που είναι αναγκαίο για να υπαχθεί η υπόθεση στην αρμοδιότητα των Αρεοπαγιτών. Επομένως στην έννοια της ανθρωποκτονίας από βουλεύσεως θα πρέπει να συμπεριλάβουμε τόσο την ηθική αυτουργία όσο και τις περιπτώσεις που το αποτέλεσμα δεν προκλήθηκε από ιδιόχειρη ενέργεια του δράστη, αλλά από τις συνθήκες που αυτός προκάλεσε για να επέλθει ο θάνατος του θύματος. Εξάιρεση αποτελούσε ο εμπρησμός και η χρήση δηλητηρίου που εκδικάζονταν από τον Άρειο Πάγο. (Τρωϊανός 2010 σελ 34)

Σε περίπτωση καταδικαστικής απόφασης ο κριθείς ως ένοχος έπρεπε να εγκαταλείψει τη χώρα εντός ορισμένου χρόνου και ακολουθώντας συγκεκριμένη έξοδο, και να μείνει εξόριστος ωσότου τύχει του ευεργετήματος της παροχής συγγώμης από τους συγγενείς του θύματος. Όταν

συνέβαινε αυτό επιτρεπόταν να επανέλθει αλλά υπό όρους και ακολουθώντας ορισμένους κανόνες. Έπρεπε να τελέσει θυσίες προς τους θεούς, να καθαρθεί και να εκτελέσει και άλλες πράξεις υποχρεωτικώς όπως προέβλεπε ο σχετικός νόμος. Αν κάποιος διωκόταν για φόνο από το Παλλάδιον η πρώτη πράξη ήταν η προκήρυξη στην αγορά κατόπιν εντολής του αρμόδιου άρχοντα Βασιλέως ενώπιον του οποίου κατατίθεντο οι σχετικές καταγγελίες. Στη συνέχεια και ενώπιον δύο μαρτύρων καλούσε τον κατηγορούμενο ενώπιον του αρμόδιου άρχοντος να απολογηθεί. (Κυριακόπουλος σελ 568)

Το Δελφίνιο αποτελούσε το τρίτο ποινικό δικαστήριο της αρχαίας Αθήνας και εκδίκαζε της υποθέσεις του δίκαιου φόνου. Εν προκειμένω ο κατηγορούμενος ομολογεί μεν τον φόνο αλλά ισχυρίζεται ότι νομίμως τον διέπραξε. Και αυτό σύμφωνα με όσα έκριναν οι θεοί στη δίκη του Ορέστη υπάρχουν και δίκαιοι φόνοι που νομίμως μένουν ατιμώρητοι εφόσον διαπιστωθεί η νομιμότητα τους. (Κυριακόπουλος σελ 568). Σύμφωνα με τον σχετικό νόμο ο θάνατος ενός προσώπου δεν επιφέρει κυρώσεις εφόσον η διάπραξη του έγινε κατά τη διάρκεια αθλητικών αγώνων και χωρίς τη βούληση του δράστη, μετά από επίθεση του θύματος, ή ακόμη και σε πολεμικές συνθήκες εφόσον ο δράστης ισχυριστεί ότι πέρασε το θύμα για εχθρό. Επίσης δίκαιος φόνος θεωρείται ο φόνος του εραστή της συζύγου, της μητέρας, της αδελφής θυγατέρας του δράστη που θα συλλάβει τους μοιχούς επ' αυτοφώρω. (Τρωϊανός 2010 σελ 34,35).

Ο φόνος της μητέρας του από τον Ορέστη κρίθηκε από τους θεούς ως δίκαιος φόνος έστω και με την ψήφο της Αθηνάς που έφερε ισοψηφία στο δικαστήριο των θεών, διότι θεωρήθηκε ότι διαπράχθηκε κάτω από έντονη ψυχολογική φόρτιση και ψυχική διαταραχή του δράστη, αλλά ταυτόχρονα ήταν συνεπής με τις επιταγές του πανάρχαιου νόμου σύμφωνα με τον οποίο ο γιος ήταν υποχρεωμένος να εκδικηθεί τον θάνατο του πατέρα του. (Π. Κυριακόπουλος ο.π σελ 568). Παράλληλα στο πεδίο των αδικημάτων κατά της ζωής ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η περίπτωση ευθύνης ιατρού για το θάνατο ασθενούς. Για τους αρχαίους ο γιατρός δεν φέρνει καμία ευθύνη και ο νόμος τον δικαιώνει. *«ο ασθενής ως ουκ απέθανεν, ομην ιατρός ου φονεύς αυτού έστιν, ο γαρ νόμος απολύει αυτό»* (Αντιφών, Τετραλογία Γ,5).

Το τέταρτο ποινικό δικαστήριο το Πρυτανείο είχε την αρμοδιότητα για εκδίκαση υποθέσεων ανθρωποκτονίας από άγνωστο δράστη καθώς και τις περιπτώσεις όπου ο θάνατος προκαλείται από κάποιο ζώο ή από την πτώση κάποιου αντικειμένου. Στις περιπτώσεις αυτές η δίκη δεν απέβλεπε στην τιμωρία του δράστη αλλά περισσότερο λειτουργούσε για την εξάλειψη

του μιάσματος που προκάλεσε ο βίαιος θάνατος ενός ανθρώπου.(Τρωϊανός 2010: σελ 35). Για τον λόγο αυτό σε περίπτωση που δεν ανακαλυπτόταν ο δράστης καταδικάζαν τα όργανα του εγκλήματος. Παρόλο που φαίνεται αδιανόητο και ανορθολογιστικό, ωστόσο υπήρχε ισχυρή η επίδραση της θρησκείας σύμφωνα με την οποία ούτε τα όργανα του φόνου έπρεπε να μένουν ατιμώρητα αφού προκάλεσαν θάνατο. Αυτό πρέσβευε ο πανάρχαιος Ιερός Νόμος που ίσχυε σε όλο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, σύμφωνα με τον οποίο ο συγγενής του φονευθέντος ήταν υποχρεωμένος να ακολουθήσει την εκφορά της σορού του συγγενή του φέροντας δόρυ, και με δημόσια προσαγόρευση επί του τάφου έπρεπε να παραγγείλει στον φονέα να απέχει από όλες τις δημόσιες τελετές. Δημόσιους και ιερούς χώρους, και επί τρεις μέρες όφειλε να παραμείνει και να φυλάττει τον τάφο. (Κυριακόπουλος σελ 569)

Το εν Φρεαττοί είναι το πέμπτο φονικό δικαστήριο των Αθηναίων. Το δικαστήριο αυτό βρισκόταν στον Πειραιά κοντά στη θάλασσα και δικάζε άτομα στα οποία είχε επιβληθεί η ποινή της εξορίας για ακούσιο φόνο και δικάζονταν για ανθρωποκτονία από πρόθεση. (Τρωϊανός 2010 σελ 35). Τα μέλη του δικαστηρίου της Φρεαττύδος αναδεικνύονταν με κλήρωση Ο κατηγορούμενος απολογείται πάνω από το πλοίο που τον μετέφερε, διότι αυτό πρέσβευαν και υπαγόρευαν θρησκευτικοί λόγοι προκειμένου να μην αγγίξει την Αττική γη με το μίasma που έφερε από τον φόνο αλλά και για μην τον δικάσει η πολιτεία χωρίς την απολογία του. Ο κατηγορούμενος λοιπόν πάνω από το πλοίο ανέπτυσε την απολογία και την υπεράσπιση του, οι δε δικαστές από τη ξηρά τον άκουγαν και τον έκριναν. Αν καταδικαζόταν υφίστατο την ποινή του εκούσιου θανάτου, εάν αθωνόταν απαλλάσσόταν από την ποινή συνέχιζε όμως να παραμένει εξόριστος για τον ακούσιο φόνο.(Κυριακόπουλος σελ 570)

6.3. Ναυτοδικεία- Εμποροδικεία

Οι ναυτικές πόλεις της Ελλάδας λειτουργούσαν τα δικαστήρια τους προκειμένου να επιλύονται οι διαφορές που προέκυπταν μεταξύ των εμπόρων αλλοδαπών ή μη κατά την άσκηση των θαλάσσιων δραστηριοτήτων τους. Στην Αθήνα τα δικαστήρια της Ηλιαίας λειτουργούσαν και ως ναυτοδικεία- εμποροδικεία. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη οι εμπορικές υποθέσεις πρέπει να εκδικάζονταν από τα κοινά δικαστήρια στα οποία εξασφαλιζόταν πλήρως η αμεροληψία των δικαστών με το σύστημα της κλήρωσης τους την ίδια ακριβώς μέρα κατά την οποία επρόκειτο να διεξαχθεί η δίκη. Σε περίπτωση δε που συνέβαινε το αντίθετο τότε θα καταστρατηγείτο η

αρχή της αμεροληψίας αφού οι δικαστές θα επιλέγονταν χωρίς κλήρωση μέσα από τον στενό κύκλο των ασχολουμένων με το εμπόριο (.Δημάκης 1994 σελ 308,309)

Στα εμποροδικεία εισάγονταν για εκδίκαση όλες οι υποθέσεις που είχαν σχέση με το εμπόριο. Για να θεωρηθεί μια δίκη ως εμπορική ώστε να εμπίπτει στις αρμοδιότητες τους έπρεπε να υπάρχει μεταξύ των διαδίκων γραπτή συμφωνία που να αφορά το θαλάσσιο εμπόριο και ειδικότερα σε αποστολές από την Αθήνα σε λιμάνια υπερπόντια η σε φορτώσεις από τα λιμάνια αυτά προς την Αθήνα. (U.E Paoli σελ 136) Σχετικά με το ποιοι παρίσταντο ως διάδικοι στα αθηναϊκά εμποροδικεία ο Αριστοτέλης είναι σαφής και αναφέρει συγκεκριμένα ότι έπρεπε απλώς να δηλώσουν ότι είναι ναύκληροι ή έμποροι. Στα δικαστήρια αυτά είχαν είσοδο οι πάντες και δεν χρειαζόταν να αποδείξουν αν ήταν ελεύθεροι ή Αθηναίοι πολίτες. Το γεγονός ότι μπορούσαν οι ξένοι έμποροι να παρίστανται στα αθηναϊκά εμποροδικεία χωρίς την παρουσία κάποιου προστάτη συντελούσε στην ανάπτυξη του Πειραιά ω εμπορικού κέντρου. (Δημάκης 1994 σελ 310)

Οι εμπορικές δίκες ανήκαν στην κατηγορία των εμμήνων δικών, αυτές δηλαδή των οποίων το αποτέλεσμα της απόφασης έπρεπε να εκδίδεται το αργότερο μέσα σ'ένα μήνα από την υποβολή στους αρμόδιους άρχοντες της σχετικής αγωγής. Η σύντομη εκδίκαση των υποθέσεων ήταν επιβεβλημένη λόγω της φύσεως του αντικειμένου προς εκδίκαση. Για το λόγο αυτό οι διάδικοι απαλλάσσονταν από την υποχρέωση να καταφεύγουν σε διαιτησίες ώστε να βλέπουν γρήγορα διεκπεραιωμένες τις υποθέσεις τους και να φεύγουν γρήγορα πριν φτάσει ο χειμώνας. (ο.π σελ 311) Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη οι θεσμοθέτες ήταν εκείνοι που ο νόμος τους ανέθετε να επιλαμβάνονται την επίλυση των εμπορικών υποθέσεων και ναυτικών αδικημάτων. Για όσους διέπρατταν αδικήματα σε βάρος των εμπόρων ή των εφοπλιστών όριζαν την ποινή φυλάκισης ωστόσο εξοφλήσουν το ποσό που τους επιδικάστηκε να καταβάλουν, προκειμένου να μην αδικούνται οι ασχολούμενοι με το εμπόριο της ξηράς και της θάλασσας. (Κυριακόπουλος σελ 571)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΠΡΟΔΙΚΑΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ.

7.1. Υποχρεωτική προδικασία.

Η εκκίνηση του δικονομικού μηχανισμού άρχιζε με την κατάθεση δικογράφου αγωγής ενώπιον των Αρχόντων . Ο αρμόδιος κατά περίπτωση άρχων αναλάμβανε την προκαταρκτική εξέταση των στοιχείων της υπόθεσης, τα δικόγραφα των αγωγών, τις μαρτυρικές καταθέσεις και τα έριχνε εντός ειδικού κιβωτίου του εχίνου το οποίο έκλεινε και το σφράγιζε. Οι άρχοντες δεν ήταν επιφορτισμένοι να αποφασίζουν επί της ουσίας αλλά ήταν αρμόδιοι για τις παρακάτω δικονομικές πράξεις: Παρελάμβαναν τις αγωγές και μηνύσεις και εξέταζαν τον βαθμό ή μη της αρμοδιότητας τους. Διεξήγαν την ανάκριση αφού εξέταζαν το βαθμό πληρότητας του φακέλου καθώς επίσης και το αν μπορούσε να γίνει δεκτή η αγωγή. Όριζαν τον κλητήρα ή τον ίδιο τον ενάγοντα για την κλήτευση του αντιδίκου.

Φρόντιζαν για την κατάρτιση του φακέλου και για την εγγραφή των υποθέσεων στο πινάκιο για τον προσδιορισμό της εκδίκασης ενώπιον των Διαιτητών ή των Ηλιαστών. Εξέδιδαν την προδικαστική απόφαση σύμφωνα με την οποία ο κατηγορούμενος για φόνο ή άλλα σοβαρά αδικήματα διατασσόταν να απέχει από ιερούς και δημόσιους χώρους και από τις επίσημες θρησκευτικές εορτές. Τέλος ήταν αρμόδιοι για την ηγεμονία των δικαστηρίων, δηλαδή την άσκηση των καθηκόντων του προέδρου στα δικαστήρια, για τη διευθέτηση τν συζητήσεων αλλά και για την τήρηση της ευκοσμίας και της τάξης κατά τη διάρκεια των δικών. (Κυριακόπουλος σελ 572,573)

7.2. Έναρξη της Δίκης.

Την εναρκτήρια πράξη της τακτικής διαδικασίας αποτελούσε η προφορική κλήση που απευθυνόταν από μέρους του κατηγορούμενου προς τον κατηγορούμενο, ή από τον ενάγοντα προς τον εναγόμενο. Δεν ήταν επιτρεπτή η διεξαγωγή δίκης χωρίς την προηγούμενη έγκυρη κλήτευση του και χωρίς να έχει λάβει γνώση του δικογράφου για να προετοιμάσει την άμυνα του. (Κυριακόπουλος σελ 573) Η επίδοση γινόταν ενώπιον σε έναν ή δύο μάρτυρες κλητήρες. (M.Dowell σελ 22). Σε περίπτωση που δεν ήταν δυνατή η ανεύρεση του κατηγορούμενου η κλήση γινόταν στο σπίτι του, επί παρουσία κάποιων από τους οικείους του ή τους γείτονες του. (Δημοσθένους προς Τιμόθεον 19).

Πολλές φορές αν ο εναγόμενος δεν παρουσιαζόταν ενώ είχε κληθεί νομότυπα τότε καταδικαζόταν ερήμην, έχοντας πάντα το δικαίωμα ανάκλησης της ερημοδικίας σε περίπτωση που η απουσία του ήταν δικαιολογημένη. Σε περίπτωση που αποδεικνυόταν ότι δεν είχε κληθεί καθόλου τότε η ερήμην καταδίκη κηρυσσόταν άκυρη εφόσον ασκούσε ένσταση εντός ορισμένης ημερομηνίας ή πετύχαινε να καταδικαστούν οι κλητήρες μετά την άσκηση εναντίον τους της γνωστής γραφής ψευδομαρτυρίας. Η πρόσκλησις δεν επιτρεπόταν να γίνεται κατά τις εορτάσιμες ή τις αποφράδες ημέρες. Αντιθέτως μπορούσε να επιδίεται κατά τις ημέρες που συνεδρίαζε η Εκκλησία του Δήμου, ενώ σε τέτοιες περιπτώσεις οι υπόλοιπες διαδικαστικές πράξεις αναβάλλονταν για να μην παρεμποδίζονται οι πολίτες στην άσκηση του δικαιώματος τους, του εκκλησιάζειν.(Bicardi 1991 σελ 418,419)

Από την επίδοση της πρόσκλησης μέχρι την ημέρα έναρξης της δίκης έπρεπε να περάσουν τουλάχιστον πέντε ημέρες κατά τις οποίες ο ενάγων επέδιδε στον αρμόδιο άρχοντα τις αναφορές και τα αιτήματα του, τους λόγους της κατηγορίας προσδιορίζοντας και τη νομική βάση του αιτήματος του. Παράλληλα κατέθετε και ένα ποσό για τα έξοδα της δίκης ή έναντι πιθανών προστίμων σε περίπτωση ήττας. Επίσης και ο εναγόμενος ήταν υποχρεωμένος στην κατάθεση ενός υπομνήματος, τη λεγόμενη αντιγραφή, μέσα από το οποίο παρέθετε τις δικές του εκδοχές. Αργότερα το περιεχόμενο των υπομνημάτων των διαδίκων βεβαιωνόταν με την αντωμοσία (είδος όρκου) όταν οι διάδικοι εμφανίζονταν εμπρός στον άρχοντα και άρχισε η ανάκριση.(Biscardi 1991 σελ 419)

Ο εναγόμενος μπορούσε κατά την προδικαστική διαδικασία να υποβάλει ένσταση παραγραφής ζητώντας την απόρριψη της αγωγής εναντίον του για τους λόγους που παρέθετε και ήταν βάσιμη σύμφωνα με το ισχύον δίκαιο. Επί της ενστάσεως παραγραφής δεν αποφαινόταν ο Εισαγωγέυς ωστόσο συνυπέβαλε στην κρίση του δικαστηρίου το θέμα αποδοχής ή απόρριψης της ένστασης και το κύριο θέμα της αγωγής το οποίο συζητούσαν μετά την απόρριψη της ένστασης περί παραγραφής. Εάν γινόταν δεκτή η ένσταση, τότε η αγωγή κηρυσσόταν απαράδεκτη ο ενάγων καταδικαζόταν στην επωβελία και η δίκη περαιωνόταν, εκτός αν η ένσταση παραγραφής αφορούσε τον τύπο αγωγής, που τότε η υπόθεση μπορούσε να αρχίσει εκ νέου. (Κυριακόπουλος σελ575)

Από την μεριά του ο ενάγων μπορούσε να προβεί σε έγγραφη αντέσταση, τη λεγόμενη διαμαρτυρία, με την προσκόμιση και μαρτύρων, με την οποία ζητούσε την απόρριψη της ένστασης του αντιδίκου του. Η διαμαρτυρία μπορούσε να υποβληθεί και αυτοτελώς από τον ενάγοντα για να προλάβει τον εναγόμενο στην κατάθεση δικόγραφου παραγραφής. Επίσης σε διαδικασία κλήρου, (κληρονομιάς) ο καθένας που είχε αξιώσεις κηδεστίας προς τον αποθανόντα για την διεκδίκηση της περιουσίας του μπορούσε να τη σταματήσει με τη διαμαρτυριάν μη επίδικον τον κλήρον είναι και μ'αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να εξασφαλίσει την εκδίκαση της αξίωσης του πριν ακουστούν οι αμφοισβητούντες. (Κυριακόπουλος σελ 576)

7.3. Αποδεικτικά μέσα για τη διενέργεια δίκης.

Ο Αριστοτέλης κατέτασσε τις αποδείξεις που προσκόμιζαν οι ενάγοντες προκειμένου να επιβεβαιώσουν και να ενισχύσουν τις απόψεις και τους ισχυρισμούς τους, σε πέντε κατηγορίες ήτοι: οι νόμοι, οι μάρτυρες, αι συνθήκαι, οι βάσανοι και οι όρκοι. Πρωτίστως οι Νόμοι αναφέρονται μέσα στα αποδεικτικά μέσα διότι οι δικαστές ήταν μεν υποχρεωμένοι να δικάζουν σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία ωστόσο δεν ήταν υποχρεωμένοι να γνωρίζουν τους νόμους, επομένως λοιπόν μπορούσαν και να μην τους εφαρμόσουν αν δεν τους προσκομίζονταν. Κάποιος διάδικος ο οποίος δεν προσκόμιζε τον νόμο που τον αφορούσε ενώπιον του δικαστηρίου αποδεχόταν σιωπηρά ότι δεν επιθυμούσε την εφαρμογή του. (Biscardi 1991 σελ 421).

Σχετικά με τους μάρτυρες οι καταθέσεις τους γίνονταν αποδεκτές χωρίς κανένα περιορισμό αρκεί τα πρόσωπα να μην είχαν μειωμένη νομική δυνατότητα. Για το λόγο αυτό δεν

μπορούσαν να καταθέτουν ως μάρτυρες οι γυναίκες, τα παιδιά, οι δούλοι. Οι γυναίκες και οι δούλοι μπορούσαν να καταθέτουν μόνο σε αδικήματα που αφορούσαν εγκλήματα αίματος. Η δυνατότητα αυτή σχετικά με τους δούλους και τις γυναίκες δικαιολογείται διότι κατείχαν αυτοτελή προσωπικότητα μέσα στο πλαίσιο του οικογενειακού και του θρησκευτικού δικαίου. Ο δούλος θεωρείτο ως βασικό στοιχείο μέσα στη διαδικασία διώξεως του φονιά εκ μέρους της οικογένειας του θύματος, και για το λόγο αυτό δικαιολογείτο η ικανότητα του να καταθέτει στις διεξαγόμενες για ανθρωποκτονία δίκες. Σε διαφορετικές υποθέσεις οι καταθέσεις των γυναικών και των δούλων λαμβάνονταν με εξώδικη πράξη η οποία απαιτούσε τη συγκατάθεση του κυρίου της γυναίκας και του δούλου. Εάν ο κύριος δεν αποδεχόταν την πρόσκληση τούτο αποτελούσε επιχείρημα εναντίον του. (Κυριακόπουλος σελ 422,423).

Σχετικά με τις εξώδικες μαρτυρίες των δούλων αυτές λάμβαναν υπόσταση, αξιοπιστία και σημασία μόνο σε περίπτωση που είχαν προηγηθεί βασανιστήρια. Αν ο κύριος του δούλου τον πρόσφερε για βάσανο και σε περίπτωση που κάποιος δεν συμφωνούσε με τα βασανιστήρια τότε ο διάδικος που ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για την κατάθεση του δούλου φρόντιζε να αναγραφεί στα πρακτικά η σχετική πρόσκληση για να αποκτήσει αποδεικτική αξία για τον διάδικο που προκάλεσε την υπόθεση. Ο όρος Συνθήκαι ήταν γενικευμένος διότι περιλάμβανε κάθε γραπτό έγγραφο ακόμη και των συγγραφών των ναυτοδικείων. Ακόμη και τα υπομνήματα δηλ οι διάφορες σημειώσεις που αναφέρονταν σε δάνεια θεωρούντο ως Συνθήκαι αρκεί να είχαν συνταχθεί από τραπεζίτη και να αποτελούσαν πλήρη απόδειξη για τα δικαστήρια. (Κυριακόπουλος σελ 423)

Ο όρκος μαζί με τους μάρτυρες αποτελούσαν τα μοναδικά αποδεικτικά μέσα για το λόγο ότι οι δίκες διεξάγονταν αποκλειστικώς προφορικά χωρίς έγγραφες αποδείξεις. Στη συνέχεια όταν επιτράπηκε και η προσαγωγή εγγράφων για να χρησιμεύσουν ως αποδεικτικά στοιχεία, η σημασία του όρκου άρχισε να μειώνεται και να επιβάλλεται μόνο με πρωτοβουλία ενός από τα διάδικα μέρη μέσω προσκλήσεως που στην ουσία καλείτο ο αντίδικος να δώσει όρκο ή αυτός ο ίδιος ή κάποιο πρόσωπο που βρισκόταν κάτω από την εξουσία του. Σε περίπτωση που η απάντηση του αντιδίκου ήταν αρνητική και αυτό αποτελούσε αρνητικό επιχείρημα εις βάρος αυτού που την προσκάλεσε. (Κυριακόπουλος σελ 423,424).

7.4. Οι κυριότερες επιβαλλόμενες ποινές.

Μετά από κάθε αγωγή και δίκη ακολουθούσε η επιβολή της ποινής η οποία ήταν ανάλογη με το βαθμό κινδύνου και τη σοβαρότητα του αδικήματος. Η επιβολή προστίμου αφορούσε τις απλές πταισματικές υποθέσεις και την επέβαλλε ο υπεύθυνος άρχων. Μια άλλη επιβαλλόμενη ποινή ήταν η χρηματική. Η χρηματική ποινή επιβαλλόταν κατά τη διαδικασία ιδιωτικών αγωγών στον ηττηθέντα και την εισέπραττε ο νικητής. Σε περίπτωση που δεν την επέδιδε καταδικαζόταν σε επιπλέον αντίστοιχη χρηματική ποινή προς το δημόσιο. Επίσης με χρηματική ποινή τιμωρείται αν κάποιος κατέθετε μήνυση για προσωπική προσβολή που κατά τον αθηναϊκό νόμο όμως θεωρείτο δημόσιο αδίκημα. Η ποινή ήταν να πληρώνει το ποσό των χιλίων δραχμών στο ελληνικό δημόσιο. Παράλληλα για σωματική βλάβη ή για εξύβριση ο παθών μπορούσε να εγείρει τη δίκη αικίας όπου ο δράστης καταδικαζόταν για την καταβολή χρηματικής ποινής προς το δημόσιο ή ακόμη και με θανατική ποινή εφόσον οι σωματικές βλάβες ήταν σοβαρές. (Κυριακόπουλος σελ 485,486)

Ένα άλλο είδος ποινής αποτελούσε η απαγόρευση εισόδου και η παραμονή σε ιερούς και δημόσιους χώρους, καθώς και η συμμετοχή στις δημοτελείς εορτές. Η ποινή με την οποία ο κατηγορούμενος καθίστατο κοινωνικά περιθωριοποιημένος απαγγελλόταν στο δικαστήριο και στην Αγορά. Επιβαλλόταν στους κατηγορούμενους για ανοσιότητα, για άρνηση στράτευσης, ομοφυλοφιλία, και επίσης προβλεπόταν και μέχρις της εισαγωγής τους στα δικαστήρια και για τους τελούντες υπό κατηγορία φόνου. Με την ποινή της φυλάκισης ή των δεσμών τιμωρείτο όποιος είχε καταδικαστεί ως οφειλέτης του δημοσίου και όποιος καταδικαζόταν σε χρηματική ποινή αλλά δεν την κατέβαλλε φυλακιζόταν μέχρι να την αποδώσει. Η ποινή της φυλάκισης θεωρείτο ως βαρύτερη προσβολή της προσωπικότητας του Αθηναίου πολίτη λόγω της στέρησης της ατομικής του ελευθερίας και για το λόγο αυτό το Αττικό Σύνταγμα προέβλεπε τις λεπτομέρειες και τους όρους επιβολής της. (Κυριακόπουλος σελ 487)

Ειδικότερα η φυλάκιση επιβαλλόταν μόνο από τα Ηλιαστικά δικαστήρια και μόνο κατόπιν κρίσης. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις ήταν υποχρεωτική η φυλάκιση χωρίς να έχει προηγηθεί κρίση μόνο σε αυστηρώς σοβαρά αδικήματα όπως αυτών που συλλαμβάνονταν επ' αυτοφώρω για προδοσία της πόλης, ή την κατάλυση του πολιτεύματος. Επιτρεπόταν επίσης η προφυλάκιση μέχρι να οδηγηθούν σε δίκη αυτών που κατηγορούνταν για κακοποίηση γονέων, για αστρατεία, για πορνεία και αυτών που κατηγορούνταν για ανθρωποκτονία εφόσον

παρέβαιναν τους περιορισμούς που τους είχαν επιβληθεί. Ποινή αποτελούσε και η δήμευση της περιουσίας αυτών που άσκησαν το οποιοδήποτε δημόσιο αξίωμα και καταδικάστηκαν για διαφθορά , επίσης αυτών που δεν κατέβαλλαν το ποσό της εγγύησης το οποίο είχαν εγγυηθεί , και εκείνων που κατηγορήθηκαν για φόνο εκ προθέσεως.(Κυριακόπουλος σελ 488,489)

Η βαρύτερη ποινή πλην της εσχάτης των ποινών θεωρείτο η ατιμία. Διακρινόταν σε μερική και ολική. Θεωρείτο βαρύτερη διότι με την επιβολή της ο Αθηναίος πολίτης στερείτο τα δικανικά του δικαιώματα, την πολιτική του ιδιότητα και τα πολιτικά του δικαιώματα. Επιβαλλόταν πάντα κατόπι δικαστικής απόφασης για παραβάσεις του κοινού ποινικού δικαίου και για πολιτικά εγκλήματα. Η εσχάτη των ποινών ήταν η θανατική ποινή και επιβαλλόταν για εγκλήματα εσχάτης προδοσίας και για εγκλήματα περί της γενετήσιας ελευθερίας. Η Αθηναϊκή δημοκρατία απαιτούσε από τους πολίτες της να αρθρώνουν αξιόπιστο λόγο και να είναι αδιάφθοροι. Όποιος τολμούσε να παραπλανήσει με ψευδείς υποσχέσεις καταδικαζόταν σε θάνατο. Επίσης κάθε Αθηναίος πολίτης είτε μέτοικος είτε δούλος είχε το δικαίωμα να καταγγείλει οτιδήποτε είχε υποπέσει στην αντίληψη του που αποτελούσε κίνδυνο για την δημόσια ασφάλεια και την εδαφική ακεραιότητα της πόλης. Η πόλη για την ασφάλεια του παρείχε πλήρη κάλυψη. Σε περίπτωση όμως που οι καταγγελίες αποδεικνύονταν ψευδείς τότε η τιμωρία ήταν ο θάνατος. (Κυριακόπουλος σελ 491,492).

Επιπλέον υπήρχαν και οι διοικητικές ποινές στις οποίες ανήκε και η εξορία. Με εξορία τιμωρείτο εκείνος που διέπραττε ακούσια φόνο και εκτός από τη δήμευση της περιουσίας του καταδικαζόταν και σε δια βίου εξορία από την οποία μπορούσε να επανέλθει μόνο εάν οι συγγενείς του δολοφονημένου του παρείχαν συγνώμη. Στις διοικητικές ποινές συμπεριλαμβάνεται και ο Οστρακισμός ο οποίος δεν ήταν ακριβώς διοικητική ποινή αλλά ένα επαχθές μέτρο αμφιλεγόμενης λειτουργίας προβεβλημένο με δημοκρατική νομιμοποίηση. Τιμωρόνταν με τη συγκεκριμένη ποινή όσοι διακρίνονταν για τη δύναμη τους, την εξυπνάδα τους , τη δημοφιλία τους και θεωρούνταν επικίνδυνοι να ανατρέψουν το δημοκρατικό καθεστώς και να επιβάλουν τυραννία.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Η Σπάρτη κατά τον 5^ο και 4^ο αιώνα π.Χ ήταν γνωστή για το μοναδικό της πολίτευμα και τον αυστηρό τρόπο ζωής ιδιαίτερα στον τρόπο ανατροφής των παιδιών και τη διαμόρφωση τους σε στρατιώτες. Οι κανόνες του συστήματος ονομάζονται γενικά οι νόμοι του Λυκούργου. Στην πραγματικότητα δεν γνωρίζουμε πότε έζησε ο Λυκούργος ούτε κάτω από ποιες περιστάσεις κλήθηκε να συντάξει τους νόμους. (MacDowell 1988: σελ 17) Πιστευόταν ότι ο Λυκούργος πήρε τους νόμους του από το Μαντείο των Δελφών ή τουλάχιστον πήρε την έγκριση από το μαντείο πριν την εφαρμογή τους και για το λόγο αυτό ονομάζονταν ρήτραι. Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι ο Λυκούργος δεν κατέγραψε τους νόμους του και ότι οι νόμοι του παρέμειναν αμετάβλητοι για πεντακόσια χρόνια, ωστόσο παραδέχεται ότι έγιναν προσθήκες σ' αυτούς και μέχρι το τέλος του πέμπτου αιώνα είχαν συμβεί πολλές αλλαγές. (Dowell 1988 σελ 22)

Μια πιο πρόωμη συνοπτική έκθεση των νόμων του Λυκούργου αποτελεί η Λακεδαιμονίων Πολιτεία του Ξενοφώντος. Ο Ξενοφώντας ήταν θαυμαστής της Σπάρτης και κυρίως του βασιλιά Αγησιλάου ο οποίος υπήρξε και ο κύριος λόγος που εξορίστηκε από της Αθήνα και οι Σπαρτιάτες του χορήγησαν σπίτι και κτήμα στην Σκιλλούντα. Στο μεγαλύτερο μέρος του επαινεί τους νόμους του Λυκούργου και τους θεωρεί ως κύριο λόγο που ανύψωσαν το μεγαλείο της Σπάρτης και περιγράφει τους θεσμούς και τις συνήθειες που απορρέουν από αυτούς. (Dowell 1988 σελ 27) Παρά το γεγονός ότι κατά την κλασική περίοδο η Σπάρτη είχε ένα πολίτευμα που όμοιο του δεν υπήρχε ωστόσο κατά την αρχαϊκή περίοδο γνώρισε κάποια εξέλιξη παρόμοια με των άλλων ελληνικών πόλεων και αυτό λόγω της δωρικής καταγωγής των Σπαρτιατών. (Mosse 2000 σελ 128).

Μέχρι τις αρχές του 4^{ου} αι. η Σπάρτη εμφανίζεται ως αριστοκρατική πόλη παραδοσιακού τύπου. Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως αντικείμενα που αποδεικνύουν μια αριστοκρατία που αγαπούσε την πολυτέλεια και απολάμβανε την ποίηση. Η ανάπτυξη της ποίησης και της τέχνης ήταν έντονη κατά την αρχαϊκή περίοδο ενώ αργότερα διακόπτονται απότομα και εξαφανίζονται τελείως από την σπαρτιατική ζωή. Ήταν μια αριστοκρατία γενών η οποία έδινε στην πόλη τους δύο βασιλείς της, θρησκευτικούς και στρατιωτικούς αρχηγούς που βρίσκονταν επικεφαλής υπό την εποπτεία ενός συμβουλίου γερόντων της Γερουσίας η οποία συγκέντρωνε

γύρω από τους δύο αρχηγούς τους αρχηγούς των σπουδαιότερων οικογενειών της Σπάρτης. (Mosse 2000 σελ 128)

1.1. Το κοινωνικό καθεστώς των Λακεδαιμονίων.

Ο πληθυσμός ης Σπάρτης χωριζόταν σε τρεις κατηγορίες: τους Σπαρτιάτες, τους είλωτες και τους περίοικους. Οι πολίτες που ανήκαν στην πρώτη τάξη μόνο εκείνοι ονομάζονταν Σπαρτιάτες. Υπήρχε γενικότερα μια ασάφεια στον όρο Λακεδαιμόνιοι που άλλοτε σημαίνει τους Σπαρτιάτες και άλλοτε όλες τις τάξεις. Ο όρος Σπαρτιάτης σήμαινε τους ομοίους, τους Ίσους δηλαδή τους πολίτες. (Dowell 1988 σελ 50) Ήταν οι μόνοι κάτοικοι της πόλεως που είχαν πλήρη δικαιώματα. Οι Σπαρτιάτες χαρακτηρίζονταν από τη γέννηση τους και όπως συνέβη και στην Αθήνα αργότερα ο νόμος αναγνώριζε όσους γεννήθηκαν από μάνα και πατέρα Σπαρτιάτες. Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα υπήρχαν και άλλες προϋποθέσεις για να αποκτήσει κανείς το δικαίωμα του πολίτη, η μία οικονομικής φύσεως και η άλλη ηθικής: αφετέρου η εγγραφή στο συσσίτιο αφετέρου η παραδοχή των σπαρτιατικών κανόνων ηθικής και εκπαίδευσης. (Mosse 2000 σελ 131)

Μόνοι τους εργασία ήταν η ενασχόληση τους με τα όπλα με τη χρήση των οποίων εξοικειώνονταν από την παιδική τους ηλικία. Τα γερά παιδιά τα έπαιρναν από τις οικογένειες τους κατά το έβδομο έτος της ηλικίας τους και τα μεγάλωναν μέσα σε ομάδες που χαρακτηρίζονταν ως αγέλαι ή βούαι σε αντίθεση με τα ασθενικά παιδιά που τα απομάκρυναν από την πόλη αμέσως από τη γέννηση τους. Στην ηλικία του 20^{ου} έτους κατατάσσονταν στον στρατό και μόνο μετά το 30^ο μπορούσαν να κάνουν οικογένεια. Μέχρι να γίνουν 60 ετών ήταν υποχρεωμένοι να μετέχουν σε μια κοινή ζωή που μια μορφή ήταν συσσίτια που προαναφέραμε. Καθένας από τους Σπαρτιάτες ζούσε από τα εισοδήματα ενός κλήρου που του είχε παραχωρήσει η πόλη, δηλαδή ένα τεμάχιο γης το οποίο δεν είχε δικαίωμα ούτε να πουλήσει αλλά ούτε και να το καταμήσει. Το μεταβίβαζε στο τέλος στον πρωτότοκο του γιο. Οι δευτερότοκοι γιοι αποτελούσαν πολίτες ήσσονος σημασίας εκτός και αν ο γονέας τους είχε φροντίσει να αγοράσει και για αυτούς έναν κλήρο. (Biscardi 1991 σελ 79)

1.2. Περίοικοι.

Οι περίοικοι ήταν οι κάτοικοι όλης της Λακωνίας εκτός από τη Σπάρτη μαζί με λίγες πόλεις στη Μεσσηνία και τα παράκτια νησιά. Αποτελούσαν μια σημαντική ομάδα μεταξύ των ελεύθερων Λακεδαιμονίων. Στον Παναθηναϊκό του Ισοκράτη οι περίοικοι εμφανίζονται ως Δωριείς που αρχικά είχαν τα ίδια δικαιώματα με τους Σπαρτιάτες αλλά ύστερα από διαφορές που εκδηλώθηκαν μεταξύ των ευγενών και του δήμου απωθήθηκαν προς τις λιγότερο εύφορες περιφερειακές περιοχές από τους ολιγαρχικούς οι οποίοι παρέμειναν οι μόνοι κύριοι της Λακωνίας. Οι περίοικοι δεν υποβιβάστηκαν σε κατάσταση δουλείας αλλά έχασαν όλα τα δικαιώματα που είχαν στην κεντρική διακυβέρνηση. Ο Στράβωνας θεωρούσε ότι οι περίοικοι ήταν κάποιος λαός κατακτημένος στον οποίο οι Δωριείς κατακτητές πρόσφεραν στην αρχή ισότητα και αργότερα του την στέρησαν. (Mosse 2000 σελ 137)

Υπήρχαν τρεις τρόποι με τους οποίους ο σπαρτιατικός νόμος υπερίσχυε επάνω στους περίοικους, Ο ένας ήταν η ανάγκη να υπηρετήσουν στρατιωτική θητεία. Υπάρχουν πολλές μαρτυρίες ότι στις δυνάμεις των Λακεδαιμονίων συμπεριλαμβάνονταν περίοικοι και σύμφωνα με τον Ισοκράτη αποστέλλονταν και σε επικίνδυνες αποστολές. (Dowell 1988 σελ 53) Συνήθως πολεμούσαν στο πλευρό των Σπαρτιατών αλλά σχημάτιζαν δικές τους ομάδες, ο αριθμός τους συνεχώς αυξανόταν και κατά τον 4^ο αι αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος του στρατού των Λακεδαιμονίων. (Mosse 2000 σελ 138). Ο δεύτερος τρόπος ήταν σχετικά με την κατοχή γης. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο ο Λυκούργος φαίνεται να μοίρασε το υπόλοιπο της Λακωνίας στους περίοικους σε 30.000 κλήρους. Οι νόμοι της Σπάρτης σχετικά με τη γη που ανήκε στους περίοικους ήταν η καταβολή φόρου. Η γη ήταν η βάση της φορολογίας στη Σπάρτη και έτσι ο φόρος που πληρωνόταν από τους περίοικους ήταν ο φόρος γης χωρίς να υπάρχουν μαρτυρίες με ποιο τρόπο λογαριαζόταν ή με ποια μορφή πληρωνόταν.

Ο τρίτος τρόπος αφορούσε τη δικαιοδοσία. Σύμφωνα με τον Ισοκράτη οι πόλεις των περιοίκων στη Λακωνία είχαν λιγότερη εξουσία από τους δήμους της Αττικής. Αυτό έχει να κάνει και έτσι πρέπει να ερμηνευτεί ότι δεν είχε αντιπροσώπευση στην εξουσία ωστόσο μπορούσαν να διευθετούν τις δικές τους εσωτερικές υποθέσεις. (Dowell 1988 σελ 53, 54). Σε αντίθεση με τη Σπάρτη που είχε μετατραπεί σε ένα μόνιμο στρατόπεδο οι περίοικες πόλεις μπορούσαν να ασχολούνται ελεύθερα με το εμπόριο και τη βιοτεχνία. Οι περίοικοι έφτιαχναν εργαλεία, ρούχα τα οποία πουλούσαν στη Σπάρτη. Εξασφάλιζαν τα απαραίτητα για τη Σπάρτη

και συνέβαλαν στην ιδανική πολιτεία που οραματίζονταν οι φιλόσοφοι το 4^ο αι. η οποία απέκλειε τους εμπόρους και τους χειρωνάκτες αναγνωρίζοντας ωστόσο την αναγκαιότητα τους για την εξασφάλιση του ιδανικού της αυτάρκειας. (Mosse 2000 σελ 138).

1.3.ΕΙΛΩΤΕΣ

Οι πρώτοι ειλώτες κατοικούσαν στη Λακωνία. Όταν οι Σπαρτιάτες κατάκτησαν τη Μεσσηνία το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της πόλης εκείνης έγιναν επίσης ειλώτες. (Dowell σελ 57). Κατά την κλασική περίοδο οι επαναστάσεις των ειλώτων σημάδεψαν την ιστορία της Σπάρτης και έθεσαν πολλές φορές σε κίνδυνο την ύπαρξη της πόλης. Ήταν τόσοσ μεγάλος ο κίνδυνος και ο φόβος όπου ο Πλάτωνας στους Νόμους συνιστούσε να μην υπάρχουν δούλοι σε μια πόλη που να μιλούν την ίδια γλώσσα και να έχουν κοινή καταγωγή. Σχετικά με την καταγωγή τους ούτε κατά την αρχαιότητα υπήρξε ταύτιση απόψεων. Η επικρατέστερη όμως είναι ότι ήταν απόγονοι πληθυσμών που υποτάχθηκαν από τους Δωριείς και υποβιβάστηκαν σε δούλους.(Mosse 2000 σελ 139)

Η κύρια δουλειά τους ήταν η γεωργία και καλλιεργούσαν τη γη που είχαν οι Σπαρτιάτες στους οποίους έδιναν ένα μέρος της παραγωγής και το υπόλοιπο το κρατούσαν οι ίδιοι. Ο ειλώτας δεν μπορούσε να πουληθεί ή να νοικιαστεί αφού δεν αποτελούσε ιδιωτική περιουσία. Ήταν κυρίως χωρικοί και για το λόγο αυτό κατείχαν σημαντική θέση στη ζωή της πόλης. Κάποιος αρχαίος γραμματικός υποστηρίζει ότι ο ειλώτας ήταν κάτι ενδιάμεσο μεταξύ δούλου και ελεύθερου. (Mosse 2000 σελ 140). Ένας Σπαρτιάτης δεν μπορούσε να ανακηρύξει έναν ειλώτα ελεύθερο. Η πολιτεία μπορούσε να το κάνει και κάποτε το έκανε για να ανταμείψει κάποιους που πολέμησαν γενναία για την πόλη. (Dowell 1988 σελ 62).

Οι πολίτες της Σπάρτης δεν υπόκειντο σε κανένα περιορισμό και μπορούσαν να πιέζουν τους ειλώτες να τους προσκομίζουν μεγάλες παροχές. Ωστόσο δεν τους συνέφερε να υπάρχουν τέτοιου είδους καταπιέσεις, διότι μια καλή οικονομική κατάσταση των ειλώτων θα μπορούσε να αποτελέσει ένα είδος αντισταθμίματος μπροστά στην έλλειψη κάθε είδους προστασίας που αντιμετώπιζαν. Η ίδια η πολιτεία γνώριζε ότι σε περίπτωση που οι ειλώτες αποκτούσαν μια σχετική δύναμη θα μπορούσε να αποτελέσουν κίνδυνο για την ασφάλεια των πολιτών. Για το λόγο αυτό η ίδια η πόλη φρόντιζε ποιο ποσοστό από τα προϊόντα των αγρών που καλλιεργούσαν

όφειλαν οι εἰλωτες να παραδίδουν στους κυρίους τους Σπαρτιάτες και απαγόρευε συγχρόνως στους τελευταίους να αυξήσουν το σχετικό ποσοστό.(Biscardi 1988 σελ 85)

Σύμφωνα με τον Πλούταρχο ο οποίος αναφέρει τα λεγόμενα του Αριστοτέλη, οι Έφοροι κατά την έναρξη της ετήσιας θητείας τους κήρυσσαν τυπικότερα τον πόλεμο εναντίον των ειλώτων τους οποίους ο καθένας μπορούσε να σκοτώσει ατιμωρητί. Οι Σπαρτιάτες έκαναν ευρεία χρήση κατά την εφαρμογή της λεγόμενης κρυπτείας, που δεν ήταν τίποτα άλλο από ένα είδος ανθρωποκυνηγητού που βασικά στόχευε στην εκγύμναση των νέων.(Biscardi 1991 σελ 83). Η κήρυξη του πολέμου από τους εφόρους γινόταν για λογαριασμό της πολιτείας ως συνόλου. Έδιναν το δικαίωμα στον καθένα να σκοτώνουν εκείνους που είχαν κηρυχτεί ως εχθροί κίνηση η οποία είχε νομικό και θρησκευτικό υπόβαθρο, δεδομένου ότι κάποιος δεν θα μαινόταν σκοτώνοντας έναν εχθρό και ούτε θα υπέπεφτε σε ποινικές διαδικασίες. Γενικότερα ανάμεσα σε ένα Σπαρτιάτη και ένα εἰλωτα ο νόμος ήταν πάντως υπέρ του Σπαρτιάτη. . (Macdowell 1988 σελ 65).

1.4.Απελεύθεροι.

Ο ιστορικός Μύρων από την Πριήνη αναφέρεται σ'ένα μικρό κατάλογο ειδικών σπαρτιατικών όρων για δούλους που απελευθερώθηκαν, Ένα τέτοιος όρος είναι οι νεοδαμώδεις η παρουσία των οποίων είχε πολύ μεγάλη σημασία προς το τέλος του πέμπτου αιώνα και αρχές του τετάρτου αφού αποτελούσαν ένα σημαντικό μέρος του στρατού της Σπάρτης. Η ετυμολογία της λέξης παράγεται από τα νέος και δάμος. Οι εἰλωτες και οι δούλοι που απέκτησαν την ελευθερία τους μπορούσαν να κατοικήσουν σε σπαρτιατικό έδαφος αλλά δεν μπορούσαν να πάρουν μέρος στην πολιτική ζωή. Η θέση τους δηλαδή μπορεί να ήταν όμοια με εκείνη των μετοίκων στην Αθήνα. (Macdowell 1988 σελ.70,71)

1.5. Μόθακες.

Στην Σπάρτη επιτρεπόταν ένα παιδί που δεν ήταν γνήσιος Σπαρτιάτης από γεννήσεως του να περάσει από την αγωγή. Η καθιερωμένη λέξη για ένα τέτοιο πρόσωπο ήταν μόθαξ. Τα αγόρια που μπορούσαν να γίνουν μόθακες ήταν οι ξένοι που περνούσαν την αγωγή, επίσης νόθα παιδιά Σπαρτιατών πιθανόν παιδιά με Σπαρτιάτη πατέρα και εἰλωτα μητέρα, και μια Τρίτη εκδοχή είναι να ήταν παιδιά

σπαρτιατικής καταγωγής οι οικογένειες των οποίων είχαν αποτύχει να διατηρήσουν την ιδιότητα του πολίτη επειδή για παράδειγμα ήταν φτωχοί να πληρώσουν τη συμβολή τους σ'ένα συσσίτιο.(Macdowell 1988 σελ 80,81).

1.6. Υπομείονες

Ο όρος υπομείονες δηλώνει τη τάξη των Σπαρτιατών που συμμετείχαν στο κίνημα του Κινάδωνα και γενικά με τον όρο αυτό προσδιορίζονται όλοι οι Σπαρτιάτες που δεν ανήκαν στην τάξη των ομοίων. Ωστόσο δεν γνωρίζουμε την ακριβή προέλευση όσων ανήκαν στη τάξη αυτή, αν δηλαδή προέρχονταν από την τάξη των ομοίων και για διάφορους λόγους (αδυναμία ή άρνηση να συμμετέχουν στην αγωγή ή στα συσσίτια) έχασαν τα πολιτικά τους δικαιώματα. Ο όρος υπομείονες απαντά μια φορά στον Ξενοφώντα. (Ξεν. Ελληνικά 3.3,6).

1.7. Τρέσαντες.

Σ'αυτή την τάξη ανήκουν όσοι δείλιασαν στη μάχη και κατά συνέπεια τιμωρήθηκαν με ολική ατιμία, δηλαδή την πλήρη στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων τους. Ωστόσο από τα τέλη του 5^{ου} αιώνα και λόγω του αυξανόμενου προβλήματος της ολιγανθρωπίας η τάξη αυτή δεν θα πρέπει να περιελάμβανε αρκετούς Σπαρτιάτες αφού ο νόμος για τη στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων για όσους δείλιασαν στη μάχη ήταν ανενεργός. (Μηλιός 2000 σελ 193)

1.8. Νεοδαμώδεις.

Οι νεοδαμώδεις θα πρέπει να ήταν οι είλωτες που για την προσφορά τους στη Σπάρτη έλαβαν ως ανταμοιβή της ελευθερία τους, έναν κλήρο και στη συνέχεια πιθανότατα τους παραχωρήθηκαν και πολιτικά δικαιώματα. Η δράση και η ύπαρξη των νεοδαμώδων εμφανίζεται κυρίως μεταξύ του 420-360 π.Χ δηλαδή από τον Πελοποννησιακό πόλεμο έως και την ολοκληρωτική ήττα των Σπαρτιατών από τους Θηβαίους περίοδος εξαιρετικά κρίσιμη για την εξωτερική και εσωτερική πολιτική. Αποτελούσαν ένα πολυάριθμο σώμα που ξεπερνούσε τους 2000 οπλίτες και είχε επανδρώσει τον σπαρτιατικό στρατό σε πολλές επιχειρήσεις. (Μηλιός 2000 σελ 195)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

Όπως σε κάθε ελληνική πόλη έτσι και στη Σπάρτη υπήρχε μια συνέλευση στην οποία συμμετείχαν οι πολίτες ένα πιο περιορισμένο συμβούλιο και οι άρχοντες.

2.1. Η συνέλευση (Απέλλα)

Στα αρχαία ελληνικά κείμενα η συνέλευση ονομάζεται πολλές φορές εκκλησία. Ο πιο ακριβής όρος της Εκκλησίας της Σπάρτης ήταν το όνομα Απέλλα. Ο Πύθιος Απόλλωνας δηλαδή ο Απέλλων έδωσε το όνομα του στη Σπαρτιατική λαϊκή συνέλευση.(Πλουτ. Λυκ. «εις τον Πύθιον»). Απαρτιζόταν από όλους τους Σπαρτιάτες που είχαν συμπληρώσει το 30^ο έτος της ηλικίας τους και δεν είχαν στερηθεί τα πολιτικά τους δικαιώματα και δεν είχαν υποπέσει στην τάξη των υπομειόνων αδυνατώντας να συμβάλουν στο συσσίτιο. Η Απέλλα συνεδρίαζε μια φορά τον μήνα, η ακριβής τοποθεσία της παραμένει άγνωστη και προέδρευε ο επώνυμος άρχων. Οι εξουσίες της ήταν πολύ περιορισμένες και κανένας δεν είχε δικαίωμα στη συζήτηση των προτάσεων οι οποίες εγκρίνονταν ή απορρίπτονταν συλλήβδην. Η σπαρτιατική συνέλευση αποφάσιζε για τη σύναψη ειρήνης και την κήρυξη πολέμου και επίσης εξέλεγε τους άρχοντες και την Γερουσία χωρίς ωστόσο να έχει ουσιαστική πολιτική επιρροή. (Mosse 2000 σελ 140,141)

2.2. Η Γερουσία.

Η Γερουσία ήταν ένα από τα σημαντικότερα πολιτειακά όργανα του σπαρτιατικού πολιτεύματος. Στο κυβερνητικό αυτό όργανο μετείχαν σύμφωνα με τον Πλούταρχο οι δύο βασιλιάδες και 28 μέλη εκλεγμένα που είχαν συμπληρώσει το 60 ο έτος της ηλικίας τους. (A.Biscardi σελ 89) Για να θέσει κάποιος υποψηφιότητα έπρεπε να έχει εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις και να έχει διακριθεί για το ήθος του. Η εκλογή των γερόντων ήταν ένας αγώνας δημοτικότητας τον οποίο ο Αριστοτέλης (Πολιτεία 1271a) χαρακτηρίζει «παιδαριώδη». Η διαδικασία γινόταν από την Απέλλα και η εκλογή δια βοής. Η ένταση των κραυγών που ακολουθούσε την εμφάνιση κάθε υποψήφιου κρινόταν από τους κριτές οι οποίοι ήταν κλεισμένοι μαζί με τον έφορο σε ένα γειτονικό κτήριο. Αυτός που εισέπραττε τις

περισσότερες κραυγές εκλεγόταν στην Γερουσία. Αν κάποιο μέλος της Γερουσίας πέθαινε τότε οι υποψήφιοι παρουσιάζονταν ένας-ένας στην εκκλησία του Δήμου. (Μηλός 2000 σελ 201.)

Ο Αριστοτέλης ονομάζει τα μέλη της Γερουσίας ως «ανεύθυνου» διότι η θητεία τους ήταν ισόβια και δεν λογοδοτούσαν σε κανένα. Η εξουσία τους ήταν η νομοθετική και η δικαστική. Επίσης μια σημαντική εξουσία της ήταν η προβούλευση. Όπως η Βουλή των Πεντακοσίων συνέθετε και ετοιμάζε τα σχέδια νόμου πριν τα υποβάλει σε ψηφοφορία στην Εκκλησία αντίστοιχα ενεργούσε και η Γερουσία. Η Γερουσία είχε το δικαίωμα να ακυρώσει τις προτάσεις της Απέλλας και να διαλύσει τη συνεδρίαση. Πέρα όμως από την νομοθετική της δραστηριότητα αποτελούσε και το ανώτατο ποινικό δικαστήριο της πόλης. Εκδίκασε υποθέσεις των οποίων οι ποινές ήταν ο θάνατος, η εξορία, η στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων. Αργότερα ένα μέρος των αρμοδιοτήτων της, ιδιαίτερα για θέματα που αφορούσαν εγκλήματα κατά του κράτους είχε μεταφερθεί στις αρμοδιότητες των εφόρων. Η Γερουσία, τέλος, μαζί με τους Εφόρους εκδίκασε υποθέσεις που αφορούσαν τους Βασιλείς.(Μηλός 2000 σελ 201).

2.3. Οι Έφοροι.

Η αρχή των Εφόρων ήταν και αυτή ένα συλλογικό όργανο εκλεγμένο κάθε χρόνο από την Απέλλα. Η μόνη προϋπόθεση για να εκλεγεί κάποιος έφορος ήταν να ανήκει στη τάξη των ομοίων και να έχει συμπληρώσει το 30^ο έτος της ηλικίας του. Η αρχή των Εφόρων ως θεσμός περισσότερο και από τη διπλή βασιλεία προσέδιδε στο πολίτευμα της Σπάρτης τον πρωτότυπο χαρακτήρα του. Αποτελούσαν μια αρχή η οποία ήταν πάντα σε ετοιμότητα να δράσει εναντίον εκείνων που απειλούσαν την ομαλότητα του πολιτεύματος. Υπάρχουν τέσσερις εκδοχές σχετικά με την προέλευση του θεσμού των Εφόρων με την πρώτη να αποδίδεται στον Λυκούργο, με την αιτιολογία ότι αφού το έργο του ήταν τόσο τέλειο δεν μπορεί παρά να έχει προβλέψει και τους φύλακες του πολιτεύματος. (Μηλός 2000: σελ 202). Η δεύτερη εκδοχή αναφέρει τον θεσμό βασιλικής προέλευσης και εμπνευστή του συγκεκριμένα τον βασιλιά Θεόπομπο που βασίλευσε ευεργετικά κατά τον Μεσσηνιακό πόλεμο.(Mosse 2000 σελ 202)

Σύμφωνα με την Τρίτη εκδοχή οι βασιλείς της Σπάρτης όταν απουσίαζαν σε πολέμους όριζαν μερικούς διοικητικούς λειτουργούς. Αυτοί οι λειτουργοί λοιπόν καταχράστηκαν την εμπιστοσύνη που τους έδειξαν οι βασιλεί και εκμεταλλεζόμενοι την απουσία τους απέκτησαν δική τους και ανεξάρτητη εξουσία. Τέλος η τέταρτη εκδοχή αναφέρει η αρχή των εφόρων

θεσμοθετήθηκε τον 6^ο αι., ως ένα μέσο προστασία της εκκλησίας του δήμου έναντι των φιλόδοξων τάσεων των βασιλέων και από το φόβο εγκαθίδρυσης τυραννικού καθεστώτος. Η τέταρτη εκδοχή αναφέρει ως εμπνευστή αυτού του θεσμού τον Χίωνα που ήταν ο πιο γνωστός έφορος του 6^{ου} π.Χ αι. Η τέταρτη εκδοχή είναι και η επικρατέστερη διότι κατά τη διάρκεια του 6^{ου} αι ο θεσμός των εφόρων αποκτά την πραγματική πολιτική του σημασία, και επίσης ο δημοκρατικός τρόπος εκλογής τους παραχωρεί περισσότερα δικαιώματα στον Δήμο (Μηλιός 2000 σελ 203)

Οι εξουσίες των εφόρων ήταν αρκετά εκτεταμένες. Είχαν την ευθύνη για την εσωτερική διοικητική λειτουργία της πόλης, για τον έλεγχο των αρχόντων και της συμπεριφοράς των πολιτών αλλά και της αγωγής των νέων. Λογοδοτούσαν μόνο στους διαδόχους τους και τις αποφάσεις τους τις έπαιρναν κατά πλειοψηφία και εξ ονόματος του δήμου. Συγκαλούσαν τις συνελεύσεις του δήμου και της Γερουσίας και ο Επώνυμος Έφορος προήδρευε σ'αυτές, ιδιαίτερα όταν γίνονταν δεκτοί ξένοι πρεσβευτές και όταν επρόκειτο να ληφθούν αποφάσεις για ειρήνη ή για πόλεμο. Σε περίοδο πολέμου έδιναν την εντολή της κινητοποίησης, υποδείκνυαν στους στρατηγούς ποια τακτική να ακολουθήσουν και συνόδευαν πάντα τα ένα από τους δύο βασιλείς εκείνο δηλ που είχε το ανώτατο πρόσταγμα στην εκστρατεία. (Mosse 2000 σελ 148)

Εκτός από το πολιτικό σώμα οι έφοροι αποτελούσαν και το δικαστικό σώμα, το οποίο ασκούσε τον έλεγχο και των υπολοίπων αρχόντων με δικαίωμα βέβαια να τους παύσουν, να τους φυλακίσουν, να τους προσαγάγουν σε δίκη ακόμη και κατά τη διάρκεια της θητείας του. Στη δικαιοδοσία τους υπάγονται και οι δίκες αστικού χαρακτήρα και δικάζαν στηριζόμενοι πάνω σε ένα εθμικό δίκαιο. Μαζί με τους Γερουσιαστές δικάζαν και τους βασιλείς. Τις ιδιωτικές υποθέσεις δικάζαν ατομικά ενώ στις δημόσιες ενεργούσαν ως συλλογικό σώμα. Ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζαν τις εξουσίες των εφόρων ως τυραννικές διότι επεκτείνονταν σε όλους τους τομείς της σπαρτιατικής ζωής, όπως οι εξουσίες των τυράννων που απλώνονταν σε όλο το φάσμα της δημόσιας ζωής. (Μηλιός 2000 σελ 203, 204)

2.4. Οι βασιλείς.

Παρά το γεγονός ότι το σπαρτιατικό πολίτευμα διέθετε και τα τρία παραδοσιακά όργανα του πολιτεύματος , δηλαδή, Εκκλησία, Βουλή και άρχοντες ωστόσο το πιο εντυπωσιακό στοιχείο της πολιτείας των Σπαρτιατών είναι η επιβίωση της διπλής βασιλείας μέχρι το τέλος της

κλασικής εποχής και της αρχής της ελληνοιστικής περιόδου.(Mosse 2000 σελ 148) Πρόκειται για μια διπλή εξουσία με ισότιμη εξουσία μεταξύ των δύο βασιλέων που κατένεμε στα δύο τη μοναρχική εξουσία την οποία εξισορροπούσαν η Γερουσία και οι Έφοροι. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια δυαρχία και όχι για μοναρχία. Η διαδοχή της ήταν κληρονομική χωρίς να είναι απαραίτητη η αρχή της πρωτοτοκίας, ούτε η διαδοχή αφορούσε πάντα τους κατιόντες. Η πρωτοτυπία στη Σπάρτη σε σχέση με τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις έγκειται στο ότι η βασιλεία συνυπήρχε με άλλες πραγματικές και αποτελεσματικές μορφές εξουσίας. (Μηλιός 2000 σελ 198)

Η απαρχή της διπλής βασιλείας εγείρει πολλά ερωτήματα εικασίες υπάρχουν περί του θρησκευτικού χαρακτήρα ότι αυτός δόθηκε εκ των υστέρων για να δικαιολογηθεί κάποια κατάχρηση που πρέπει να ανάγεται στον πρώτο καιρό ύπαρξης της πόλης. Ένα επιπλέον ζήτημα που τίθενται είναι οι μεταξύ σχέσεις των δύο βασιλέων που προέρχονται από διαφορετικούς οίκους τι συνέβαινε δηλαδή όταν διαφωνούσαν. Οι διαφωνίες ήταν συχνές και γνωστές σε όλους τους Έλληνες και εκεί θεωρούσαν ότι στηρίζονταν οι αρμοδιότητες των Εφόρων, οι οποίοι ρύθμιζαν τις διενέξεις μεταξύ των βασιλιάδων μέσω διαιτησίας. Το σημαντικότερο όμως ήταν ότι όταν συμφωνούσαν απόλυτα οι δύο βασιλιάδες δεν επιτρεπόταν να αντιταχθούν οι έφοροι. . Επίσης οι βασιλείς ορκίζονταν στους νόμους και οι έφοροι όφειλαν να εξασφαλίζουν ότι ο όρκος τηρείται αυστηρά. (Mosse 2000 σελ 149)

Οι βασιλείς είχαν πολιτικές εξουσίας, ήταν ισόβια μέλη στη Γερουσία με δικαίωμα ψήφου, είχαν δικαστικές εξουσίες και εκδίκαζαν θέματα οικογενειακού δικαίου, επίσης διέθεταν και θρησκευτικές εξουσίες οι οποίες συχνά συνδέονταν με τις πολεμικές. Τα ιερατικά τους καθήκοντα εκφράζονταν με θυσίες που πρόσφεραν πριν από κάθε πολεμική επιχείρηση. Η βασιλική εξουσία εμφανίζεται απόλυτη σε στρατιωτικό επίπεδο. Σε περίοδο πολέμου ο ένας από τους δύο βασιλείς είχε το απόλυτο πρόσταγμα των στρατευμάτων και διέθετα απεριόριστη εξουσία. Όταν ο πόλεμος τέλειωνε ο βασιλιάς περιοριζόταν στα αρχικά του καθήκοντα. Σε όλη την ιστορία της Σπάρτης καταγράφονται συγκρούσεις που φέρνουν αντιμέτωπους τους βασιλείς από την μια, της Γερουσίας και των εφόρων από την άλλη. Φιλόδοξοι βασιλείς επιχείρησαν να ασκήσουν μια εξωτερική πολιτική αρκετά προσωπική. (Mosse 2000 σελ 149)

Οι βασιλείς εκτός από τις εξουσίες απολάμβαναν και πολλές άλλες σημαντικές τιμές. Είχαν τιμητική θέση στις θρησκευτικές γιορτές, διέθεταν μια σωματοφυλακή 300 ανδρών και

όταν εισέρχονταν στη Συνέλευση όλοι σηκώνονταν εκτός των εφόρων. Θεωρούνταν οι πιο πλούσιοι της Ελλάδας και ζούσαν με έξοδα της πόλης. Όπως και οι ομηρικοί βασιλιάδες είχαν ένα τέμενος, δηλαδή κτήματα στις περιοικίδες πόλεις και έπαιρνα από τους κατοίκους τον κτηματικό φόρο. Στα συσσίτια έπαιρνα διπλές μερίδες και το μερίδιο από τα λάφυρα ήταν μεγαλύτερο από τα λάφυρα των άλλων πολιτών. Όταν πέθαιναν τους έθαβαν με μεγάλες τιμές και κηρυσσόταν σε όλη την επικράτεια πένθος δέκα ημερών. (Μηλιός 2000 σελ 199)

Από τα παραπάνω προκύπτει λοιπόν ότι το πρόβλημα μεταξύ των εφόρων και των βασιλέων δεν συνίστατο μόνο στην διαφορά πολιτικής που ο καθένας ήταν υποχρεωμένος να ακολουθήσει ή στον τρόπο που ο καθένας προσπαθούσε να επιβάλει την άποψη του. Η διαφορά ουσιαστικά υπήρχε στη φύση και τον χαρακτήρα του θεσμού που ο καθένας υπηρετούσε. Ο θεσμός της βασιλείας ήταν προσωποπαγής και η εξουσία της κληρονομική, αντιθέτως ο θεσμός των εφόρων εξέφραζε τη βούληση του δήμου ήταν συλλογικός και η αρχή τους εναλασσόμενη, αιρετή και μικρής διάρκειας. Η πολιτική των εφόρων ήταν αποτελεσματικότερη όταν στηριζόταν από τη βούληση του δήμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΚΑΙ Η ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΣΠΑΡΤΗ

Κάθε Σπαρτιάτης για να μπορεί να κατοχυρώσει τη θέση του ομοίου έπρεπε να είναι συνεπείς με τις νομοθετικές του υποχρεώσεις κυρίως δε να γίνει καλός στρατιώτης. Στο σημείο αυτό συγκλίνουν οι απόψεις τόσο του Πλάτωνα όσο και του Ξενοφώντα ότι κατά την κλασική περίοδο κύριος σκοπός της ήταν η στρατιωτική επάρκεια. (Πλουτ, *Λυκ 16.1-2*). Η πρώτη από τις αναφερόμενες υποχρεώσεις ερχόταν λίγο μετά τη γέννηση. Όταν γεννιόταν το παιδί ο πατέρας έπρεπε να το πάρει για επιθεώρηση προκειμένου να πάρει έγκριση για να το μεγαλώσει. Η έκθεση των παιδιών ήταν μια κοινή σ' όλη την Ελλάδα αλλά έξω από τη Σπάρτη τα παιδιά αφήνονταν με πρωτοβουλία των γονιών. Το νήπιο δεν θανατωνόταν για να μην κατηγορηθούν οι γονείς για ανθρωποκτονία αλλά αφηνόταν σ' ένα ανοικτό μέρος χωρίς την παροχή φροντίδας.

Η λέσχη που γινόταν ο έλεγχος ήταν ένα μέρος όπου σύχναζαν οι Σπαρτιάτες όταν δεν ασχολούνταν με τα στρατιωτικά, το κυνήγι ή τα αθλητικά. Οι άνθρωποι που έκαναν την επιθεώρηση ήταν οι γεροντότεροι της φυλής οι οποίοι συναντιόνταν κατά τακτά διαστήματα για να επιθεωρήσουν τα αγόρια που τους έφερναν, να τα δεκτούν ή να τα απορρίψουν. Οποιοδήποτε παιδί που δεν υφίστατο την επιθεώρηση θα αποκλείονταν από τη φυλή και από την ιθαγένεια. (Πλουτ. *Λυκ.22.1*) Αν επιτρεπόταν σε κάποιο αγόρι να ζήσει, ανατρεφόταν από τους γονείς του μέχρι τα επτά του χρόνια και στη συνέχεια γινόταν δεκτό στο σύστημα της δημόσιας εκπαίδευσης, που κάποτε ονομαζόταν αγωγή από την οποία εξαιρούνταν μόνο οι διάδοχοι των βασιλιάδων.(Πλουτ. *Αγης 1.4*).

Ανάμεσα στην ηλικία των επτά και είκοσι ετών τα αγόρια υφίστανται σκληρή ζωή και εκγύμναση στον πόλεμο και στην καρτερία. Ο παιδονόμος και οι είρηνες ήταν από τα πρόσωπα που είχαν την εξουσία πάνω στα αγόρια. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο τα αγόρια εξέλεξαν έναν είρენα για να τους καθοδηγεί. Ο εκλεγμένος είρηνας διέταζε τα αγόρια στους αγώνες τους κι οργάνωνε την προπαρασκευή των γευμάτων στα ενδιαιτήματα τους. Επίσης αναφέρει ότι τα παιδιά επιθεωρούνται από ενήλικους και η εξουσία των ειρένων ήταν περιορισμένη. Πιθανό να ήταν συνηθισμένο για τον παιδονόμο να έχει με ανεπίσημα μέσα ένα αριθμό άλλων πολιτών για να τους βοηθούν. (Πλουτ *Λυκ. 18.8*). Μετά την ηλικία των δώδεκα ετών η εκπαιδευτική αγωγή των αγοριών γίνεται σκληρότερη Η επιτήρηση τους από τους μεγαλύτερους ήταν συνεχής. Οι

έφηβοι εξαναγκάζονταν σε αυστηρή πειθαρχία που οδήγησαν τον Πλάτωνα και τον Ισοκράτη να μιλάνε μεταξύ άλλων για τη Σπάρτη σαν να ήταν ένα είδος στρατώνα ή στρατοπέδου.(Dowell 1988 σελ 73)

Η έντονη περίοδος εκπαίδευσης εντεινόταν από την ηλικία των δώδεκα έως 18 ετών. Από την ηλικία των 12 ετών εάν ένα αγόρι κρινόταν ικανό ήταν υποχρεωμένο να αποκτήσει εραστή, έναν μεγαλύτερο άρρενα ως εραστή συνήθως κάποιον που ανήκε σε χαμηλότερη βαθμίδα των ενηλίκων πολεμιστών που δεν είχαν παντρευτεί. Όταν το Σπαρτιατόπουλο έφτανε στην ηλικία των 18 ετών τότε ολοκληρωνόταν ο τυπικός εκπαιδευτικός κύκλος έφτανε στο τέλος του και ο νεαρός έμπαινε στη μεταβατική φάσης της ζωής τους κατά τη διάρκεια της οποίας κατατασσόταν ως παιδίσκος. Η πλειοψηφία των παιδίσκων όπως και οι συνομήλικοι τους περνούσαν σε μια περίοδο εθνικής υπηρεσίας στο πλαίσιο της οποίας προετοιμάζονταν για την ένταξη τους στο στρατό όταν θα συμπλήρωναν το 20^ο έτος της ηλικίας τους. (Dowell 1988: σελ 74,75)

Κάθε Σπαρτιάτης υπόκειντο σε στρατιωτική εκπαίδευση έως την ηλικία των εξήντα ετών, σαράντα δηλ χρόνια μετά την ενηλικίωση τους. Σε όλο αυτό το διάστημα ήταν υποχρεωμένος να γυμνάζεται, να είναι σε καλή φυσική κατάσταση και σε επιφυλακή. Είναι χαρακτηριστική η διατύπωση του Ξενοφώντα ότι δεν επιτρεπόταν σε κάποιο που ακόμη υπόκειται σε στρατιωτική υπηρεσία η χρήση του φανού. Αυτός ο νόμος που απαγόρευε τη χρήση φανού στο σκοτάδι είχε ως σκοπό να κρατήσει την ετοιμότητα σε υψηλό επίπεδο. Η ζωή του Σπαρτιάτη ήταν ένας διαρκής αγώνας και μια συνεχή άσκηση και μόνο μετά τα εξήντα μπορούσε να ξεκουραστεί κάποιος χωρίς να τιμωρηθεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ ΚΑΙ Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

Οι γυναίκες δεν μπορούσαν να γίνουν στρατιώτες. Η θέση τους μέσα στο σύστημα που τους απέδωσε ο Λυκούργος ήταν να γεννούν παιδιά που θα ήταν στρατιώτες της επόμενης γενιάς. Για το λόγο αυτό η αγωγή τους στα κοινόβια είχε ένα και μοναδικό σκοπό να γεννήσουν μετά το γάμο τους δυνατά και υγιή παιδιά. Από το κράτος λαμβάνονταν μέτρα σχετικά με τη σωματική άθληση και τη γενικότερη αθλητική αγωγή της μέλλουσας μητέρας, Όπως επέβαλαν οι νόμοι του Λυκούργου τα κορίτσια έπρεπε να ασκούν το σώματος τους και πληροφορούμαστε για συναγωνισμό των κοριτσιών στο τρέξιμο, την πάλη, καθώς και στο ρίξιμο του δίσκου και του ακοντίου. Επίσης τα κορίτσια συμμετείχαν γυμνές σε πομπές θρησκευτικές τελετές, πομπές και όρχηση. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο τα θηλυκά βρέφη παραδίδονταν αμέσως στη μητέρα τους ενώ τα αγόρια περνούσαν από τη διαλογή όπως αναφερθήκαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο. (Dowell 1988 σελ 111,112).

Οι νεαρές κοπέλες παντρεύονταν σε ώριμη ηλικία γύρω στα είκοσι χρόνια, ηλικία που προϋποθέτει σωματική και σεξουαλική ωριμότητα. Υπέρτατο αγαθό κάθε πολίτη της Σπάρτης ήταν να εξασφαλίσει τις επόμενες γενιές στην Σπάρτη και η άρνηση εκτέλεσης αυτής της υποχρέωσης ισοδυναμούσε με ατιμία δηλαδή με στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων του. Ο νόμος απαγόρευε στους Σπαρτιάτες να κάνουν παιδιά με ξένες γυναίκες. Εάν κάποιος Σπαρτιάτης λιποτακτούσε στην μάχη εκτός από τη δημόσια υπόληψη του έχανε και το δικαίωμα επιγαμίας. Η διαδικασία του γάμου στη Σπάρτη δεν είναι απολύτως σαφής. Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι στη Σπάρτη «εγάμου δια αρπαγής» ο γαμπρός δηλαδή έκλεβε τη νύφη ενώ ο Αθηναίος αναφέρει ότι τους νέους και τις παρθένες τους κλείδωναν σ'ένα δωμάτιο και έτσι παντρεύονταν χωρίς προίκα, Ο Ηρόδοτος κάνει αναφορές για συμφωνίες γάμου που γίνονταν μέσω του πατέρα που είχε μια κόρη και μπορούσε να την παντρέψει με μνηστήρες της αρεσκείας του.(Μηλιός 2000 σελ 96)

Την μέρα του γάμου της τη νέα κοπέλα την παρέδιδαν σε μια νυμφεύτρια που της έκοβε τα μαλλιά από τη ρίζα, την έντυνε με αντρικά ρούχα και παπούτσια και στη συνέχεια της έφτιαχνε ένα στρώμα από άχυρο αφήνοντας την να περιμένει ολομόναχη τον άντρα της. Το κούρεμα και η συμβολική αλλαγή του φύλου της γυναίκας σηματοδοτούσαν την ομαλή

μετάβαση από την μια κοινωνική κατάσταση στην άλλη. Ο γαμπρός πήγαινε μόνο νύκτα να επισκεφτεί τη γυναίκα του φροντίζοντας να μη τον αντιληφθεί κανείς. Οι μυστικές συναντήσεις συνεχίζονταν μέχρι που η κοπέλα έμενε έγκυος. Μόλις πλέον η εγκυμοσύνη ήταν διαπιστωμένη τότε γινόταν και η πρώτη δημόσια εμφάνιση και η νύφη μετακόμιζε στο σπίτι του γαμπρού. (Μηλιός 2000 σελ 97).

Ένας άλλος κανόνας που ήταν αδιαμφισβήτητος ήταν η μονογαμία. Αν κάποιος Σπαρτιάτης ήθελε να παντρευτεί άλλη γυναίκα έπρεπε να χωρίσει από την προηγούμενη και αυτό το έπραττε με την αποπομπή της στο πατρικό της σπίτι. Δεν υπήρχε περιορισμός του συζύγου στα παραπάνω. Εκείνο που δεν του επιτρεπόταν ήταν να έχει δύο γυναίκες ταυτόχρονα. Σε κάποιες περιπτώσεις όμως οι έφοροι και η Γερουσία επέτρεπαν να καταπατηθεί ο νόμος. Ο Πλούταρχος αναφέρει ηλικιωμένους άντρες παντρεμένους με νέες γυναίκες που επειδή δεν μπορούν να κάνουν παιδιά να εξασφαλίζουν απογόνους βρίσκοντας έναν νέο άντρα που κάνει παιδιά με τη γυναίκα του και αυτός και οι θεσμοί τα αναγνωρίζουν επίσημα. Επίσης και στην περίπτωση που η γυναίκα είναι στείρα ο σύζυγος παίρνει άδεια από έναν άλλο σύζυγο να κάνει παιδιά με τη γόνιμη γυναίκα του. (Μηλιός 2000 σελ 99)

Γενικότερα δεν υπήρχε νομική ένσταση να έχει ένας άντρας ερωτική επαφή με δύο γυναίκες, εκείνο που ήταν παράνομο ήταν να έχει στο σπίτι του δύο γυναίκες για τον εαυτό του. (Dowell 1988 σελ 131). Μοιχεία θεωρείτο ο μυστικός έρωτας και στην περίπτωση που μια γυναίκα διέπραττε μοιχεία ο σύζυγος της δεν ήταν υποχρεωμένος να αναγνωρίσει το παιδί της ως δικό του. Από τον Πολύβιο μαθαίνουμε για το φαινόμενο της πολυανδρίας. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι μια γυναίκα μπορούσε να έχει ταυτόχρονα τρεις και τέσσερις άντρες αρκεί οι άνδρες αυτοί να ήταν αδέρφια, και τα παιδιά που γεννιόντουσαν ανήκαν στην ίδια οικογένεια. Οι Σπαρτιάτισσες ήταν απαλλαγμένες από τις συνηθισμένες οικιακές ασχολίες όπως οι γυναίκες των υπολοίπων πόλεων. Τις εργασίες αυτές τις είχαν αναθέσει στις δούλες τους. Οι γυναίκες της Σπάρτης ήταν απόλυτα κατοχυρωμένες σε θέματα περιουσίας και κατείχαν δικαιώματα ιδιοκτησίας γης. (Μηλιός 2000 σελ 102)

Οι Σπαρτιάτισσες πέραν από την οικονομική ανεξαρτησία τους πρέπει να αντλούσαν αυτοπεποίθηση και από τον ουσιαστικό ρόλο που επιτελούσαν στη λειτουργία του κράτους. Διέθεταν κάποια διαφορετικά χαρακτηριστικά τα οποία απέρρεαν από την αγωγή τους και τη στάση του περιβάλλοντος απέναντι τους και τα οποία εκδηλώνονται σε διάφορους τομείς του

ιδιωτικού και δημόσιου βίου. Οι γυναίκες της Σπάρτης δεν προκύπτει να είχαν ανάμιξη στην πολιτική ζωή και στις πολιτικές υποθέσεις. Η αναφορά περί γυναικοκρατούμενης Σπάρτης πρέπει να οφειλόταν στη σχετική αυτονομία τους και στην οικονομική ανεξαρτησία τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΚΑΤΟΧΗ ΓΗΣ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Σε πολλά κείμενα αναφέρεται ότι σε μια πρόιμη εποχή η σπαρτιατική γη ήταν μοιρασμένη εξίσου ανάμεσα στους πολίτες. Σχετική αναφορά απαντά και στον Πλάτωνα ο οποίος αναφέρεται σε ένα γεγονός όπου σε τρεις δωρικές πολιτείες του Άργους της Μεσσηνίας και της Σπάρτης όταν έκαναν ρυθμίσεις για την ισότητα της περιουσίας αυτό το πετύχαιναν χωρίς αμφισβητήσεις. Στη συνέχεια αναφέρει ο Πλάτωνας ότι οι δύο πόλεις κατέστρεψαν τους καταστατικούς τους χάρτες εκτός από τη Σπάρτη όπου συνέχισε την προηγούμενη διαδικασία. Την αναφορά αυτή του Πλάτωνα έρχονται να ενισχύσουν καταθέσεις του Πλούταρχου και του Πολύβιου. Ο Πολύβιος αναφέρεται σε μια αποστροφή σύγκρισης μεταξύ Κρήτης και Σπάρτης και λέει χαρακτηριστικά: Πολ. 6.45.3. *της μεν δη Λακεδαιμονίων πολιτείας ίδιον είναι φασί πρωτον μεν τα περί τας εγγαίους κτήσεις, ων ουδενί μέτεστι πλείον αλλά πάντα τους πολίτας ίσον έχειν δει της πολιτικής χώρας.* «Το ιδιαίτερο στο πολίτευμα της Λακεδαιμόνας, λένε, είναι, πρώτα, η ρύθμιση σχετικά με την κατοχή γης, από την οποία κανένας δεν έχει μεγαλύτερο μερίδιο, αλλά όλοι οι πολίτες πρέπει να κατέχουν ένα ίσο μέρος γης που ανήκει στην πόλη». (Dowell 1988 σελ 134).

Ο Πλούταρχος είχε περισσότερες και διάφορες πηγές πληροφόρησης και αναφέρει ο ολικός αριθμός κληρών στη Λακωνία ήταν 9.000 για Σπαρτιάτες και 30.000 για περίοικους παρά το γεγονός ότι υπήρχε διαφωνία στα στάδια που έγιναν οι κατανομές. Η γη που κατανεμήθηκε στους Σπαρτιάτες ήταν η γη της Λακωνίας την οποία θεωρούσαν ότι ανήκει στη Σπάρτη. Σχετικά με την ισότητα των κληρών, αναφέρει ο Πλούταρχος, ότι αυτή μετριόταν με την ποσότητα που θα παρήγαν και όχι από την περιοχή που κάλυπταν, με αποτέλεσμα ένας κλήρος φτωχής αγροτικής γης θα ήταν μεγαλύτερος από έναν πλούσιας γης. Κάποιοι νεότεροι μελετητές δεν δέχονται τη θεωρία ότι οι Σπαρτιάτες είχαν ίσους κληρούς γης και τις προηγούμενες αναφορές τις θεωρούν μύθο για να υποστηρίξουν τις προτάσεις για τον αναδασμό της γης που έγινε κατά τα τέλη του τετάρτου και στα μέσα του τρίτου αιώνα. Επίσης μια παράλληλη αντίρρηση στο ότι οι Σπαρτιάτες δεν μπορεί να είχαν ίσους κληρούς είναι το γεγονός ότι κάποιοι ήταν πιο πλούσιοι από κάποιους άλλους. (Dowell 1988 σελ 136,137)

Η παραπάνω εκδοχή ερμηνεύεται με μια προφανή απάντηση ότι ακόμη και σε μια εποχή που δεν υπήρχε νόμισμα υπήρχαν όμως μέταλλα, μπορούσε κάποιος να πλουτίσει οργανώνοντας το αγρόκτημα του αποδοτικά, ή βάζοντας τους δούλους του να κατασκευάζουν χρήσιμα αντικείμενα, ή εξασφαλίζοντας λεία στον πόλεμο, ενώ κάποιος μπορούσε να φτωχύνει όταν κάποια αρρώστια σκότωνε τους είλωτες του, ή τα ζώα του ή πυρκαγιά απανθράκωνε το σπίτι του, ή απλώς από σπατάλη. Μια άλλη μαρτυρία αναφέρει ότι υπήρχαν Σπαρτιάτες που κατείχαν επιπρόσθετη γη η οποία δεν ήταν μέρος των ίσων κλήρων. (Dowell 1988 σελ 138) Η πώληση γης θεωρείται πράξη που φέρνει ντροπή στους Λακεδαιμονίους. Η πώληση του παλαιού κλήρου ούτε καν επιτρέπεται. «Πωλείν δε γην Λακεδαιμονίοις αισχρόν νενόμισται.της αρχαίς μοίρας ουδέ έξεστι»(Ηρακλείδης *Λέμβος*) 12. Στο ίδιο θέμα ο Πλούταρχος αναφέρει της αρχήθεν διατεταγμένης μοίρας πωλείν δ'ουκ εξήν « του μεριδίου που μοιράστηκε στην αρχή απαγορευόταν η πώληση του.(Πλουτ. *Ηθικά* 238ε).

Από μαρτυρία του Πλουτάρχου αναφέρεται ότι οι οικογένειες κρατούσαν από την μια γενιά στην άλλη τον αριθμό που ορίστηκε από τον Λυκούργο και ο πατέρας άφηνε τον κλήρο του στο γιο. (Πλουτ. *Αγης* 5.2). Προκειμένου να διατηρηθεί η ισότητα των κλήρων φαίνεται ότι υπήρχαν τρεις νόμοι: Ένας νόμος που απαγόρευε σ'ένα πρόσωπο να κατέχει δύο κλήρους. Ένας άλλος νόμος που αφορούσε την υιοθεσία και έδινε τη δυνατότητα στον δεύτερο ή στον επόμενο γιο κάποιου πολίτη να υιοθετηθεί ως κληρονόμος από έναν άλλο πολίτη που δεν είχε γιο. Επίσης ο κατά διαστήματα μόθαξ που έγινε πολίτης θα ήταν επίσης υποψήφιος για υιοθεσία. Ένας νόμος που αφορούσε τις κόρες, που θα έδινε τη δυνατότητα ο κλήρος ενός πολίτη χωρίς γιους να κατέχεται μετά τον θάνατο του από την κόρη του και τον άντρα της. Παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει ξεκάθαρη μαρτυρία υπάρχουν γεγονότα που κάνουν πιθανή την ύπαρξη νόμων για την υιοθεσία και τις κόρες πιθανή. (Dowell 1988 σελ 141).

Το γεγονός ότι τα ζητήματα αυτά για την κληρονομιά δέσποζαν και στους νόμους των δύο άλλων ελληνικών πόλεων (Αθήνας, Γόρτυνα) από τις οποίες έχουμε τις πιο πολλές νομικές μαρτυρίες συμβάλλει ως επίρρωση της προηγούμενης αναφοράς. Επίσης και ο Πλάτωνας κάνοντας νόμους για τη φανταστική πολιτεία του η οποία πρόκειται να έχει έναν ορισμένο αριθμό κλήρων γης χρησιμοποιεί την υιοθεσία και τον γάμο των θυγατέρων ως κύρια μέσα για τη διατήρηση ενός σταθερού αριθμού οικογενειών.(Πλατ. *Νόμοι* 923c-926d). Υπάρχει επίσης και η μαρτυρία του Ηροδότου, η οποία αναφέρει ότι η υιοθεσία και ο γάμος επικλήρων

υπόκειντο σε βασιλική επίβλεψη.δικάζειν δε μόνους τους βασιλέας τοςάδε μούνα, πατρούχου τε παρθένου πέρι, ες τον ικνέεται έχειν, ην μη περ ο πατήρ αύτην εγγύηση, και οδών δημοσιένων πέρι, και ην τις θετόν παιδα ποιέεσθαι εθέλη, βασιλέων εναντίον ποιέεσθαι. « Και αναγνωρίζεται ότι μόνο οι βασιλείς εκδικάζουν τα επόμενα ζητήματα μόνα: σχετικά μα άγαμη επίκληρο το ζήτημα σε ποιον άνδρα δίδεται ως σύζυγος, αν ο πατέρας της δεν την μνηστεύει, και για τους δημόσιους δρόμους. Και αν κανείς επιθυμεί να υιοθετήσει ένα παιδί, πρέπει να το κάνει παρουσία των βασιλέων.(Ηροδ. 6.57.4-5).

Η επίκληρος ου αναφέρεται στο χωρίο είναι μια γυναίκα που πεθαίνει ο πατέρας της χωρίς αρσενικό κληρονόμο και η περιουσία του αφήνεται σ'αυτήν. Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος της μελέτης μας είναι γνωστό ότι στο αθηναϊκό δίκαιο μια γυναίκα που σ'αυτή τη θέση, μπορούσε να τη διεκδικήσει σε γάμο ο πλησιέστερος συγγενής προκειμένου η περιουσία να μείνει μέσα στην οικογένεια. Επίσης και ο νόμος της Γόρτυνας καθορίζει κανόνες για τον γάμο της επικλήρου με κάποιον συγγενή. Στη Σπάρτη το έργο των βασιλέων σχετικά με μιαν επίκληρο ήταν να αποφασίσει με δεδομένα κάποια κριτήρια ποιος ήταν ο πλησιέστερος συγγενής που θα την έπαιρνε σε γάμο. Ένα από τα κριτήρια ήταν η αμεσότητα της συγγένειας.

Μέσα από μια μαρτυρία του Πλουτάρχου που αναφέρει ότι γίνονταν προσπάθειες να κρατούν τον αριθμό των οικογενειών σταθερό, προκύπτει ένα άλλο κριτήριο, ότι δηλαδή μια επίκληρος που κατείχε τον κλήρο του πατέρα της στη Λακωνία δεν έπρεπε να παντρευτεί έναν άντρα που ήταν επίσης κάτοχος τέτοιου κλήρου ή ήταν άμεσος κληρονόμος στον κλήρο του πατέρα του. Η καταλληλότητα της ηλικίας αποτελούσε επίσης μέρος των κριτηρίων που αποτελούσαν τις προϋποθέσεις και τα δεδομένα που λάμβαναν υπόψη τους οι βασιλείς προκειμένου να επιδικάσουν την επίκληρο στον πλησιέστερο συγγενή. Όμοιες συνθήκες εφαρμόζονταν και σε περιπτώσεις υιοθεσίας. Κάποιος άτεκνος Σπαρτιάτης μπορούσε να υιοθετήσει έναν νέο ως γιο του για να κληρονομήσει τον κλήρο του. Στην περίπτωση όμως αυτή υιοθετούσα δεν ήταν κάτοχος κλήρου ή άμεσος κληρονόμος ενός κλήρου.(Dowell 1988 σελ 143,144).

Η ΡΗΤΡΑ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΔΕΑ

Τον πέμπτο αιώνα το σύστημα κληρονομικής διαδοχή άλλαξε και μια άποψη είναι ότι ο αριθμός των Σπαρτιατών λιγόστευε, η πρακτική απελευθέρωσης μη σπαρτιατών είχε σχεδόν σταματήσει και ήταν δύσκολο να βρεθούν κληρονόμοι για τους 9.000 κλήρους.(Dowell 1988 σελ 147). Ο Πλούταρχος ωστόσο αποδίδει την αλλαγή σ'έναν άντρα που λεγόταν Επιταδέας και αναφέρει: *«αρχήν μεν ουν διαφθοράς και του νοσειν εσχε τα πράγματα των Λακεδαιμονίων σχεδόν αφ'ου την Αθηναίων καταλύσαντες ηγεμονίαν χρυσίου τε και αργυρίου κετέπλησαν εαυτούς. Ου μην αλλά και των οίκων ον ο Λυκούργος ώρισε φυλαττόντων αριθμόν εν ταις διαδοχαίς, και πατρός παιδί τον κλήρον απολείποντος, αμώς γε πως η ταξίς αύτη και ισότης διαμένουσα την πόλιν εκ των άλλων ανέφερεν αμαρτημάτων εφορεύσας δε τις ανήρ δυνατός, αυθάδης ε και χαλεπός τον τρόπον, Επιταδεύς όνομα, προς τον υιόν αυτώ γενομένης διαφοράς, ρήτραν έγγραφεν εξαίναι τον οίκον αυτου και τον κλήρον ω τις εθέλοι και ζώντα δούναι και καταλιπείν διατιθέμενον. Ούτος μεν ουν αυτου τινά θυμόν αποπιμπλάς ίδιον εισήνεγκε τον νόμον.οι δ'άλλοι πλεονεξίας ένεκα δεξάμενοι και κυρώσαντες , απώλεσαν την άριστην κατάσταση . εκτώντο γαρ αφειδώσήμε παρωθούντες οι δυνατοί τους προσήκοντας εκ των διαδοχών και ταχύ της ευπορίας ες ολίγους συρρυσείσης, πενία την πόλιν κατέσχεν, ανελευθερίαν, και των καλών ασχολίανεπιφέρουσα μετά φθόνου και δυσμενείας προς τους έχοντας. Απελείφθησαν ουν επτακοσίων ου πλείονες Σπαρτιάται, και τούτων ίσως εκατόν ήσαν οι γην κεκτημένοι και κλήρον.ο άλλος όχλος άπορος και άτιμος εν τη πόλει παρεκάθητο τους μεν έξωθεν πολέμους αργώς και απροθύμως αμυνόμενος, αεί δε τινά καιρόν επιτηρών μεταβολής και μεταστάσεως των παρόντων»*

Μτφρ: «Η διαφθορά και η νοσηρότητα των υποθέσεων των Λακεδαιμονίων πρωτοπαρουσιάστηκε περίπου την εποχή που κατέλυσαν την αθηναϊκή ηγεμονία και γέμισαν με χρυσάφι και ασήμι. Παρ'όλα αυτά όσο οι οικογένειες διαφύλατταν από την μια γενεά στην άλλη τον αριθμό που ορίστηκε από τον Λυκούργο, και ο πατέρας άφηνε τον κλήρο του στον γιο, κατά κάποιο τρόπο η ρύθμιση αυτή και η συνεχιζόμενη ισότητα έσωσε την πόλη από τα άλλα της λάθη. Αλλά όταν κάποιος δυνατός άνδρας έγινε έφορος άνθρωπος ξεροκέφαλος και δύσκολος στον χαρακτήρα, που λεγόταν Επιταδέας, που είχε μαλώσει με τον γιο του, πρότεινε ρήτρα ότι θα έπρεπε να επιτραπεί και να δίνει κανείς και το σπίτι του και τον κλήρο σε οποιοδήποτε επιθυμούσε ενώ ζούσε ακόμη και να τα κληροδοτεί με διαθήκη. Έτσι ο άνθρωπος αυτός

εισηγήθηκε τον νόμο για να ικανοποιήσει μια προσωπική δυσφορία. Αλλά οι υπόλοιποι τον δέχτηκαν και τον επικύρωσαν από πλεονεξία και έτσι κατέστρεψαν το υπέροχο πολίτευμα τους. Γιατί αυτοί που ασκούσαν επιρροή τώρα άρχισαν να αποκτούν περιουσία χωρίς φειδώ, αποδιώχνοντας τους συγγενείς από την κληρονομιά. Και γρήγορα η πλησμονή συγκεντρώθηκε σε λιγοστούς και η φτώχεια επικράτησε στην πόλη, φέροντας μαζί στέρηση ελευθερίας και έλλειψη ελεύθερου χρόνου για τη ζωή της τιμής μαζί με φθόνο και εχθρότητα απέναντι στους πλουσίους. Δεν έμεινα λοιπόν πάνω από επτακόσιοι Σπαρτιάτες και απ'αυτούς ίσως εκατόν ήταν αυτοί που κατείχαν γην και κλήρον. Ο υπόλοιπος όχλος χωρίς πόρους και δικαιώματα, καθόταν μέσα στην πόλη, υπερασπίζοντας νωθρά και νωχελικά και χωρίς καθόλου ενθουσιασμό ενάντια στους εξωτερικούς εχθρούς, καιροφυλακτώντας πάντοτε για μια ευκαιρία για αλλαγή και επανάσταση».(Πλουτ. Αγης 5).

Ο Πλούταρχος καταγράφει μια αλλαγή στον νόμο για να επιτρέψει σ'ένα Σπαρτιάτη να δίνει το σπίτι του και τον κλήρο του της γης στη Λακωνία σε οποιονδήποτε επιθυμούσε, είτε σπαρτιατικό πολίτευμα αναφέρεται προφανώς σ'αυτή την περίοδο ως εξής: *«μετά γαρ τα νυν ρηθεντα τοις περί ην ανωμαλίαν της κτήσεως επιτιμήσειεν αν τις τοις μεν γαρ αυτών συμβέβηκε κεκτήσθαι πολλήν λίαν ουσίαν, τοις δε πάμπαν μικράν διόπερ εις ολίγους ήκεν η χώρα τούτο δε και δια των νόμων τέτακται φαύλως, ωνείσθαι μεν γαρ, η πωλείν την υπάρχουσαν, εποίησεν ου καλόν, ορθώς ποιήσας, διδόναι δε και καταλίπειν εξουσίαν έδωκε τοις βουλομένοις. Καίτοι τούτο συμβαίνει αναγκαίον εκείνως τε και ουτως. Έστι δε και των γυναικών σχεδόν της πάσης χώρας των πέντε μερών τα δύο, των τα'επικλήρων πολλών γινομένων, και δια το προίκας διδόναι μεγάλας καίτοι βέλτιον ήν μηδεμίαν ή ολίγην ή και μετρίαν τετάχαθαι.»*(Αριστοτ. Πολιτικά. 1270a 15-34).

Μιθρ. «Υστερα από ό,τι έχει τώρα μόλις ειπωθεί θα μπορούσε κανείς να επικρίνει το ζήτημα της ανισότητας της ιδιοκτησίας. Μερικοί από αυτούς είναι σε θέση να είναι κάτοχοι πολύ μεγάλης περιουσίας, ενώ άλλοι έχουν γενικά πολύ λίγη. Γι αυτό η γη έχει γίνει ιδιοκτησία των ολίγων. Αυτό έχει επίσης διευθετηθεί κακά από τον νόμο γιατί ορθά όρισε ως ατιμωτικό να αγοράζει περιουσία ή να πουλά αυτήν που έχει, αλλά επέτρεψε σ'εκείνους που ήθελαν να τη χαρίζουν ή να την κληροδοτούν, κι ωστόσο το αποτέλεσμα είναι ανάγκη να είναι το ίδιο και με τον ένα τρόπο και με τον άλλο. Και συμβαίνει σχεδόν τα δύο πέμπτα ολόκληρης της γης να

ανήκει στις γυναίκες, γιατί υπάρχουν πολλές επίκληροι, και γιατί δίδουν μεγάλες προίκες. Και όμως θα ήταν καλύτερο αν είχε προσδιοριστεί καμία προίκα ή μια μικρή ή έστω μέτρια.».

Η δήλωση του Αριστοτέλη ότι επιτρεπόταν να χαρίζεις ή να κληροδοτείς περιουσία συνδέει το χωρίο αυτό με τη δήλωση του Πλούταρχου ότι η ρήτρα του Επιταδέα το έκανε νόμιμο να χαρίζεις κανείς ή να κληροδοτεί το σπίτι και τον κλήρο του. Δεν υπάρχει καμία αναφορά του Αριστοτέλη που να διαψεύδει τη δήλωση του Πλούταρχου ότι ήταν ένας νόμος που προτάθηκε από τον Επιταδέα μεταβάλλοντας το σύστημα του Λυκούργου. Ο Πλούταρχος χρονολογεί την εφαρμογή της ρήτρας μετά την ήττα της Αθήνας το 404π.Χ. Η σειρά των γεγονότων όπως την περιγράφει έχει ως εξής: Η Σπάρτη νίκησε την Αθήνα, οι Σπαρτιάτες απέκτησαν πολύ χρυσάφι και ασήμι αλλά διατηρούσαν ακόμη τον αριθμό των οικογενειών όπως ορίστηκε από τον Λυκούργο, στη συνέχεια ψηφίστηκε η ρήτρα του Επιταδέα και τέλος άρχισε σοβαρή παρακμή. (Dowell 1988 σελ 149,151).

Σύμφωνα με τον Πλούταρχο η ρήτρα επέτρεπε σ'έναν Σπαρτιάτη να δώσει το σπίτι και τον κλήρο του ενόσω ζούσε, ή να τα κληροδοτήσει πεθαίνοντας σε όποιον επιθυμούσε. Προφανώς αναφέρεται στην ακίνητη περιουσία μέσα στην περιοχή της πόλης της Σπάρτης, ή μπορεί να εννοεί μια δωρεά ή ένα κληροδότημα άλλης περιουσίας συμπεριλαμβανομένης γης της Μεσσηνίας που δεν ήταν μέρος των 9.000 κλήρων. Ο Πλούταρχος ισχυρίζεται ότι η ρήτρα οδήγησε σε μια μείωση του αριθμού των γεωτεμαχίων και το επίμαχο σημείο πρέπει να ήταν η ακύρωση της απαγόρευσης για την κατοχή περισσότερων του ενός από τους 9.000 κλήρους έτσι από το σημείο αυτό και πέρα μερικά άτομα κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν μεγάλα κτήματα συνενώνοντας ένα αριθμό κλήρων. Δεν αναφέρεται όμως πουθενά ότι ο Επιταδέας επέτρεψε να πουληθούν οι κλήροι. Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι ο νομοθέτης καθόρισε ως ατιμωτικό το να αγοράζει κανείς ή να πουλάει περιουσία. (Dowell 1988 σελ 154,155).

Μετά τα σχόλια του για το αναπαλλοτρίωτο ο Αριστοτέλης μας δίνει πληροφορίες για επικλήρους κατά τον τέταρτο αιώνα. «μπορεί κανείς να δώσει την επίκληρο σε όποιον επιθυμεί. Κι αν κανείς πεθάνει χωρίς διαθήκη όποιον αφήνει ως κληρονόμο την δίνει σε όποιον επιθυμεί. (Αριστοτ. Πολιτικά 1270a 26-9). Η χαλάρωση του κανονισμού ότι κανείς δεν μπορούσε να κατέχει περισσότερο από έναν από τους 9.000 κλήρους συνέβαλε στο να μπορεί ένας πατέρας που δεν είχε γιο να αναζητήσει τον καλύτερο σύζυγο για την κόρη του, χωρίς να περιορίζει την επιλογή του σ'εκείνους τους Σπαρτιάτες που δεν είχαν κλήρο.

Τη εποχή του Αριστοτέλη ήταν συνηθισμένο ένας πατέρας χωρίς γιο να κάνει διαθήκη. Μπορούσε να κληροδοτήσει την περιουσία του σε όποιον επιθυμούσε, επίσης μπορούσε να την κληροδοτήσει ολόκληρη στην κόρη του, και αυτό εξηγεί τη δήλωση του Αριστοτέλη ότι ένα μεγάλο μέρος της χώρας ανήκε σε γυναίκες « επειδή υπήρχαν πολλές επίκληροι. Ακόμη και αν είχε γιο μπορούσε ακόμη να κληροδοτήσει την περιουσία στην κόρη του ή να την δώσει ως προίκα. Επίσης η περιουσία που δεχόταν η γυναίκα ως προίκα ή ως κληροδότημα ήταν στη διάθεση της. Εκτός από τη δήλωση του Αριστοτέλη ότι το μεγαλύτερο μέρος της χώρας ανήκε σε γυναίκες, αυτό προκύπτει και από τον Πλούταρχο ο οποίος αναφέρει ότι ο Άγης Δ΄ στην προσπάθειά του να αναμορφώσει τη Σπάρτη, ζήτησε από πλούσιες γυναίκες συμπεριλαμβανομένης και της μητέρας του να παραιτηθούν από τον πλούτο τους. (Πλουτ. Άγης 6.7).

Τα δικαιώματα των συγγενών να κληρονομήσουν περιουσία ήταν πολύ ισχυρά στην Αθήνα και τις άλλες ελληνικές πόλεις, αλλά για πολύ καιρό ήταν αδύνατα στη Σπάρτη όπου είχε δοθεί προτεραιότητα στη διατήρηση ισότητας στην κατοχή γης στη Λακωνία. Η ρήτρα του Επιταδέα έδωσε τη δυνατότητα να αγνοηθεί η ισότητα και η οικογένεια και αυτό έδωσε στους Σπαρτιάτες ένα μεγάλο βαθμό ελευθερίας να διαθέτουν την περιουσία τους όπως επιθυμούν. Μπορεί ο Επιταδέας σύμφωνα με τον Πλούταρχο να είχε ένα προσωπικό λόγο για την επιβολή αυτής της ρήτρας αλλά και οι Σπαρτιάτες είχαν τους δικούς τους για να την αποδεχτούν. Ίσως μερικοί από αυτούς να ήταν χρεωμένοι και ήθελαν να ξεφύγουν από τις δυσκολίες κληροδοτώντας περιουσία στους πιστωτές τους. Επίσης η ελάττωση του αριθμού των Σπαρτιατών να ήταν ένας άλλος λόγος. Ίσως να είχε καταστεί αδύνατο να βρεθούν 9000 Σπαρτιάτες ιδιοκτήτες κλήρων, και να θεωρούσαν κακό να αφήνουν πολλούς κλήρους που θα καταλαμβάνονταν μόνο από είλωτες. (Christien RHD 52 1974 197-221).

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη και τον Πλούταρχο οι συνέπειες όλων αυτών ήταν μια τάση για τη συγκέντρωση της περιουσίας σε ακόμη λιγότερα χέρια, επειδή ένας άντρας επιλέγοντας κληρονόμο ή σύζυγο για την κόρη του είχε την τάση να προτιμά κάποιον που ήταν ήδη ευκατάστατος και μπορούσε να του κάνει κάποια εύνοια σε ανταλλάγματα. Αντίθετα μικρότεροι αδελφοί σε μια οικογένεια δεν θα μπορούσαν πλέον να προσδοκούν ότι θα είχαν την ευκαιρία να κληρονομήσουν τον κλήρο κάποιου άτεκνου. Το μόνο που θα μπορούσαν να κάνουν ήταν να

μοιράσουν την περιουσία του πατέρα τους παίρνοντας ο καθένας από ένα μικρό ποσοστό.
(Macdowell 1988 σελ 160,161).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΣΣΙΤΙΟΥ

Το συσσίτιο ήταν το κοινό δείπνο μιας ομάδας Σπαρτιατών στο οποίο ο καθένας συνεισέφερε κάθε μήνα το δικό του μερίδιο φαγητού. Η συμμετοχή ήταν υποχρεωτική για έναν όμοιο, ο οποίος για να συμμετέχει στο συσσίτιο έπρεπε να έχει γίνει ομόφωνα δεκτός από τα μέλη του συσσιτίου. Στην Σπάρτη η κοινωνική αυτή πρακτική των κοινών δείπνων απέκτησε βαρύνουσα πολιτική σημασία και αποτελούσε για τους ομοίους τον κατεξοχήν χώρο πολιτικών συζητήσεων οι οποίες έπρεπε να παραμείνουν μυστικές για τα μέλη του. (Μηλίας 2000: σελ 183). Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα η έλλειψη χρημάτων κατά τον 7^ο και 6^ο αιώνα δεν αποτελούσε εμπόδιο για τη συμμετοχή στα συσσίτια. (Ξενοφών Λακεδαιμονίων *Πολιτεία* 1010). Αντίθετα έπαιξε σημαντικό ρόλο στην κλασική εποχή και σύμφωνα με τον Αριστοτέλη όποιος δεν μπορούσε να ανταποκριθεί οικονομικά στα συσσίτια έχανε τα πολιτικά του δικαιώματα. (Αριστοτ. *Πολιτικά* 1272a,7 & 1330a,10).

«ου καλώς δ' ουδέ περί τα συσσίτια τα καλούμενα φιδίτια νενομοθέτηται τω καταστήσαντι πρώτον. Έδει γαρ από κοινού μάλλον είναι την σύνοδον, καθάπερ εν Κρήτη. Παρά δε τοις Λάκωσιν έκαστον δει φέρειν, και σφόδρα πενήτων ενίων όντων και τούτο το ανάλωμα ου δυναμένων δαπανάν, ώστε συμβαίνει τουναντίον τω νομοθέτη της προαιρέσεως. Βούλεται μεν γαρ δημοκρατικόν είναι το κατασκεύασμα των συσσιτίων, γίνεται δ' ήκιστα δημοκρατικόν ούτω νενομοθετημένων. Μετέχειν μεν γαρ ου ράδιον τοις λίαν πένησιν, όρς δε της πολιτείας ούτος εστίν αυτοίς ο πάτριος, τον μη δυνάμενον τούτο το τέλος φέρειν μη μετέχειν αυτής». Μτφρ. «Ούτε ο νόμος για τα συσσίτια, τα ονομαζόμενα φιδίτια έχει διατυπωθεί καλά από αυτόν που τα ίδρυσε. Το εισόδημα έπρεπε μάλλον να προέρχεται από το κοινό ταμείο, όπως στην Κρήτη, αλλά ανάμεσα στους Λακεδαιμονίους ο καθένας πρέπει να συνεισφέρει , έστω και αν μερικοί άνθρωποι είναι πολύ φτωχοί και ανίκανοι να καταβάλουν τα έξοδα αυτά, ώστε το αποτέλεσμα είναι το αντίστροφο από την πρόθεση του νομοθέτη . Επιθυμεί η ρύθμιση των συσσιτίων να είναι δημοκρατική, αλλά αποδεικνύεται εντελώς αντιδημοκρατική όταν διατυπώνεται με τον τρόπο αυτό. Γιατί είναι δύσκολο για τους πολύ φτωχούς να είναι μέλη. Όμως υπήρχε σ' αυτούς ο εξής πατροπαράδοτος ορισμός για τα πολιτικά του δικαιώματα, ένας που δεν μπορεί να πληρώσει αυτή την εισφορά δεν έχει πολιτικά δικαιώματα» .

Τα ποσά των συνεισφορών που κάθε μέλος ενός συσσιτίου ήταν υποχρεωμένο να πληρώσει κάθε μήνα αναφέρεται από τον Πλούταρχο ήταν 1 μέδιμος, 8 χόες κρασί, 5 μνες τυρί, 2 ½ μνες σύκα, και ένα πολύ μικρό ποσό χρημάτων για την αγορά επιπρόσθετων ειδών τροφής(Πλουτ. *Λυκίας* 12.3). Ένας νέος γινόταν μέλος του συσσιτίου μόλις ενηλικιωνόταν. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο ένα συσσίτιο είχε περίπου δεκαπέντε μέλη και η εκλογή ενός νέου μέλους γινόταν με μυστική ψηφοφορία. Μια αντίθετη ψήφος ήταν αρκετή για να μη γίνει δεκτός ο υποψήφιος. Από αυτό προκύπτει ότι ήταν δυνατό να στερηθεί κάποιος την ιθαγένεια του επειδή δεν ήταν δημοφιλής και δεν μπορούσε να βρει συσσίτιο για να τον εκλέξουν ομόθυμα. Ωστόσο ο σκοπός για τον οποίο ο Σπαρτιάτης έπρεπε να είναι μέλος συσσιτίου δεν ήταν κατά κύριο λόγο να αποκλείσει κανένα, αλλά να κάνει την προσπάθεια να ζήσει με άλλους επί ίσοις όροις. (Dowell 1988 σελ 165,166).

Ωστόσο η ατομική δαπάνη είχε συνέπεια οι φτωχοί να μην μπορούν να συμμετέχουν σ'αυτά. Έτσι από θεσμό που στόχευε να σφυρηλατήσει τους δεσμούς ενότητας, ισότητας και αλληλεγγύης των πολιτών, σταδιακά κατέληξε σε θεσμικό κριτήριο διάκρισης μεταξύ τους, αφού όποιος δεν είχε χρήματα να συμμετέχει σ'αυτά έχανε τα πλήρη πολιτικά του δικαιώματα και απομακρυνόταν από την τάξη των ομοίων. Επομένως τα συσσίτια με την πάροδο του χρόνου από κοινωνική πρακτική μεταβλήθηκαν σε θεσμό που συνδεόταν άμεσα με την οικονομική και πολιτική ζωή των ομοίων.(Μηλιός 2000 σελ 183).

Ο Κριτίας ο Ξενοφών και ο Πλούταρχος εμφανίζουν τα συσσίτια ως ένα θεσμό εναντίον του πλούτου και της πολυτέλειας, που σφυρηλατούσε το πνεύμα ισότητας ανάμεσα στους πολίτες. Παράλληλα οι ιστορικοί εξετάζουν το θεσμό και υπό το πρίσμα της ηθικής αναδεικνύοντας την ανωτερότητα των Σπαρτιατών σε θέματα εγκράτειας και μέτρου. (Α.Μηλιός 2000 σελ 183). Σε κανένα Σπαρτιάτη δεν επιτρεπόταν να δειπνεί στο σπίτι παρά μόνο όταν μαγείρευε ζώο μετά από θυσία ή κυνήγι. Και στην περίπτωση αυτή ήταν υποχρεωμένος να στείλει μέρος του κρέατος στο συσσίτιο για τους συντρόφους. (Πλουτ. *Λυκίας*. 12.4). Επίσης δεν επιτρεπόταν να γίνουν συμπόσια στο σπίτι. Ο Ξενοφών συστήνει το θεσμό του συσσιτίου για τον λόγο ότι δεν θα πει κανείς πολύ όταν ξέρει ότι έχει να περπατήσει μετά μέχρι το σπίτι. (Ξενοφώντος *Λακ. Πολ.* 5.7). Και στους Νόμους ο Πλάτωνας βάζει ένα Σπαρτιάτη να καυχείται ότι ο νόμος καθιστά το μεθύσι και τα συμπόσια άγνωστα σ'όλη τη Λακωνία. (Πλατ. *Νόμοι* 637a).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Σχετικά με το δίκαιο της Σπάρτης είναι ελάχιστες οι πηγές που μας δίνουν συγκεκριμένες πληροφορίες. Η Σπάρτη δεν ήταν μια πόλη κλειστή μόνο για τους ξένους αλλά παραμένει και σήμερα σιωπηλή για τους ερευνητές των ιστορικών της στιγμών. Τα όσα γνωρίζουμε για την ιστορία της έρχονται από έξωθεν μαρτυρίες και κυρίως από τα κείμενα των Αθηναίων συγγραφέων. Μέσω αυτών των συγγραφέων μας είναι γνωστή η χιλιετής ιστορία της. Στην προσπάθεια άντλησης πληροφοριών σχετικά με την απονομή δικαιοσύνης στην αρχαία Σπάρτη δεν βοηθά καθόλου η χρήση όσων είναι γνωστά για τα δικαστήρια της αρχαίας Αθήνας, διότι στη Σπάρτη η δικαιοσύνη βρισκόταν στα χέρια άλλων φορέων που σε τίποτα δεν προσιδιάζει με τα συμβαίνοντα στην Αθήνα. (Δημάκης 1994 σελ 178)

7.1. Οι Δικαστές.

Στην αρχαία Σπάρτη οι κύριοι δικαστές ήταν ταυτόχρονα ίδιοι με τους κυριότερους αξιωματούχους της κυβέρνησης, οι δύο βασιλείς, οι είκοσι οκτώ γέροντες και οι πέντε έφοροι. Καταρχάς οι όποιοι δικαστές εκδίκαζαν βάσει νόμων άγραφων, με βάση νόμους που μεταδίδονταν από γενιά σε γενιά προφορικώς. Επρόκειτο για απαγόρευση του Λυκούργου :*Νόμους δε γεγραμμένους ο Λυκούργος ουκ έθηκεν, αλλά μια των καλουμένων ρητρών έστιν αύτη.....μη χρήσθαι νόμοις εγγράφοις.* (Πλουτ. *Βίος Λυκούργου* 13,1). Οι λυκούργειες ρήτρες στην αρχή ανακοινώθηκαν γραπτώς και αργότερα παρουσιάστηκαν σε γραπτή απόδοση, και είχαν συνταχθεί κατά τέτοιο τρόπο που θύμιζαν κείμενα προορισμένα να αποστηθίζονται και να απαγγέλλονται. (Παν Δημάκης 1994 σελ 179).

Οι βασιλείς δικάζαν τρία είδη υποθέσεων που αφορούσαν τον γάμο των επικλήρων, τους δημόσιους δρόμους και την υιοθεσία. Η δικαιοδοσία των βασιλέων στο γάμο των επικλήρων πρέπει να προσιδιάζε με τις αρμοδιότητες του Επώνυμου άρχοντα στην Αθήνα, με την μόνη διαφορά 'όταν υπήρχε εμπλοκή στην Αθήνα σε περίπτωση δηλαδή που παρουσιάζονταν περισσότεροι διεκδικητές η υπόθεση κατέληγε στα δικαστήρια, ενώ στη Σπάρτη την υπόθεση την έκριναν ως δικαστές οι ίδιοι οι βασιλείς. Οι υποθέσεις που αφορούσαν δημόσιες οδούς δεν ήταν πολλές. Πιθανόν να περιλάμβαναν υποθέσεις που κάποιος κατηγορούνταν για αροτρίωση, η επειδή κατά κάποιο τρόπο έκλεινε τη δυνατότητα διάβασης, Πριν την εμφάνιση των εφόρων

οι αρμοδιότητες των βασιλέων πρέπει να ήταν πιο εκτεταμένες ή ακόμη και απεριόριστες, ενώ αυτές που απαριθμούνται από τον Ηρόδοτο είναι αυτές που τους απέμειναν αφού οι περισσότερες είχαν μεταφερθεί στις αρμοδιότητες των εφόρων. (Dowell 1988 σελ 185).

Στην κλασική εποχή ήταν συνηθισμένο, όπως προκύπτει μέσα από αναφορές του Ηροδότου ο ένας βασιλιάς να εκστρατεύει ενώ ο άλλος έμενε στην πατρίδα. Όταν και οι δύο ήταν στην πατρίδα τους δικάζαν από κοινού, αλλά όταν απουσίαζε ο ένας δικάζε ο άλλος. (Ηρόδ. 5.75.2) Οι πιο εκτεταμένες δικαστικές εξουσίες των βασιλέων ήταν αυτές που ασκούσαν στις εκστρατείες και για τις οποίες υπάρχουν πολλές μαρτυρίες. «*ήν δ' ουν δίκης δεόμενος τις έλθη προς Ελλανοδίκας τούτον ο βασιλεύς αποπέμπει*» μτφρ «Αλλά αν κάποιος έλθει ζητώντας δίκη ο βασιλιάς τον στέλλει στους Ελλανοδίκες. (Ξεν. Λακ. Πολ. 13.11)

Και η παρακάτω μαρτυρία: «*έπειτα των εντυγχανόντων και δεομένων ους αίσθοιτο Λυσάνδρω μάλιστα πεποιθότας, απράκτους απέπεμπ. Και περί τας κρίσεις ομοίως, ος εκείνος επηρεάζοι, τούτους έδει πλέον έχοντας απελθείν, και τουναντίον, ους φανερός γένοιτο προθυμούμενος ωφελείν, χαλεπόν ην μη και ζημιωθήναι.* «Δεύτερον αυτούς που τον συναντούσαν και του απηύθυναν παρακλήσεις, τους απέπεμπε αρνούμενος όταν καταλάβαινε ότι στηρίζονταν πάρα πολύ στον Λύσανδρο. Και όσον αφορά τις εκδικάσεις ομοίως, οι άνθρωποι τους οποίους ο Λύσανδρος μεταχειριζόταν εχθρικά αυτοί θα έφευγαν από κοντά τους κερδισμένοι, ενώ αντίθετα αυτοί τους οποίους προφανώς ήταν πρόθυμος να βοηθήσει, ήταν δύσκολο να αποφύγουν πραγματικά την τιμωρία» (Πλουτ. Αγησ. 7.6-7)

Η εκτεταμένη δικαστική εξουσία των βασιλέων της Σπάρτης επί των στρατιωτών τους κατά τη διάρκεια των διεξαγόμενων εκστρατειών αναφέρεται και στον Αριστοτέλη. «*αύτη μεν ουν η βασιλεία οίον στρατηγία τις αυτοκρατόρων και αϊδιδός εστίν. Κτειναι γαρ ου κύριος, ει μη εν τινι βασιλεία καθάπερ επί των αρχαίων εν ταις πολεμικαίς εξόδοις, εν χειρός νόμω, δηλοί δ' Όμηρος .* μτφρ «Αυτή η σπαρτιατική βασιλεία μοιάζει με στρατηγία με απόλυτη εξουσία αόριστης διάρκειας. Δεν έχει εξουσία να θανατώσει κανένα εκτός όπως στις εκστρατείες στους παλαιούς καιρούς με το νόμο της φυσικής δύναμης.» (Αριστοτ. Πολιτικά. 1285a 7-10).

Δεδομένου ότι οι βασιλείς είχαν το δικαίωμα να φονεύουν τους στρατιώτες τους κατά την ώρα της μάχης, θα πρέπει να είχαν το δικαίωμα να τους καταδικάζουν σε μικρότερες ποινές για περιορισμένης ολκής αδικήματα.. Αυτή η εκτεταμένη δικαιοδοσία των βασιλέων στις

εκστρατείες περιορίστηκε, όταν τοποθετήθηκε δίπλα στον επικεφαλής του στρατεύματος βασιλέα ένα δεκαμελές συμβουλευτικό όργανο. Οι βασιλείς ασκούσαν δικαστική εξουσία και ως μέλη του ανώτατου δικαστηρίου της Γερουσίας. Μετείχαν σ' αυτό προήδρευαν και ψήφιζαν. (Δημάκης 1994 σελ 185).

Το δικαστήριο των βασιλέων δεν ήταν το μόνο και δεν ήταν και το σπουδαιότερο δικαστήριο της Σπάρτης. Το κύριο δικαστήριο στη Λακεδαιμόνα το αποτελούσε η Γερουσία το δικαστήριο των γερόντων. Η γερουσία ήταν το ανώτατο δικαστήριο. Εκδίκασε υποθέσεις στις οποίες η ποινή ήταν ο θάνατος, η εξορία και η στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων. Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι τις ποινές αυτές τις επέβαλλαν οι ολίγοι οι οποίοι δεν ήταν άλλοι από τους γερουσιαστές. (Αριστ. *Πολιτικά* 1294 b,33-44). Δεν είναι γνωστό ποια άλλα αδικήματα παραπέμπονταν αυτομάτως στη γερουσία . Σύμφωνα με τον Πλούταρχο οι γερουσιαστές ήταν κύριοι της ζωής των Σπαρτιατών και της εν γένει θέσεως τους μέσα στην κοινωνία. (Πλουτ. *Β. Λυκούργου* 26). Πιθανότατα να ήταν στη διάκριση των εφόρων να αποφασίσουν ότι μια ιδιαίτερη απόφαση θα έπρεπε να παραπεμφθεί στη γερουσία αν νόμιζαν ότι ήταν αρκετά σοβαρή για να χρειάζεται μια από τις ποινές που μόνο η γερουσία μπορούσε να επιβάλει. (Dowell 1988 σελ 184,185).

Η γερουσία επίσης εκδίκασε και τα αδικήματα που στρέφονταν κατά της πόλης και επίσης εκδίκασε και τους υποπίπτοντας σε παραπτώματα βασιλείς. Σύμφωνα με τον Πausανία όταν επρόκειτο να δικαστεί κάποιος βασιλιάς, οι δικαστές συμπεριλάμβαναν τους εφόρους μαζί με τα μέλη της γερουσίας και τον άλλο βασιλιά. *«βασιλεί δε τω Λακεδαιμονίων δικαστήριον εκάθιζον οι τε ονομαζόμενοι γέροντες, οκτώ και είκοσι ν όντες αριθμόν, και η των εφόρων αρχή, συν δε αυτοίς και ο της οικίας βασιλεύς της ετέρας.* μτφρ « Ως δικαστήριο για να δικάσει ένα βασιλέα των Λακεδαιμονίων, οι ονομαζόμενοι γέροντες που ήταν είκοσι οκτώ ως προς τον αριθμό, και το σώμα των εφόρων κάθιζαν μαζί με το βασιλιά του άλλου οίκου».

Τη σπαρτιατική γερουσία χαρακτήριζε ακαμψία και συντηρητισμός όπως και τα ανάλογα συμβούλια από αριστοκράτες υπόλοιπων πόλεων. Η εκδίκαση των φονικών δικών διαρκούσε αρκετές μέρες για να αποφεύγεται ο κίνδυνος δικαστικής πλάνης. Παρόλο τη λακωνική τους ιδιότητα στις περιπτώσεις των δικών αυτών δεν ήταν καθόλου φειδωλοί στο λόγο προκειμένου να εξετάσουν εξονυχιστικά μια υπόθεση. Οι ποινές που επέβαλλε η γερουσία ήταν ο θάνατος, η εξορία το πρόστιμο και οι δημεύσεις περιουσιών. Συχνά η γερουσία καταδίκασε και κάποιους σε

ατιμία, σε αφαίρεση δηλαδή των πολιτικών τους δικαιωμάτων. Αυτούς που καταδίκάζαν σε θάνατο τους εκτελούσαν συνήθως τη νύκτα δια απαγχονισμού μέσα στη φυλακή και στη συνέχεια τους έριχναν στον Καιάδα. (Δημάκης 1994 σελ 188,189)

Οι γερουσιαστές εκλέγονταν από την Απέλλα και άπαξ και εκλέγονταν, τα μέλη της γερουσίας ασκούσαν το αξίωμα εφόρου ζωής χωρίς να λογοδοτούν σε κανένα για τις αποφάσεις τους. Οι δύο βασιλείς ακόμη και αν ήταν νέοι συμμετείχαν στη γερουσία λόγω αξιώματος συμπληρώνοντας τον αριθμό των τριάντα. Όταν ο βασιλιάς απουσίαζε το μέλος της γερουσίας που ήταν πιο κοντά του ψήφιζε για λογαριασμό του βασιλιά και για δικό του. (Dowell 1988 σελ 184).

Οι πέντε έφοροι δικάζαν χωριστά από την γερουσία, εκλέγονταν επίσης από τους Σπαρτιάτες και δεν ήταν ανάγκη να έχουν περάσει το 60^ο έτος της ηλικίας τους. Ο Αριστοτέλης στα πολιτικά τους αναφέρει ως απλούς πολίτες χωρίς ιδιαίτερα προσόντα. (Αριστοτ. Πολιτικά 1270b 28-31). Ωστόσο είναι γνωστή η έκταση των εξουσιών των εφόρων. *«έφοροι ουν ικανοί μεν εισί ζημιούν ον αν βούλωνται, κύριοι δ' εκπράττειν παραχρήμα, κύριοι δε και άρχοντες μεταζύ καταπαύσαι και είρξαι γε και περί της ψυχής εις αγώνα καταστήσαι. Τοσαύτην δε έχοντες δύναμιν ουχ ώσπερ αι άλλαι πόλεις εώσι τους αιρεθέντας αεί άρχειν το έτος όπως αν βούλωνται, αλλ'ώσπερ οι τύραννοι και οι εν τοις γυμνικοίς αγώσιν επιστάται ήν τινά αισθάνωνται παρανομούντα τι, ευθύς παραχρήμα κολάζουσι»*. Μτφρ. «Οι έφοροι έχουν τη δύναμη να τιμωρούν όποιον επιθυμούν, κι έχουν την εξουσία να απαιτούν άμεση καταβολή προστίμου. Έχουν επίσης εξουσία να παύσουν τους άρχοντες στη διάρκεια της θητείας τους, κι ακόμη να τους φυλακίσουν και να τους δικάσουν με κατηγορία που συνεπάγεται θανατική ποινή. Έχοντας τέτοια δύναμη δεν επιτρέπουν, όπως στις άλλες πόλεις σ' αυτούς που εκλέχτηκαν να κυβερνούν συνέχεια όπως θα ήθελαν σ' όλη τη χρονιά, αλλά όπως οι τύραννοι και οι διαιτητές σε αθλητικούς αγώνες αν αντιληφθούν ότι κάποιος κάνει κάτι παράνομο τον τιμωρούν στη στιγμή.».(Ξεν.Λακ. Πολ. 8.4).

Οι έφοροι αποτελούσαν μαζί με τη γερουσία το ανώτατο διοικητικό όργανο της πόλης, τις αποφάσεις του οποίου στη συνέχεια εκτελούσαν αυτοί οι ίδιοι οι έφοροι ή δια των οργάνων τους. Είχαν το δικαίωμα να προφυλακίζουν οποιοδήποτε ένοχο εγκλήματος ακόμη και τους βασιλείς. Είχαν το δικαίωμα να ζητούν να λογοδοτούν σ' αυτούς οι κατώτατοι άρχοντες και να οδηγούν σε δίκη κατώτερους άρχοντες αν είχαν υποπέσει σε σοβαρή παράβαση. Τους

τελευταίους όπως και τους βασιλείς μπορούσαν να τους φυλακίσουν μέχρι την ημέρα της δίκης. Εκτός της δικαστικής εξουσίας τους οι έφοροι είχαν και πρόσθετα αστυνομικά καθήκοντα. Μπορούσαν να επιβάλουν και σε κάποιες περιπτώσεις παραβάσεων και ορισμένα πρόστιμα. Είχαν το δικαίωμα να παύουν τους άρχοντες και κατά τη διάρκεια της θητείας τους, να τους εισάγουν σε δίκη με κατηγορία που συνεπάγεται τη θανατική ποινή. (Δημάκης 1994 σελ 195)

Η αρμοδιότητα των εφόρων να τιμωρούν όποιον επιθυμούν τους έδωσε πλατιά και ευρεία δικαιοδοσία. Μπορούσαν να αποφασίσουν μόνοι τους τι είδους συμπεριφορά ήθελαν να τιμωρήσουν, ανεξάρτητα αν υπήρχε νόμος επ' αυτού ή κάποια γενική γνώμη. Το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό επικρίνεται από τον Αριστοτέλη. «έτι δε και κρίσεων εισί μεγάλων κύριοι, όντες οι τυχόντες, διόπερ ουκ αυτογνώμονας βέλτιον κρίνειν αλλά κατά γράμματα και τους νόμους.» μτφρ. Επιπλέον έχουν επίσης εξουσία να αποφασίσουν για σημαντικές δίκες, μολονότι είναι κοινή άνθρωποι, για αυτό θα ήταν καλύτερο γι αυτούς να μην αποφασίζουν σύμφωνα με τη δική τους γνώμη αλλά σύμφωνα με γραπτούς κανονισμούς και νόμους.»(Αριστ. Πολιτικά 1270b 28-31).

Παράλληλα ανακύπτει το ζήτημα κατά πόσο οι νόμοι απαιτούσαν να δικάζουν όλοι οι έφοροι μαζί εν συμβουλίω ή ο καθένας από αυτούς εδικαιούτο να δικάζει και μόνος ορισμένες μικρής σημασίας διαφορές. Η πρώτη ρύθμιση θα ελάττωνε τον κίνδυνο ετυμηγοριών που θα δίνονταν με προσωπικές έχθρες. Υπήρχαν όμως υποθέσεις που δικάζαν ατομικά οι έφοροι. « εν Λακεδαιμόνι τας ων συμβολαίων δικάζει των εφόρων άλλος άλλας. Μτφρ. «Στη Λακεδαιμόνα οι έφοροι εκδικάζουν ο καθένας τους διαφορετικές υποθέσεις. (Αριστ. Πολιτικά 1257b 9-10). Η αναφερόμενη από τον Αριστοτέλη λέξη *συμβόλαιον* δεν περιορίζεται στις επίσημες συμφωνίες ή ακόμη σε γραπτές συμφωνίες που ίσως ήταν σπάνιες στη Σπάρτη. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί για οποιαδήποτε σχέση μεταξύ προσώπων στην οποία ο ένας έχει υποχρέωση στον άλλο. Οπωσδήποτε όμως κάποιες υποθέσεις ιδιαίτερης σπουδαιότητας οι έφοροι τις εκδίκασαν όλοι μαζί εν συμβουλίω. (Dowell 1988 σελ 188).

Πολλές από τις υποθέσεις που υπάγονταν στη δικαιοδοσία των εφόρων, δεν τις εκδίκασαν οι ίδιοι αλλά με τη συναίνεση των διαδίκων και την έγκριση των εφόρων εκρίνονταν από διαιτητές όπως συνέβαινε στην Αθήνα. Όπως προαναφέρθηκε, όταν οι έφοροι έκριναν μια ορισμένη υπόθεση, την έκριναν όχι βάσει γραπτών κανόνων αλλά κατά την περί δικαίου

συνείδηση τους *αυτογνωμόνως* και σύμφωνα πάντα με τις προσωπικές τους πεποιθήσεις διότι γραπτό δίκαιο δεν υπήρχε. (Δημάκης 1994 σελ 196,197).

Από τα γραπτά κείμενα προκύπτουν και κάποιοι άλλοι σπαρτιάτες δικαστές όπως οι ελλανοδίκες και οι δικαστές των Κυθήρων που οι αρμοδιότητες τους πρέπει να ήταν περιορισμένες. Στους ελλανοδίκες αναφέρεται ένα χωρίο του Ξενοφώντα χωρίς όμως να μας πληροφορεί για το ποια ήταν τα ειδικότερα καθήκοντα τους στη Σπάρτη. Μια πιθανότητα είναι οι ελλανοδίκες να εκδίκασαν υποθέσεις που προέκυπταν μεταξύ Σπαρτιατών και παρεπιδημούντων ξένων. Λόγω όμως του περιορισμένου αριθμού των τελευταίων οι υποθέσεις που θα φέροντα στο δικαστήριο των ελλανοδικών προς εκδίκαση θα πρέπει να ήταν πολύ περιορισμένες. Επίσης αναφέρονται και κάποιοι άλλοι δικαστές χαρακτηριζόμενοι ως Κυθηροδίκες για τους οποίους ο Θουκυδίδης αναφέρει: *« τα δε Κύθηρα νήσος ἐστὶν ἐπίκειται δε τη Λακωνική κατά Μαλέαν. Λακεδαιμόνιοι δ'εἰσὶ των περιοίκων και κυθηροδίκης ἀρχή εκ της Σπάρτης διέβαινε αὐτόσε κατά ἔτος»* Από το χωρίο προκύπτουν ερωτήματα αν ο Κυθηροδίκης ήταν δικαστής μόνιμος ή εκλεγόταν κάθε χρόνο. (Δημάκης 1994 σελ 197).

7.2. Διεξαγωγή ιδιωτικών δικών.

Σχετικά με τις ατομικές δίκες στη Σπάρτη όλες οι μαρτυρίες και οι αναφορές κατατείνουν ότι αφορούσαν δημόσιες υποθέσεις εθνικής σημασίας. Σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφέρθηκε ότι όλες οι ιδιωτικές υποθέσεις εκδικάζονταν από τον έφορο. Είναι ελάχιστες οι πληροφορίες για τον τρόπο που εκδικάζονταν εμπρός στα δικαστήρια οι ιδιωτικές υποθέσεις. Οι μαρτυρίες αναφέρουν ότι οι ιδιωτικές υποθέσεις υπάγονταν στην αρμοδιότητα των πέντε εφόρων, είτε σ'έναν από αυτούς, είτε σε σοβαρότερες υποθέσεις σε ολόκληρο το πενταμελές συμβούλιο.(Δημάκης 1994 σελ 180) Όταν δύο άτομα είχαν κάποιες διαφορές ή αμφισβητήσεις ίσως ο ένας από αυτούς απευθυνόταν στον έφορο για εκδίκαση, αφού οι έφοροι εκδίκασαν υποθέσεις κάθε μέρα. (Dowell 1988 σελ 196).

Ο ίδιος ο διάδικος μεριμνούσε για την εξεύρεση μαρτύρων και το ίδιο μεριμνούσε και ο αντίδικος του μόλις του κοινοποιούταν η καταγγελία. Ο έφορος αφού άκουγε κατήγορο και κατηγορούμενο να παραθέτουν τα επιχειρήματα τους στη συνέχεια εξέδιδε την ετυμηγορία του. Επειδή οι Σπαρτιάτες ήταν σύντομοι στον λόγο τους και πιθανόν να μην χρειαζόταν η κλεψύδρα που επινόησαν οι Αθηναίοι για να περιορίσουν τη μακρολογία. (Dowell 1988 σελ 195). Ωστόσο

κατά τους κλασικούς χρόνους αναφέρονται περιπτώσεις δικών που οι διάδικοι μίλησαν επί μακρόν, όπως είναι η περίπτωση του βασιλέως Κλεομένου που αναφέρει ο Ηρόδοτος (6,82) και πολλές άλλες περιπτώσεις. Επίσης και ο Ξενοφών αναφέρει μια άλλη συζήτηση μεταξύ του Αγησιλάου και Λεωτυχίδη που διήρκεσε επί μακρόν δεδομένου ότι στη συζήτηση προστέθηκαν ακόμη δύο ομιλητές ένας από κάθε πλευρά. Σε περιπτώσεις όμως που αφορούσαν την προσβολή του δημόσιου συμφέροντος ή του συμφέροντος της πόλης, τότε οι έφοροι αναλάμβαναν μεγαλύτερες πρωτοβουλίες και διεξήγαν τις απαιτούμενες προανακρίσεις. Συγκέντρωνα το απαιτούμενο υλικό και μετείχαν στο δικαστήριο που εκδικαζόταν η συγκεκριμένη υπόθεση. (Δημάκης 1994 σελ 180,181).

Αν λοιπόν οι έφοροι για υποθέσεις δημοσίου συμφέροντος, ανακάλυπταν κάτι που το θεωρούσαν άδικο αναλάμβαναν την υπόθεση με δική τους πρωτοβουλία. Ο κάθε πολίτης μπορούσε να διατυπώσει κατηγορία ή να δώσει πληροφορίες στους εφόρους. (Ηρόδ. 6.82.1) Οι έφοροι μπορούσαν να κάνουν ανακρίσεις τέτοιες που προσιδιάζουν στην αστυνομία παρά σε δικαστές. Ο Ξενοφώντας αναφέρεται σχετικά και με κάθε λεπτομέρεια για την περίπτωση του Κινάδωνα. Όταν οι έφοροι πήραν πληροφορία για κάποια συνωμοσία ανάκριναν τον πληροφοριοδότη και στη συνέχεια μαζί με τα μέλη της γερουσίας κατέστρωσαν ένα σχέδιο για τη σύλληψη του Κινάδωνα στο ταξίδι του στον Αυλώνα προκειμένου να επιστρέψει στη Σπάρτη και να εκδικαστεί. (Ξενοφ.Ελλ.3.3.4-11) Οι πιο σοβαρές υποθέσεις εκδικάζονταν από τη γερουσία.

Αναφέρουμε το μέρος ενός αποσπάσματος που βρέθηκε σ'ένα Βατικανό παλίμψηστο και φαίνεται να αναφέρεται σε έρευνα από τους εφόρους πριν από μια δίκη από τη γερουσία. Το απόσπασμα δημοσιεύτηκε από τον Aly Frag και πρόσφατα από τον Keaney. Ο πρώτος πίστευε ότι αναφέρεται σε εξέταση δικαστών, ενώ ο δεύτερος αποδεικνύει ότι πρόκειται για διαδικασίες δικών και θεωρεί ότι το μέρος αυτό του αποσπάσματος προέρχεται από το χαμένο έργο Νόμοι του Θεόφραστου. *[εάν κατ'εξέτας] μόν όπερ και διαιτητής ποιεί χρόνιον ον και εργώδες, έκαστον ανακρίνη καθάπερ εν Λακεδαίμονι ποιούσι. Διο κρείττον ίσως άτε το ακριβές ζητούντας πολλάς αδίστακτους ποιείν ή ανευ της ανακρίσεως δικάζειν, επει και τούτον πλεονεξία [τινά] ποιεί τοις φιλονικούσιν, όπερ φασί συμβαίνειν και εν τη Σπάρτη. Τοιγάρ σκυτάλη ανακρίνουσιν ούτως και ανακρίναντες εκκαλούσιν τη ώρα τους άλλους ο και Κλεομένης εποίησε ο βασιλεύς εν τη κρίσει τη ες Κλεόλαν μτφρ. « αν με εξέταση όπως κάνει ο διαιτητής, αν και είναι μακροχρόνια και*

δύσκολη δουλειά ανακρίνει τον καθένα όπως ακριβώς κάνουν στη Λακεδαιμόνα. Για το λόγο αυτό είναι ίσως καλύτερο, στην αναζήτηση της πλήρους αλήθειας, να αφήσουν πολλές (υποθέσεις) αδικαστες παρά να τις εκδικάζουν χωρίς ανάκριση, αφού αυτό δίνει κάποιο πλεονέκτημα στους εριστικούς πράγμα που λεν ότι συμβαίνει ακόμη και στη Σπάρτη. Αυτός είναι ο λόγος που κάνουν την ανάκριση μ' αυτόν τον τρόπο μια σκυτάλη, και μετά την ανάκριση συγκαλούν τους άλλους τον κατάλληλο χρόνο, όπως έκανε επίσης κι ο βασιλιάς Κλεομένης στη δίκη του Κλεόλα».

Οι δίκες από τη γερουσία δεν ήταν πολύ συχνές. Οι έφοροι πιθανό ζητούσαν τη σύγκλιση από τη γερουσία όταν ένα πρόσωπο στοιχειοθετούσε κατηγορίες για να δικαστεί. Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι εξέδιδαν γραπτή ανακοίνωση για τη δίκη η οποία ανέφερε και την προτεινόμενη ποινή. «*κρίσιν προγράψαι θανατικήν*» μτφρ «να δώσουν γραπτή ανακοίνωση για δίκη που συνεπαγόταν θανατική ποινή». Σε μερικές περιπτώσεις οι έφοροι πρέπει να ήταν και κατήγοροι. Όταν όμως απαγγελλόταν κατηγορία από κάποιον άλλο ο κατήγορος μπορούσε επίσης να μιλήσει. Επίσης μια δίκη μπορούσε να προχωρήσει χωρίς να μιλήσει καθόλου ο κατηγορούμενος ή να παρίσταται. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Σφοδρία ο οποίος κατηγορήθηκε ύστερα από κατάληψη του Πειραιά χωρίς εξουσιοδότηση. Ο ίδιος φοβούμενος μην καταδικαστεί έμεινε μακριά από τη δίκη αλλά αθώωθηκε. Σε αντίθεση λοιπόν με την Αθήνα που αν ο κατηγορούμενος απουσίαζε εκδιδόταν αυτομάτως, καταδικαστική απόφαση εναντίον του, στη Σπάρτη μπορούσε να διεξαχθεί ολόκληρη δίκη εν απουσία του κατηγορούμενου. (Dowell 1988 σελ 201,202).

Οι αποφάσεις στα σπαρτιατικά δικαστήρια λαμβάνονταν με πλειοψηφία. Δύο κλασικά χωρία του Πausανία και του Ηροδότου το μαρτυρούν: «*ταύτα δε λέγων πιστά τε οικότα εδόκεε Σπαρτιατήτιση λέγειν και απέφυγε πολλόν τους διώκοντας*. Μτφρ: « Αυτός ο λόγος που είπε στους Σπαρτιάτες πειστικός και λογικός, και αθώωθηκε με συντριπτική πλειοψηφία.(Ηρόδ. 6.82.2) *τέσσαρας μεν δη και δέκα των γερόντων, επί δε αυτοίς Άγης ο της ετέρας οικίας βασιλεύς αδικείν τον Πausανίαν κατλεγωνσαν. Το δε άλλω απέγνω δικαστήριον*. Μτφρ. «Δεκατέσσερις από τα μέλη της γερουσίας, κι επιπρόσθετα σ' αυτά ο Άγης ο βασιλιάς του άλλου οίκου, αποφάνθηκαν ότι ο Πausανίας ήταν ένοχος. Αλλά το υπόλοιπο δικαστήριο τον αθώωσε.» (Πausαν 3.5.2) Από τα παραπάνω χωρεία προκύπτει ότι η ψηφοφορία δεν ήταν μυστική και ότι οι αποφάσεις λαμβάνονταν κατά πλειοψηφία.

Επίσης είναι άγνωστο αν γινόταν χρήση και δεύτερης ψηφοφορίας για να αποφασίσουν για την ποινή όπως γινόταν στην Αθήνα. Αναφέρεται σε μαρτυρίες ότι τα μέλη της γερουσίας μπορούσε να χρειαστούν περισσότερες μέρες για να αποφασίσουν για την ποινή. *«ερωτώντος δε τινός αυτόν δια τι τας περί θανάτου δίκας πλείοσιν ημέραις οι γέροντες κρίνουσι καν αποφύγη τις ουδέν ήσσον έστιν υπόδικος, πολλαίς μεν ημέραις έφη κρίνουσιν, ότι περί θανάτου τοις διαμαρτάνουσιν ουκ έστι μεταβουλεύσασθαι νόμω δ' υπόδικον δεήσει είναι, διότι κατά τούτον τον νόμον αν είη και το κρείττονα βουλεύσασθαι»*. Μίθρ: «Όταν κάποιος τον ρώτησε γιατί τα μέλη της γερουσίας εκδικάζουν σε περισσότερες μέρες τις υποθέσεις που συνεπάγονται θανατική καταδίκη, κι αν ακόμη κανείς αθωωθεί, παρ'όλα αυτά υπόκειται σε ποινική δίωξη είτε: «Εκδικάζουν σε πολλές ημέρες επειδή αν κάνουν σφάλμα στη επιβολή θανατικής ποινής δεν μπορούν να αλλάξουν απόφαση. Και πρέπει να υπόκειται από τον νόμο σε ποινική δίωξη, γιατί ο νόμος αυτός που θα καθιστούσε δυνατή την αλλαγή της απόφασης προς το καλύτερο. (Πλουτ. *Ηθικά* 217 ab)

Σχετικά με την αναφορά περί διάρκειας ημερών της δίκης εκφράζονται αμφιβολίες και το ποιο πιθανό είναι, αν η ποινή που προτεινόταν ήταν ο θάνατος, το δικαστήριο να ανέβαλλε, και να συναντιόταν μετά από μερικές ημέρες προκειμένου να τεθούν και άλλα ερωτήματα στον κατηγορούμενο, να συζητήσουν την υπόθεση εκ νέου, και να ξανασκεφτούν την υπόθεση πριν επιβεβαιώσουν τη θανατική ποινή. Στη Αθήνα όπου η λόγοι ήταν μακροσκελείς καμία δίκη δεν κράτησε πάνω από μια ημέρα. Ακόμη ένα διακριτικό της Σπάρτης σχετικά με τη διεξαγωγή δικών ήταν ότι κάποιος μπορούσε να μηνυθεί για το ίδιο αδίκημα κάτι που δεν ίσχυε στην Αθήνα. (Dowell 1988 σελ 204,205).

7.3. Διαιτησία.

Η διαιτησία μπορούσε να χρησιμοποιηθεί προκειμένου να αποφευχθεί η εκδίκηση μιας υπόθεσης από τον έφορο. Υπάρχει σχετική αναφορά στον βασιλιά Αρχίδαμο Β που αναφέρεται στη διαιτησία. *«δύο δε τινων διαιτητήν αυτόν λαβόντων, αγαγών εις το της Χαλκιοίκου τέμενος εξώρκισεν εμμείναι τοις κριθείσιν αυτούς ομοσάντων δ'εκείνων «κρίνω τοίνυν» μη πρότερον απελθείν υμάς εκ του τεμένους πριν αν τα προς αλλήλους διαλύσησθε.* Μτφρ. «Όταν δύο πολίτες τον πήραν ως διαιτητή τους πήγε στον περίβολο του ναού της Χαλκιοίκου και τους όρισε ότι θα συμμορφωθούν με τις αποφάσεις του. Κι όταν αυτοί ορκίστηκαν είτε λοιπόν « η απόφαση μου είναι ότι θα φύγετε από τον περίβολο του ναού, πριν να συμβιβαστείτε».(Πλουτ. *Ηθικ* 218d).

Πιθανόν το παραπάνω να αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση και δεν είναι δυνατόν να αποτελέσει βάση της άποψης ότι οι πολίτες της Σπάρτης υποχρεώνονταν να προσφύγουν σε διαιτητές πριν φτάσουν στα τακτικά δικαστήρια για τη λύση της όποιας διαφοράς μεταξύ τους.

7.4. Ποινές

Η ποινή του θανάτου κάποτε επιβαλλόταν για αδικήματα που διέπρατταν οι αρχαίοι Σπαρτιάτες, ωστόσο δεν είναι γνωστό αν αυτή επιβαλλόταν μόνο όταν οι δικαστές τη θεωρούσαν κατάλληλη ποινή ή απαιτούνταν από τον νόμο για το οποιοδήποτε αδίκημα. Ένας τρόπος εκτέλεσης ήταν να ρίχνονται οι κατάδικοι σ'ένα λάκκο που ονομαζόταν Καιάδας. *«τούτους έγνωσαν οι Λακεδαιμόνιοι ρίψαι πάντας ες τον Καιάδα. Ρμβαλλούσιν δε ευναύθα ους αν επί μεγίστοις τιμωρώνται, οι μεν δη άλλοι Μεσσηνίων εσπίπτοντες απόλλυντο αυτικά, Αριστομένην δε.....»* μτφρ: «οι Λακεδαιμόνιοι πήραν την απόφαση να ρίξουν όλους αυτούς στον Καιάδα. Εκεί ρίχνουν όποιους τιμωρούν για πολύ σοβαρά αδικήματα. Οι υπόλοιποι από τους Μεσσηνίους στην πτώση τους πέθαναν αμέσως αλλά ο Αριστομένης.....»(Παυσανίας. 4.18.4-5). Ο λάκκος αναφέρεται με το όνομα Καιάδας από τον Θουκυδίδη: «οι έφοροι σκέφτηκαν να ρίξουν σ'αυτόν το σώμα του αντιβασιλέα Παυσανία που πέθανε από ασιλία πριν δικαστεί» (Θουκ. 1.134.4).

Ο Πλούταρχος περιγράφει ένα διαφορετικό μέρος και τρόπο που χρησιμοποιούσαν για εκτέλεση τον τρίτο αιώνα. *«θάνατον αυτού κατεψηφίσαντο και τους υπηρέτας εκέλευον άγειν εις την καλουμένην Δεχάδα, τούτο δ'εστίν οίκημα της ειρκτής εν ω θανατούσι τους καταδίκους αποπνίγοντες»* μτφρ: «Τον καταδίκασαν σε θάνατο και διέταξαν τους υπηρέτες να τον πάνε στην καλούμενη Δεχάδα. Αυτό είναι δωμάτιο φυλακής στο οποίο εκτελούν τους καταδικασμένους

στραγγαλίζοντας τους.» (Πλουτ. *Αγης* 19.8). Δεν είναι γνωστό πότε έγινε η αλλαγή από την κατακρήμνιση στον απαγχονισμό, ενώ ο Ηρόδοτος δίνει μια ένδειξη στη διήγηση του σχετικά με τον μύθο των Μινύων και των γυναικών τους. «*τοῖσι ὠν Λακεδαιμονίοισι ἔδοξε αὐτοὺς ἀποκτείναι, συλλαβόντες δε σφέαςκατέβαλον ες ἐρκτήν. Κτείνουσιδε τοὺς ἀν κτείνωσι Λακεδαιμόνιοις νυκτός, μετ ἡμέρην δε οὐδένα. Ἐπεὶ ὠν ἐμελλον σφέας καταχρήσεσθαι παραιτήσαντο αἱ γυναῖκες τῶν Μινυέων, εούσαι ἀσταί τε καὶ τῶν πρώτων Σπαρτιατιητέων θυγατέρες, ἐσελθεῖν τε ες τὴν ἐρκτήν καὶ εἰς λόγους ἐλθεῖν ἐκάστη τῶ εἰσὴ ἀνδρὶ*». μτφρ:

« Οι Λακεδαιμόνιοι πήραν λοιπόν απόφαση να τους εκτελέσουν και αφού τους συνέλαβαν τους έβαλαν φυλακή. Οι Λακεδαιμόνιοι εκτελούν νύχτα οποιονδήποτε εκτελούν, κατά τη διάρκεια της ημέρας δεν εκτελούν κανένα. Όταν λοιπόν επρόκειτο να τους εκτελέσουν, οι γυναίκες των Μινύων, που ήταν γεννημένες πολίτες, κόρες των Σπαρτιατών, ζήτησαν άδεια να μπουν στη φυλακή και να μιλήσει η καθεμιά με τον άντρα της» (Ηροδ. 4.146.2-3) Από τα παραπάνω συνάγεται η υπόθεση ότι η εκτέλεση με απαγχονισμό γινόταν τη νύχτα μέσα στη φυλακή ενώ δεν αναφέρεται πουθενά ο Καιάδας. Αυτή ήταν η συνήθης πρακτική από τον πέμπτο αιώνα. Ίσως λοιπόν ο Καιάδας χρησιμοποιούνταν ως μέρος όπου έριχναν τα σώματα μετά την εκτέλεση. (Dowell σελ 208).

Σχετικά με τις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας οι μαρτυρίες είναι πολύ λίγες για να γνωρίζουμε τι ποινές επιβάλλονταν. Ο Ξενοφών υπαινίσσεται μια κατάσταση, αλλά και αυτή δεν αποδίδεται με σαφήνεια: « *Δρακόντιον Σπαρτιάτην, ος έφυγε παις οίκοθεν, παῖδα άκων κατακανών ζυήλη πατάζας...*». Μτφρ: «τον Δρακόντιο, ένα Σπαρτιάτη που παιδί εξορίστηκε από την πατρίδα του, επειδή σκότωσε άθελα του ένα παιδί χτυπώντας το με ζυήλη» (Ξεν. *Αν* 4.8.25). Ως πρώτη υπόθεση αυτό μοιάζει με εξορία, και μπορεί κανείς να συνάγει το συμπέρασμα ότι η ποινή του θανάτου για ανθρωποκτονία εκ προθέσεως ή για αθέλητη ανθρωποκτονία εφαρμοζόταν και στη Σπάρτη. Ωστόσο κάποια άλλα χορεία ιστορικών μαρτυρούν ότι το έφυγε μπορεί να σημαίνει και δραπέτευσε από τη Σπάρτη προκειμένου να αποφύγει την ποινή.

Εκτός από τον θάνατο και την εξορία άλλη μια σοβαρή ποινή για έναν Σπαρτιάτη ήταν η στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων. Αυτές οι τρεις ποινές επιβάλλονταν μόνο από την Γερουσία και όχι από τους εφόρους. Άλλες πιο ήπιες μορφές ατίμωσης που μπορούσαν να επιβληθούν στους Σπαρτιάτες ήταν οι ποινές για την αγαμία. Δεν γίνεται καμία αναφορά σε φυλάκιση ως ποινή. Η φυλακή αναφέρεται ότι χρησιμοποιήθηκε μόνο για να κρατάει άτομα που

έπρεπε να δικαστούν ή να εκτελεστούν. Η πιο κοινή ποινή ήταν το χρηματικό πρόστιμο. Τα πρόστιμα μπορούσε να είναι πολύ μεγάλα. Υπάρχει μια εκδοχή ότι τα χρηματικά αυτά πρόστιμα να ήταν πολύ και ονομαστικά, και ο πραγματικός τους σκοπός να σκόπευε να εξαναγκάσει τους παραβάτες σε εξορία με το να επιβάλλουν ποσά που δεν μπορούσαν να πληρώνουν. Τα πιο συχνά πρόστιμα ήταν αυτά που επιβάλλονταν από τους εφόρους και αφορούσαν όλων των ειδών τα μικροαδικήματα. (Macdowell σελ 213).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Παρά την επικρατούσα ιδέα ότι στην Αρχαία Ελλάδα αναδείχθηκαν κυρίως οι τέχνες και τα γράμματα, μέσα από τις νεότερες έρευνες, αποδείχθηκε ότι η προσφορά των Ελλήνων στον τομέα του δικαίου είναι εξίσου σημαντική και σπουδαία. Μέσα από τις φιλοσοφικές αρχές των Ελλήνων ετέθησαν οι βάσεις του δικαίου δηλ του νόμου. Η έννοια του νόμου στους αρχαίους Έλληνες περιελάμβανε κανόνες γραπτούς και άγραφους σε θέματα δικαίου και ηθικής, κανόνες θρησκευτικούς και κοσμικούς. Η Αθηναίοι πίστευαν ότι ο νόμος αποτελούσε ένα από τα κυριότερα θεμέλια αλλά και την εγγύηση της δημοκρατίας. Ο 7^{ος} αιώνας μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο αιώνας των μεγάλων νομοθετών. Στον αιώνα αυτόν ανήκουν όλες οι πρώτες ελληνικές νομοθεσίες. Από τον Λυκούργο έως τον Σόλωνα τον Κλεισθένη και τους υπόλοιπους σημαντικούς νομοθέτες καταγράφεται ένα σημαντικό και ουσιαστικό νομοθετικό έργο.

Το αττικό δίκαιο περιλάμβανε το σύνολο των κανόνων δικαίου που ρύθμιζε τη ζωή της πόλεως της Αθήνας κατά την κλασική εποχή. Το δίκαιο της πόλης υπήρξε βασικά δίκαιο αρρένων, αλλά παράλληλα λειτουργούσε και ένα άλλο σύστημα δικαίου το οικιακόν ή οικογενειακό το οποίο είχε αναπτυχθεί μέσα στο πλαίσιο του οίκου, και ρύθμιζε τις σχέσεις και τα δικαιώματα των προσώπων που έμεναν στο σπίτι δηλ: ανδρών, γυναικών, παιδιών και δούλων. Το εσωτερικό δίκαιο της πόλης θεωρείται ενιαίο και η έλλειψη οριοθέτησης μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου δικαίου προβάλλεται έντονη μέσα από τους λόγους των αττικών ρητόρων, όπου σε ιδιωτικές υποθέσεις δεν διστάζουν να επικαλεστούν διατάξεις δημόσιου χαρακτήρα. Οι πιο χαρακτηριστικές διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου που ίσχυε εκείνη την εποχή είναι : τα οικογενειακό, το εμπράγματο, το κληρονομικό, το ποινικό και το ενοχικό δίκαιο.

Από την στιγμή που οι ανθρώπινες κοινωνίες οργανώθηκαν πολιτειακά υιοθέτησαν ταυτόχρονα και διάφορους τρόπους επίλυσης των διαφορών μεταξύ των μελών τους. Ένας χαρακτηριστικός και διαδεδομένος τρόπος επίλυσης ήταν η διατητική παρέμβαση που σε καμία περίπτωση δεν συνιστούσε ανταγωνισμό απέναντι στα πολιτειακά δικαιοδοτικά όργανα. Στις δημοκρατικές πόλεις όπως η Αθήνα η απονομή δικαιοσύνης ήταν έργο των λαϊκών δικαστών. Κάθε πολίτης που δεν είχε καταδικαστεί με στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων καλείτο να ασκήσει τα δικαστικά του καθήκοντα. Κάθε έγκλημα εκδικάζεται από το κατά περίπτωση αρμόδιο δικαστήριο.

Ο δικαστής ήταν υποχρεωμένος να κρίνει με βάση τη δική του συνείδηση και όχι πίσω από τις διατάξεις και το γράμμα του νομοθέτη, ο οποίος αν καθόριζε αυστηρώς και απολύτως την επιβλητέα ποινή θα καθιστούσε το δικαστή απλό εκτελεστικό όργανο. Πολλές φορές η ασάφεια των αθηναϊκών νόμων άφηνε πολλά στην κρίση των δικαστηρίων. Αυτή ωστόσο μπορεί να ήταν ηθελημένη και σκόπιμη προκειμένου ο δικαστής να έχει μεγαλύτερη διακριτική ευχέρεια και ισχύ στην επιμέτρηση των ποινών.

Στο σπαρτιατικό δίκαιο δεσπόζει η στρατιωτική αποτελεσματικότητα και οι ρυθμίσεις για τη γέννηση και την ανατροφή των αγοριών. Στην Αθήνα οι οικογένεια θεωρείτο αυτόνομη μονάδα μεγάλης σημασίας με ελάχιστες και σταδιακές παρεμβάσεις από την πολιτεία, αντίθετα στην Σπάρτη η πολιτεία αναμειγνυόταν πολύ περισσότερο. Ο γάμος στην Σπάρτη ελεγχόταν από τον νόμο προκειμένου να μεγιστοποιήσει την παραγωγή καλών στρατιωτών. Ο Αθηναίος πατέρας είχε δικαίωμα να αναθρέψει το γιο του με όποιο τρόπο ήθελε, ενώ ο Σπαρτιάτης πατέρας δεν το είχε. Όταν στη Σπάρτη γεννιόταν ένα αγόρι οι γονείς δεν ήταν ελεύθεροι να το αναθρέψουν όταν αυτό δεν κρινόταν κατάλληλο από τους γερνότερους. Μια γυναίκα παντρεμένη μπορεί να συνουσιάζεται και με άλλους άντρες προκειμένου να κάνει περισσότερα παιδιά.

Η μείωση των δικαιωμάτων και της ανεξαρτησίας της οικογένειας, καθώς και η προτεραιότητα στις στρατιωτικές ανάγκες της κοινότητας ήταν από πιο σημαντικά χαρακτηριστικά του σπαρτιατικού νομικού συστήματος. Η ρήτρα του Επιταδέα έδωσε τη δυνατότητα στον πολίτη της Σπάρτης να κληροδοτεί την περιουσία όπως αυτός ήθελε χωρίς να νοιάζεται για το δημόσιο συμφέρον. Οι Σπαρτιάτες λειτουργούσαν και δρούσαν ατομικά και για το προσωπικό τους συμφέρον χωρίς να νοιάζονται για το δημόσιο καλό. Αυτό αποτέλεσε και τη βασική αιτία για τη στρατιωτική πτώση της Σπάρτης τον τέταρτο αιώνα.

Σχετικά με την απονομή της δικαιοσύνης η μεγάλη πλειοψηφία των δικαστικών εξουσιών και αποφάσεων ασκούνταν και λαμβάνονταν από τους εφόρους, και μόνο λιγοστές αξιόλογες δίκες δίδονταν στην αρμοδιότητα των βασιλέων και της γερουσίας. Η Σπαρτιάτες δεν εκσυγχρόνισαν το δίκαιο τους και αυτή είναι και η αιτία της αποτυχίας τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξένη Βιβλιογραφία

- Biscardi A. (1991) *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο* Μτφρ: Παν. Δημάκης. Εκδ. Παπαδήμα.
- Boegehold A.(1960) «Aristotle's Athenaiion Politeia 65.2: The official token». *Hesperia* 29 393-401
- Dowell DM (1988) *Σπαρτιατικό Δίκαιο* Ελληνικά Γράμματα. Εκδ. Παπαδήμα. Αθήνα
- Hansen M.H *Η πολιτική ισχύς του λαϊκού δικαστηρίου στην Αθήνα του 4^{ου} αι μτφρ* Σπύρος Κάπαρης.
- Hansen M.H (1993) *La democratie athenienne a l' époque de Demosthene*, Belles Lettres Paris
- Harris L. Rubinstein (2004). «*The Law and the Courts in Ancient Greece*» Duckworth London .
- Κοννολλυ Π. Ντοτς Χ.(1998) *Η Αρχαία Πόλη, Η Ζωή στην Αθήνα και στη Ρώμη*
- Margeti L.(1965) «The judge-affixer in the judicial procedure of Athens» RIDA 12
- Mosse C & Gourbeillon A.S. (2012) *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας 2.000-31 π.Χ.* Εκδ Παπαδήμα. Αθήνα
- Mosse C.(2002) *ΟΙ Θεσμοί στην Κλασική Ελλάδα* Εκδ. Μεταίχμιο μτφρ Μ.Παπαηλιάδη
- Paoli U.E.(1933) Studi sul processo attico, II Padova
- H.Bohlaus Nack-rolger (1954) *The Greek law of sale*

- Thalheim Th.(1906) *Der Eid der Schiedsrichter in Athen*, Hermes 41
- Todd S.C (1990) «Ladys Chatterleys Loves and the Attic Orators». *The Social composition of the Athenian Jury*. JHS
- Todd M N A (1950) *Selection oh Greek Historical Inscriptions*, 2^η έκδοση Τόμος 2^{ος}, Oxford
- Rhodes,PJ (1981) «The selection of ephors at Sparta» *Historia* 30
- Wolff H.W (1962) «Gewohnheitsrechte und Gesetzesrechte in der griechischen Rechts-auffassung» *Deutche Landesreferate zum 6 internationalen Kongress fur Rechts –vergleichung in Hamburg*

Ελληνική Βιβλιογραφία.

- Βλάχου Α.Σ..(1980) μτφρ: *I. Αριστοτέλης Αθηναίων Πολιτεία, II. Γερο-Ολιγαρχικός. Πολίτευμα Αθηναίων*. Βιβλ Εστία. Αθήνα
- Δρ. Δίπλα Α. (2008) *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα Αθήνα και Σπάρτη Αρχαϊκή – Κλασική Περίοδος, Ανθολόγιο Κείμενα από τη Σύγχρονη Βιβλιογραφία* ΕΑΠ Πάτρα .
- Δημάκης Π. (1994) *Πρόσωπα και Θεσμοί της Αρχαίας Ελλάδας* Εκδ. Παπαδήμα. Αθήνα
- Κυριακόπουλος Π. *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο* Αθήνα χ.ημ
- Μηλιός Α. κ.α (2000): *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα I: Από την Αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά Χρόνια. Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Αρχαία Ελλάδα* ΕΑΠ Πάτρα
- Πανταζόπουλος Ν.(1988) *ΣΟΛΩΝ, Αρχαίον Ελληνικόν Δίκαιον* Εκδ. Πελεία Αθήνα
- Σακελλαρίου Μ.Β.(2000) *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία* Πανεπιστημιακές Εκδ. Κρήτης.

- Τριανταφυλλόπουλος Ι.(1963) *Τα κενά του νόμου εν τω αρχαίο ελληνικό δίκαιο* Εφημερίς Ελλήνων Νομικών 30
- Τρωϊανός Σ.κ.α (2010) *Ιστορία Δικαίου* Δ. Έκδοση Νομική Βιβλιοθήκη

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

ΑΙΣΧΙΝΗΣ: *Κατά Τιμάρχου* Εκδ. Πάπυρος Αθήνα 1963

ΑΝΤΙΦΩΝΤΑΣ: *Τετραλογία* Εκδ. Πάπυρος Αθήνα 1963

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ: *Αθηναίων Πολιτεία* Εκδ. Ζαχ/τος 1939

Πολιτικά. Εκδ. Πάπυρος 1938

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ: *Κατά Νεαίρας* Εκδ. Πάπυρος Αθήνα 1961

Κατά Τιμοκράτους Εκδ. Πάπυρος Αθήνα 1961

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ: *Επιτάφιος Περικλέους* εκδ. Πάπυρος Αθήνα 1954

ΛΥΣΙΑΣ: *Έπιτάφιος τοις Κορινθίων* Εκδ Ζαχαρόπουλος Αθήνα 1939

ΞΕΝΟΦΩΝΤΑΣ: *Ελληνικά* Εκδ. Πάπυρος Αθήνα 1991

Λακεδαιμονίων Πολιτεία Εκδ. Πάπυρος Αθήνα 1938

Κύρον Ανάβασις Εκδ. Πάπυρος Αθήνα 1938

ΠΛΑΤΩΝΑΣ: *Νόμοι* Εκδ Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 1986

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ: *Λυκίας* Εκδ. Πάπυρος Αθήνα 1939

Βίοι Λυκούργου Εκδ. Πάπυρος Αθήνα 1939

Ηθικά Εκδ. Πάπυρος Αθήνα 1939

Αγασίλαος Εκδ. Πάπυρος Αθήνα 1939

Ηθικά Εκδ. Πάπυρος Αθήνα 1939